

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei VI.

Avar kori sírok, temetők és temetőrészletek Nyíregyháza határából

Istvánovits Eszter – Lőrinczy Gábor

Bevezető

A Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területéről ismert régi és újabb temetők közzétételének sorát folytatjuk jelen cikkünkben azzal a nem titkolt szándékkal, hogy a feltárt leletanyag publikálása és értékelése lehetővé tegye a terület és a tágabb régió, a Felső-Tisza-vidék minél részletesebb és árnyaltabb avar kori történetének megismerését. Az egyre több temető (és telep) közlése lehetővé teszi, hogy az eddigieknél pontosabban meghatározzuk a terület VII. századi betelepítésének idejét, ütemét, a betelepülők származását (kiindulási helyét), a Nyírség VII. századi birtokbavételét és VIII–IX. századi használatát. Reméljük, hogy cikkünk hozzájárul ahhoz, hogy az ásatók és a korszakkal foglalkozó régészek összefogásával, a munkák koordinálásával, talán egy projekt keretében ez megvalósítható legyen.

Az itt bemutatott sírok, temetőrészletek, helyszíni szemlék (Nyírtelek–Kancajárás) és megelőző feltárások (Nyíregyháza–Mandabokor, Nyíregyháza–Sóstó, Múzeumfalú, illetve Nyíregyháza–Oros, Mega üzleti park) keretében váltak ismertté az elmúlt két évtizedben.

Ezek a lelőhelyek a közép-nyírségi kistájon kerültek elő, melyet a futóhomokkal, lösszel és löszös homokkal fedett hordalékkúp-síkság, azon belül az ÉK–DNy-i homokövezetek és az elzárt medencéket alkotó egykori folyóvölgyek jellemzik (DÖVÉNYI 2010. 222.).

Az itt közreadott temetőkben megfigyelhető temetkezési szokások és a sírok leletanyagának értékelését és értelmezését – hasonlóan az eddigiekhez – elsősorban a szűkebb régió, a Nyírség és a Hajdúság területéről ismert temetkezések bevonásával végeztük el, mert nem lehet feladatunk egyes résztemák teljességre törekvő feldolgoása, ami szétfeszítené a dolgozat kereteit.

I.

Nyírtelek–Kancajárás

1990. július elején a falu (I. tábla 1.) északnyugati határában, a Nyíregyházáról Rakamazra vezető úttól jobbra, a szeméttelptől ÉÉNy-ra mintegy 250 méterre lévő, nagyjából északkelet-délnyugati, közel háromszög alakú dombból homokot hordtak el (I. tábla 5.). A domb északnyugati oldalában, a sárga homokban a felszíntől kb. 80 cm mélyen kerültek elő a vázmaradványok. A domb nyugati, délnyugati lábánál mély, vízállásos terület, egykori állóvíz húzódott. A helyszíni szemle alkalmával egy sír volt még többé-kevésbé in situ. A kibányászott rész szélén 6 m széles sáv

megnyesése után egy újabb sírfolt került elő. A területen 3–4 emberi váz maradványait gyűjtöttük össze.¹ A dolgozók szerint az in situ sírtól mintegy 3–4 méterre nyugatra feküdt a következő sír, és attól kb. ugyanannyira a harmadik. Ettől a háromtól délre került elő két további és talán még délebbre a hatodik, de mindez nagyon bizonytalan (I. tábla 2.) (ISTVÁNOVITS 1992. 50., ISTVÁNOVITS–KURUCZ 1993. 16., LŐRINCZY 2002. 269.).²

1. sír: É–D 5–185°. Hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, maturus (40–50 éves) mongolid (széles arcú, szajáni-x típusú) férfi jó megtartású vázmaradványa. Koponyája hátrabillent, válla összehúzva, jobb karcsontjai a bordák mellett, a bal lábsontjai nyújtva feküdtek. Bal kar- és jobb lábsontjait a gép mozdította ki. (I. tábla 4.)

Mellékletek: 1. Négyszögletes *vascsat* a keresztcsonton, pecekkel a jobb medencelapát irányában. 2,2×2,7 cm (I. tábla 3.). 2. Az elbeszélések szerint a közelében a kidobott földben a gyerekek kb. 4-5 cm nagyságú, a végén kiszélesedő, lapos *vastárgyat* találtak, amely elkallódott.

2. sír: É–D 5–186°. H. 170 cm, sz. 50 cm, m. 20 cm. A sírfolt jól kirajzolódott a sárga, homokos altalajban. Északi végében egy szabályos, 50×50 cm-es, a sír aljától 45 cm mély gödör volt, aljában egy sekély cölöp(?) és kis karólyukkal(?). Sem csontot, sem leletet nem találtunk. (I. tábla 2.)

II.

Nyíregyháza–Mandabokor (M3 23. lelőhely)

1. kép

Nyíregyháza–Mandabokor lelőhely elhelyezkedése Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében

Fig. 1

Situation of Nyíregyháza–Mandabokor in Szabolcs-Szatmár-Bereg County

Nyíregyházától délre, Mandabokor és Rozsrét között egy É–D-i, a környezetéből alig 1 méterre kiemelkedő kettős dombhát közepén (1. kép), a tervezett M3 autópálya nyomvonalán, egy közel 1 hektáros területen több mint 400 szkíta kori telepobjektum, valamint kelta és Árpád-kori településrészlet mellett egy avar kori temető 46 sírját tártuk fel (2. kép) (ISTVÁNOVITS 1997., ISTVÁNOVITS 1997A.). Az avar sírok a domb keleti oldalánál kerültek elő. A szelvény szinte a talajvízszint alatt feküdt, a sárga agyagos altalaj ragacsos volt, de a sírfoltok jól kirajzolódtak. Az altalaj fölötti kissé vizes, fekete és kőkemény rétegben csaknem reménytelennek tűnt a sírbontás, a megfigyelési lehetőségek igen rosszak voltak.³

¹ Köztük egy adultus europid (pamíri-x) típusú férfi(?) csontjait.

² A terepi munkában Kulcsár Valéria és Iván László régész, valamint Szinyéri Péterné restaurátor vett részt. A leletet a Jósa András Múzeumban őrizzük 1991.11.1. leltári számmal, a jelentés a Jósa András Múzeum adattárában 91.3. számon található.

³ A leleteket a Jósa András Múzeumban őrizzük 2018.54.1–78.1. leltári számmal, a dokumentáció ugyanott az adattárban 95.11. és 96.18. számon található.

1

2

2. kép

Nyíregyháza–Mandabokor: az ásatás helyszíne az 1. és 2. Katonai Felmérésen

Fig. 2

Nyíregyháza–Mandabokor: excavation spot on the First and Second Military Survey Map

A sírok katalógusa

1. sír: M. kb. 40 cm. A munkagépek teljesen elpusztították a sírt. A kiszórt földből egy 32–50 éves nő⁴ vázának maradványait sikerült összegyűjtenünk.

2. sír: É–D 6–186°. M. 65 cm. A munkagép a lábsontokat találta meg. A megfigyelhető sírfolt nélkül hanyatt, nyújtott helyzetben fekvő 48–53 éves nő koponyája hátrabilenve, válla összehúzva, karcsontjai szorosan a bordák mellett, combcsontjai párhuzamosan feküdtek (II. tábla 1.).

3. sír: ÉÉK–DDNy 19–199°. H. 235 cm, sz. 68–80 cm, m.⁵ 22 cm. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír fekete foltja 110 cm mélyen jól kirajzolódott a sárga altalajban. A váz szintjén a betöltésben feketébb folt jelezte a lekerekített végű rönkkoporsó északi végét. A sírban 48–53 éves férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású váza feküdt 3–5 cm vastag betöltésen. A koponya jobb oldalán, teljesen kifordulva, az állkapocs szintén, válla összehúzva, a karcsontok szorosan a bordák mellett, a lábsontok párhuzamosan feküdtek. A sírgödör két végén teljes szélességben egy-egy téglalap alaprajzú, 5–12 cm mély gödör jelentkezett. (II. tábla 2., 3. kép 1.)

Melléklet: 1. Adultus *juh* bal humerusa (marmagassága 58,2 cm).⁶

4. sír: É–D 5–185°. H. 215 cm, sz. 75–80 cm, m. 35 cm. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír fekete foltja 110 cm mélyen rajzolódott ki az agyagos altalajban. Benne a jelentkezéstől mérve 25 cm mélyen, a csontok jelentkezési szintjén fekete elszíneződésként kirajzolódott a lekerekített sarkú téglalap alakú koporsófalt. H. 185 cm, sz. 50–55 cm. A hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, 69–80 éves férfi koponyája a bal oldalán, válla összehúzva, a bal karcsontok a bordák mellett, a jobb kissé távolabb, a lábsontok párhuzamosan, 8–10 cm-es fekete betöltésen feküdtek. (II. tábla 3.)

Mellékletek: 1. A bal medencelapát felső szélénél négyszögletes *vascsat* pecekkel a lábfej irányában, alsó részén kisebb textil- vagy bőrdarab lenyomatával. 2,8×3,2 cm (II. tábla 4.).

2. A csathoz tapadva lekerekített végű *vaspánt*. H. 3,5 cm, sz. 0,9 cm (II. tábla 5.). 3. A jobb térd külső oldalán, attól 15 cm-re juvenis *sertés* bal humerus diaphysise.

5. sír: ÉÉK–DDNy 14–194°. H. 210 cm, sz. 65 cm, m. 35 cm. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír fekete foltja 110 cm mélységben rajzolódott ki. A 34–39 éves férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű vázmaradványa 10 cm vastag fekete betöltésen feküdt. A koponya előrebillenve, a karcsontok a bordák mellett, a lábsontok párhuzamosan feküdtek. A vázcsontok helyzete koporsóra, a lábfej csontjaié szoros lábbelire utalnak. A sírgödör alján a négy sarokban egy-egy 20×30 cm-es, 6 cm mély gödröt bontottunk ki. (III. tábla 1.)

Melléklet: 1. A bal lábszárcsont közepén, keresztben egy subadultus – 3 év körüli – *juh* jobb humerusa.

6. sír: É–D 6–186°. H. 205 cm, sz. 70 cm, m. 5 cm. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír fekete foltja jól kirajzolódott 70 cm mélyen a sárgás altalajban. Bal lábát a gép találta meg. Az 50–59 éves férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, 3–5 cm vastag betöltésen fekvő vázmaradványának helyzete koporsóra utal. Koponyája a jobb oldalán, kifordulva feküdt, a bal bordák és az alsó csigolyák, a medencelapát és a keresztcsont másodlagos helyzete rablásra utal. (II. tábla 6., 3. kép 2.)

Mellékletek: 1. A bal mellkas alsó szélének helyén *vascsat* fele. H. 3,7 cm, sz. kb. 2,5 cm (II. tábla 7.). 2. A combcsont között *vaslemez*. A sírt éjszaka szétdúlták, a lemez szétporlott. 3. Juvenis *sertés* jobb humerus diaphysise, melyet a gép a bal lábszárcsont alsó felével kimarkolt.

⁴ A temető embertani anyagáról lásd MARCSIK–HEGYI 2004., SZATHMÁRY–GUBA–TURÓCZKI 2009.

⁵ Itt és a továbbiakban a mélységadatok a nyesett felszíntől értendőek, a nyesési szintet a felszínhez képest igyekeztünk több helyen megjelölni.

⁶ Az állatesontot a 3–4. sír közötti szórványként csomagoltuk el. Mivel a 4. sírből egy sertés combcsontja került elő, valószínűleg ez a juh combcsont a 3. sír melléklete lehetett.

3. kép

Nyíregyháza–Mandabokor 1: 3. sír, 2: 6. sír, 3: 7. sír, 4: 8. sír, 5: 9. sír

Fig. 3

Nyíregyháza–Mandabokor 1: grave 3, 2: grave 6, 3: grave 7, 4: grave 8, 5: grave 9

7. sír: É–D 3–183°. H. 275 cm, sz. 75 cm, m. 60–80 cm. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú, hosszú sír sötét foltja 70 cm mélyen jól kirajzolódott a sárga, agyagos altalajban. A sírban hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, 48–54 éves nő vázmaradványa került elő.⁷ A jobb lábszárcsontot 60 cm mélyen a munkagép találta meg. A váz fektetési szintje ferde volt: a koponya 60, a láb 80 cm mélyen került elő. A sír északi felében, a kissé ívesen fekvő váz koponyája előrebillenve, válla összehúzva, a karcsontok a bordák mellett, a jobb kézcsontok a medencén, a bal lábsontok térdben kissé felhúzva kerültek elő. (III. tábla 2., 3. kép 3.)

8. sír: ÉÉK–DDNy 14–194°. H. 200 cm, sz. 60–65 cm, m. 35 cm. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír fekete foltja 120 cm mélyen rajzolódott ki. Az 57–62 éves férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű vázmaradványa 5–10 cm vastag fekete betöltéssel feküdt. Koporsóra utaló elszíneződés nem látszott, de a csontok helyzete alapján koporsóban temethették. A koponya a jobb oldalán, elfordulva, válla összehúzva, a karcsontok szorosan a bordák mellett, lábsontjai párhuzamosan feküdtek. A sírgödör négy sarkában egy-egy lekerekített sarkú, téglalap alaprajzú, 25×25 cm-es, 5 cm mély gödör volt. (III. tábla 3., 3. kép 4.)

Melléklet: 1. Bontás közben infans *sertés* jobb humerus diaphysise a bal lábszár közepe táján.

9. sír: ÉÉK–DDNy 12–192°. H. 215 cm, sz. 60 cm, m. 35 cm. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír fekete foltja 100–110 cm mélyen rajzolódott ki az agyagos altalajban. A nyelési felület alatt 20 cm mélyen – a csontok jelentkezési szintjén – kirajzolódott a lekerekített végű koporsó elszíneződése. H. 170 cm, sz. 35–40 cm. A sírban 62–70 éves férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű vázmaradványa került elő. Koponyája hátrabillenve, válla összehúzva, karcsontjai szorosan a bordák mellett, lábsontjai párhuzamosan feküdtek. A sír alja íves volt, négy sarkában egy-egy kb. 15 cm átmérőjű, 5 cm mély ovális alaprajzú gödörrel. (IV. tábla 1., 3. kép 5.)

Melléklet: 1. Jobb lábszárcsontjának közepén keresztben *juh* femur diaphysisének töredéke.

10. sír: ÉÉK–DDNy 14–194°. H. 201 cm, sz. 70 cm, m. 40 cm. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír fekete foltja 110 cm mélyen rajzolódott ki. A csontok jelentkezési szintjén – 22 cm mélyen – kirajzolódott a koporsó feketébb foltja. H. 190 cm, sz. 55 cm. A sírban 58–70 éves férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, robusztus váza feküdt. Koponyája előrebillenve, karcsontjai a bordák mellett, lábsontjai párhuzamosan feküdtek. (IV. tábla 2.)

Melléklet: 1. A comb alsó vége között *juh* vagy *disznó* felkar- vagy combcsontja.⁸

11. sír: ÉÉK–DDNy 32–212°. H. 190 cm, sz. 60 cm, m. 15–20 cm. A lekerekített sarkú, téglalap alaprajzú sír fekete foltja 110 cm mélyen rajzolódott ki. A betöltéssel belül a koporsó világosabb folttal jelentkezett. H. 160 cm, sz. 35–40 cm (4. kép 1.). A sírban 42–48 éves nő hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű vázmaradványa feküdt. A koponya kissé előrebillent, bal mellkasának csontjai, karcsontjai és a felső csigolyák hiányoztak – feltehetőleg kirabolták. Jobb karcsontja a bordák mellett, lábsontjai párhuzamosan feküdtek. (IV. tábla 3.)

Mellékletek: 1–4. Jobb kézfejénél 4 szem *gyöngy* sorba fűzve, kb. 5 cm-rel a kézfej felett. 1. Lapos, szabálytalan bikónikus, áttetsző üvegyöngy. Átm. 0,9 cm, m. 0,4 cm, lyukátmérője 0,4 cm. 2. Nyomott gömb alakú, opak, zöld üvegyöngy. Átm. 0,7 cm, m. 0,5 cm, lyukátmérője 0,4 cm. 3–4. Szabálytalan hengeres, opak, barna üvegyöngy. Átm. 0,4 cm, h. 0,6 cm, lyukátmérője 0,1 cm. (IV. tábla 4., 13. kép 1–3.)

⁷ Az embertani anyag vizsgálata során a nő mellett egy 3–5 éves gyermek vázmaradványát találták az antropológusok. Az ásatás során ezt nem regisztráltuk, a fotón és a rajzon sem látszik. Elképzelhető, hogy a mosás során két sír anyaga keveredett össze.

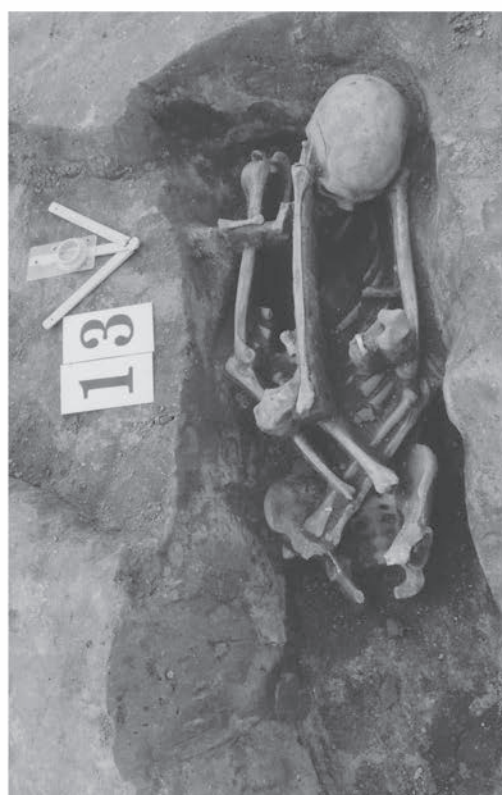
⁸ Meghatározás előtt elkallódott.

1

2

3

4

4. kép

Nyíregyháza–Mandabokor 1: 11. sír feltja, 2: 12. sír, 3: 13. sír, 4: 15. sír

Fig. 4

Nyíregyháza–Mandabokor 1: contour of grave 11, 2: grave 12, 3: grave 13, 4: grave 15

12. sír: ÉÉK–DDNy 16–196°. H. 195 cm, sz. 65 cm, m. 15–20 cm. A csontváz fektetési szintjén – 110 cm mélyen – rajzolódott ki a téglalap alaprajzú sír fekete foltja. A sírban 34–39 éves nő hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű vázmaradványa került elő. A koponya a bal oldalán (a gép megsértette), vállai összehúzva, karcsontjai szorosan a bordák mellett, lábsontjai a bal oldalukon, kissé felhúzza feküdtek. A sír északi sarkaiban egy-egy 20×20 cm-es, a déli sarkaiban 30×30 cm-es, 5 cm mély gödör volt. (V. tábla 1., 4. kép 2.)

Mellékletek: 1. A nyakcsigolyák alatt 65 db ép és 4 db töredékes opak fekete, szabálytalan gömb alakú *üveggyöngy* került elő nyakláncként felfűzve (V. tábla 2., 13. kép 5.) 2. A bal lábszárcsonton subadultus *sertés* bal humerusa (marmagassága 75,0 cm).

13. sír: Ny–K 272–92°. H. 145–150 cm, sz. 40 cm, m. 35 cm. A többi sírtól távol, délnyugatra egy Árpád-kori árok által vágott temetkezés. Az árok bontása során a két lábsontot kiemelték. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú folt 80 cm mélyen jól kirajzolódott az agyagos altalajban. Az igen szűk gödörben 35–40 éves férfi vázmaradványa került elő a bal oldalán fekvő, enyhén felhúzott lábbal. A koponya a sír végének támaszkodott, előrebillent, válla erősen összehúzva, alkarcsonthai egymáson keresztben a medencén feküdtek. A jobb szárcsont a mellkason hosszában került elő. (IV. tábla 5., 4. kép 3.)

14. sír: ÉÉK–DDNy 34–214°. Kb. 30–35 cm mélyen a munkagép egy 3–5 éves gyermek koponyáját bolygatta meg. A koponyán kívül csak a jobb lábszárcsont feküdt in situ. (V. tábla 3.)

Melléklet: 1. A jobb oldalára fordult töredékes koponya mögött fekete, egy helyen téglaszínű foltos, korong nélkül készített *bögre*. Nagyobb kerámiazúzalékkal soványították, elsimított külső-belső felületű, enyhén íves nyakú, középtájon hasasodó, enyhén profilált aljú, pereme hiányzik. 'M'. 8 cm, fá. 5,7 cm, átm. 7,8 cm (V. tábla 4.).

15. sír: ÉÉK–DDNy 18–198°. H. 190 cm, sz. 65 cm, m. 25 cm. A lekerekített sarkú, téglalap alaprajzú sír foltja kb. 110 cm mélyen rajzolódott ki, bár a sír egy korábbi (309.) objektumba volt ásva. A nyelési szint alatt 20 cm mélyen megfigyelhető volt a koporsó nyugati szélének elszíneződése. A sírban egy 25–34 éves nő hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű vázmaradványa feküdt 3–5 cm vastag betöltésen. Koponyája a bal oldalán, válla összehúzva, karcsontjai szorosan a bordák mellett, bal alkarcsonthai a medencében, lábsontjai párhuzamosan feküdtek. Bal lábszárát a 309. gödör bontásakor bolygatták meg. A sír északi végének két sarkában egy-egy félköríves, 25×40 cm-es, 8–15 cm mély gödör volt. (VI. tábla 1., 4. kép 4.)

16. sír: ÉÉK–DDNy 18–198°. H. 210 cm, sz. 58 cm, m. 48 cm. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír sötét foltja 90 cm mélyen rajzolódott ki. A nyelés alatt 35 cm mélyen – a csontok jelentkezési szintjén – a koporsó szélei vékony csikként jelentkeztek. H. 180 cm, sz. 50 cm. A hosszában enyhén teknős aljú sírban egy 68–80 éves férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű vázmaradványa kb. 10 cm vastag fekete betöltésen feküdt. Koponyája hátrabilenve, válla összehúzva, karcsontjai szorosan a bordák mellett, lábsontjai párhuzamosan feküdtek. A sírgödör északkeleti és déli sarkában egy-egy 20×30 cm-es, 5 cm mély gödör volt. (VI. tábla 2., 5. kép 1.)

Mellékletek: 1. A bal kézcsontoknál két végén enyhén szélesedő, lemezes vas *övforgó*, közepén 1,2 cm hosszú nittel átütve. Egyik vége kissé sérült. H. 5,3 cm, sz. 0,8 cm (VI. tábla 3.). 2. A két combsont között, azok felső harmadánál trapéz alakú bronzcsat, vaspecékének hegye a koponya irányában. Felfelé nyílt. 2,2×2,9 cm (VI. tábla 4.). 3. A bal lábszáron keresztben juvenis *szarvasmarha* 2 vert. thoracalis (cran része haránt hasítva) és jobb humerus diaphysise (5. kép 2.).

17. sír: ÉÉK–DDNy 20–200°. H. 205 cm, sz. 70 cm, m. 20 cm. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír részben egy szkíta kori gödörbe volt beásva. Fekete foltja 110 cm mélyen rajzolódott ki. A sírfolt jelentkezése alatt 10 cm mélyen rajzolódott ki a koporsó foltja. H. 175 cm, sz. 50 cm.

5. kép

Nyíregyháza–Mandabokor 1–2: 16. sír, 3, 5: 19. sír, 4: 17. sír

Fig. 5

Nyíregyháza–Mandabokor 1–2: grave 16, 3, 5: grave 19, 4: grave 17

A sírban 68–80 éves férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású vázmaradványa feküdt 3–4 cm vastag betöltésen. A koponya és az állkapocs a bal oldalán, a karcsontok a bordák mellett, a jobb alkarcsont és a kézsontok a medencén, a lábsontok párhuzamosan feküdtek. Néhány elmozdult borda állatjára utal. (VII. tábla 1., 5. kép 4.)

Melléklet: 1. Egyenes hátú, felső nyélállású, egyélű *vaskés* töredéke a sír melletti állatjában. A töredék a penge és a nyélnyújtvány találkozási részéről származik. 1,2×3,2 cm (VII. tábla 2.).

18. sír: ÉÉK–DDNy 12–192°. H. 140 cm, sz. 65 cm, m. 15 cm. A téglalap alaprajzú, lekerékített sarkú sír feltja 100 cm mélyen rajzolódott ki az agyagos altalajban. A koporsó világosabb elszíneződése jól megfigyelhető volt. H. 120 cm, sz. 43 cm. A sírban 6–7 éves gyermek hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, igen rossz megtartású vázmaradványát bontottuk ki. A koponyát a föld szétnyomta, a bal alkar csontjait állatjártatok kimozdították, a jobb combcsont alsó vége kissé elmozdult, a többi lábsont párhuzamosan feküdt. (VII. tábla 3., 6. kép 1.)

Mellékletek: 1. Az állkapocs fölött 4 cm vastag betöltésen (másodlagos helyen) sima, kör átmetszetű *ezüstkarika*. Átm. 1,3 cm. Eredetileg nyitott volt, egy része a restauráláskor elenyészett (VII. tábla 4.). 2. A keresztcsonton négyszögletes *vascsat* feküdt, pecke hegyével a bal combcsont felé. 3,3×4,2 cm (VII. tábla 6.). 3. A jobb comb külső oldalánál felső nyélállású, egyenes hátú, egyélű *vaskés* hegyével lefelé, élével kifelé. H. 18 cm, a nyéltüske 4,5 cm, a penge sz. 1,9 cm. A nyélnyújtványon és a penge hegyén famaradvány. Ragasztott (VII. tábla 5.). 4. A lábsontok között, illetve a lábszáron keresztben infans *sertés* bal mandibulája (di, dc, dp_{2,4}, M₁), costatöredéke, humerusa és jobb femurja (6. kép 2–3.).

19. sír: É–D 0–180°. H. 220 cm, sz. 70–85 cm, m. 30 cm. A trapéz alaprajzú, lekerékített sarkú sír fekete feltja 120 cm mélyen jelentkezett (5. kép 3.). Északi kétharmadának kevert betöltése állatfészekre utalt. A sírban 53–58 éves, mongolid jellegű nő hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű vázmaradványa feküdt kb. 5–8 cm vastag fekete betöltésen. Koponyája hátrabillent, kar- és lábsontjai párhuzamosan feküdtek. A bal orsócsont kifelé elcsúszott. A lábfej csontjainak helyzete zárt lábbelire utal. A sírgödör négy sarkában egy-egy 25 cm átmérőjű, 15 cm mély, ovális alaprajzú gödör volt. (VIII. tábla 1., 5. kép 5.)

Mellékletek: 1. Négyszögű *vascsat* igen rossz állapotban a jobb medencén, pecekkel a jobb alkar irányában. A restauráláskor egy része elenyészett. Eredeti mérete 3,5×3,9 cm (VIII. tábla 2.). 2. A bal könyök belső oldalán alsó nyélállású, egyélű, egyenes hátú, nagyméretű *vaskés* vagy *tőr* töredéke. H. 6,5 cm, ebből a nyélnyújtvány h. 3,7 cm, a penge sz. 2,3 cm. Mind a nyélnyújtványon, mind a pengén farostok konzerválódtak (VIII. tábla 3.). 3. A jobb boka külső oldalán, a lábszárcsontra közel merőlegesen adultus *juh* felső molarisa (zápfog), 2 costatöredéke, humerusa (marmagasság 63,7 cm), valamint egy *madár* agykoponya töredéke.

20. sír: É–D 0–180°. H. 225 cm, sz. 60–65 cm, m. 22–30 cm. A téglalap alaprajzú, lekerékített sarkú sír fekete feltja 80 cm mélyen jelentkezett. A nyesés szintje alatt 5 cm mélyen kirajzolódott a koporsó feltja. H. 185 cm, sz. 40 cm. A sírban 67–75 éves férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű vázmaradványa feküdt 2–5 cm vastag betöltésen. A koponya kissé hátrabillent, a váll összehúzva, a karcsontok szorosan a bordák mellett, a lábsontok párhuzamosan feküdtek. A sír négy sarkában egy-egy négyszögletes alaprajzú, kb. 25×30 cm-es, 10 cm mély gödör volt. (IX. tábla 1., 6. kép 4.)

Mellékletek: 1. A jobb medence felső szélénél, alatta, a jobb kézfejnél, valamint a térd között egy-egy vastöredék. Valószínűleg négyszögletes *vascsat* darabjai. Kb. 2,4×2,9 cm (IX. tábla 2.). 2. Felszedéskor a jobb medence alatt negyed *vascsat*. Valószínűleg ez is négyszögletes volt. 2,4×2,9 cm (IX. tábla 3.). 2. A bal lábszár külső oldalánál, arra merőlegesen egy subadultus (ca. 3 éves) *sertés* jobb humerusa 2–3 cm vastag betöltésen.

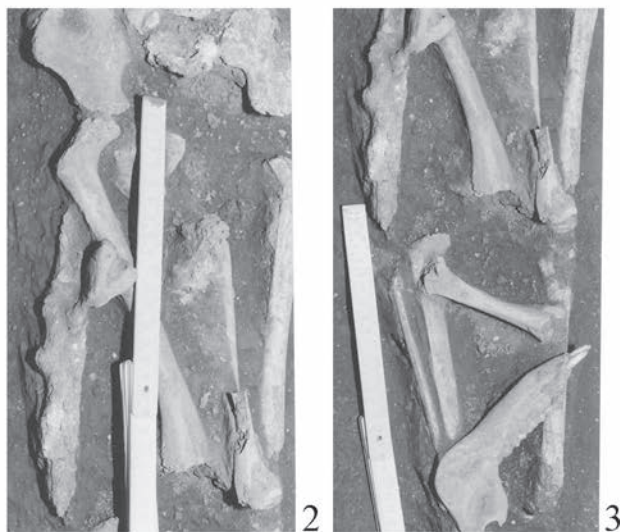

6. kép

Nyíregyháza–Mandabokor 1–3: 18. sír, 4: 20. sír,
5: 21. sír

Fig. 6

Nyíregyháza–Mandabokor 1–3: grave 18, 4: grave 20,
5: grave 21

21. sír: ÉÉK–DDNy 22–202°. H. 220 cm, sz. 80 cm, m. 22 cm. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír sötét foltja 80 cm mélyen rajzolódott ki az agyagos altalajban. A gép a bal combcsontját találta meg. A betöltésen belül kirajzolódott a koporsó világosabb foltja. H. 200 cm, sz. 60 cm. A sírban 23–40 éves férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, rendkívül rossz megtartású vázmaradványa feküdt 3–5 cm vastag betöltésen. A szétroppant koponya az állkapoccsal a bal oldalán, a kar- és lábsontok párhuzamosan feküdtek. A mellkast állatok túrták szét, illetve elporlott. A sír négy sarkában egy-egy 30–35 cm átmérőjű, 13–15 cm mély, ovális alaprajzú gödör volt. (IX. tábla 4., 6. kép 5.)

22. sír: ÉÉK–DDNy 24–204°. H. 185 cm, sz. 65 cm, m. 10 cm. A nyesett felszínen jól kirajzolódott a téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír sötét foltja. A sírban 53–58 éves férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű vázmaradványa feküdt a gödör keleti szélénél, 14–194° tájolással. A koponya és az állkapocs a jobb oldalán, vállá összehúzva, karcsontjai szorosan a bordák mellett, 2–4 cm vastag betöltésen feküdtek. A gép a lábsontjait, a medencéjét és a kézcsontjait megbolygatta. (VIII. tábla 4., 7. kép 1.)

Mellékletek: 1. A lábsontokkal együtt került elő egy subadultus (ca. 3 éves) *sertés* jobb humerusa és egy infans *sertés* jobb humerusa. 2. A sír környékének nyesésében kör metszetű *vashuzal* töredéke. H. 2,1 cm (VIII. tábla 5.).

23. sír: ÉÉK–DDNy 16–196°. Sírfolt nélkül, 55 cm mélyen 2–4 év körüli gyemrek vázmaradványa került elő. Az eredetileg hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű vázból a jobb felkar, a jobb medencelapát és a lábsontok feküdtek in situ. A koponyát, a bal mellkast és a karcsontokat az eke húzhatta el, a bal medencéjét a gép találta meg. (X. tábla 1., 7. kép 2.)

24. sír: É–D 358–178°. H. 220 cm, sz. 80 cm, m. 80 cm. A téglalap alaprajzú sír fekete foltja 90 cm mélyen rajzolódott ki az agyagos altalajban. A nyesett felület alatt 45 cm-re megfigyelhető volt a koporsó sötétebb foltja. H. 185 cm, sz. 50 cm. A sírban 60–69 éves férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású vázmaradványa feküdt 4–5 cm vastag betöltésen. A koponya kissé hátrabilent, az állkapoccsal együtt a jobb oldalán, vállá összehúzva, felkarja szorosan a bordák mellett, az alkar csontjai a medencelapáton, a kéz a combcsontokon, lábsontjai párhuzamosan feküdtek. (X. tábla 2., 7. kép 3.)

Mellékletek: 1. A bal medencelapát felső, belső szélénél töredékes, szögletes *vascsat*. 3,7×3,9 cm (X. tábla 3.). 2. A jobb medence alatt szögletes *vascsat* feküdt, pecek felőli végénél nagyobb rározsdásodott textildarabbal. 3×3,6 cm (X. tábla 4.).

25. sír: ÉÉK–DDNy 12–192°. H. 215 cm, sz. 65–80 cm, m. 35–40 cm. A koponya felőli végén kiszélesedő, téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír szürkés foltja 90 cm mélyen rajzolódott ki az agyagos altalajban. A nyesési szint alatt 5–10 cm-re megfigyelhető volt a koporsó betöltése. H. 170 cm, sz. fejnél 50, a lábnál 35–38 cm. A sírban 61–70 éves nő hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, gyenge megtartású vázmaradványa feküdt. A koponya az állkapoccsal a jobb oldalán, vállá összehúzva, karcsontjai könyökben kissé széttárva, lábsontjai párhuzamosan feküdtek. (X. tábla 5., 7. kép 4.)

Mellékletek: 1. A jobb medencelapáton trapéz alakú *vascsat*. Hátoldalán vasoxiddal konzerválódott bőr- és textiltöredék látható. 2,8×3,7 cm (X. tábla 6.). 2. A lábfej előtt *juh* femurdiaphysis töredéke és *sertés* vertebra thoracalis.

26. sír: ÉÉK–DDNy 14–184°. H. 230 cm, sz. 70 cm, m. 45 cm. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír sötét foltja 80 cm mélyen jelentkezett az agyagos altalajban. A nyesési szint alatt 1–2 cm-re megfigyelhető volt a koporsó sötétebb foltja. A sírban 30–60 éves nő hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású vázmaradványa feküdt 4–5 cm vastag betöltésen. Koponyája kissé előrebilent, a mellkas csontjainak csak kevés lenyomata maradt, kar- és lábsontjai párhuzamosan feküdtek. Jobb felkarja hiányzott (rabolt?). A sírgödör négy sarkában egy-egy ovális alaprajzú, 20–30 cm átmérőjű, 5–10 cm mély gödör volt. (XI. tábla 1., 8. kép 1.)

1

2

3

4

7. kép

Nyíregyháza–Mandabokor 1: 22. sír, 2: 23. sír, 3: 24. sír, 4: 25. sír

Fig. 7

Nyíregyháza–Mandabokor 1: grave 22, 2: grave 23, 3: grave 24, 4: grave 25

Melléklet: 1. Lábsontjai felszedése során állatjáratban adultus *juh* jobb humerusa.

27. sír: ÉÉK–DDNy 24–204°. H. 260 cm, sz. 45–70 cm, m. 15 cm. A téglalap alaprajzú, fel-tűnően hosszú és keskeny sír foltja 70–80 cm mélyen került elő. A sírban 68–80 éves nő hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású vázmaradványát bontottuk ki. A koponya a jobb oldalán, válla összehúzva, jobb felkarcsontja szorosan a bordák mellett feküdt. Könyöktől lefelé a gép találta meg, csontjait kimozdította. (XI. tábla 2., 8. kép 2–3.)

Melléklet: 1. A koponya táján kör metszetű ezüst *huzalkarika* töredéke. H. 0,7 cm (XI. tábla 3.).

28. sír: É–D 4–184°. H. 230 cm, sz. 80 cm, m. 45 cm. A téglalap alaprajzú sír fekete foltja 85 cm mélyen, részben a 27. sír alatt rajzolódott ki az agyagos altalajban. A sírban 52–61 éves férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású vázmaradványa feküdt 3–6 cm vastag betöltésen. Koponyája előrebillent (feltámasztották?), válla összehúzva, kar- és lábsontjai párhuzamosan feküdtek. Bal bordáit és a felső csigolyákat állatjárat bolygatta. A délnyugati sarkon 20 cm átmérőjű, 5–10 cm mély gödör volt. (XII. tábla 1., 8. kép 2–3.)

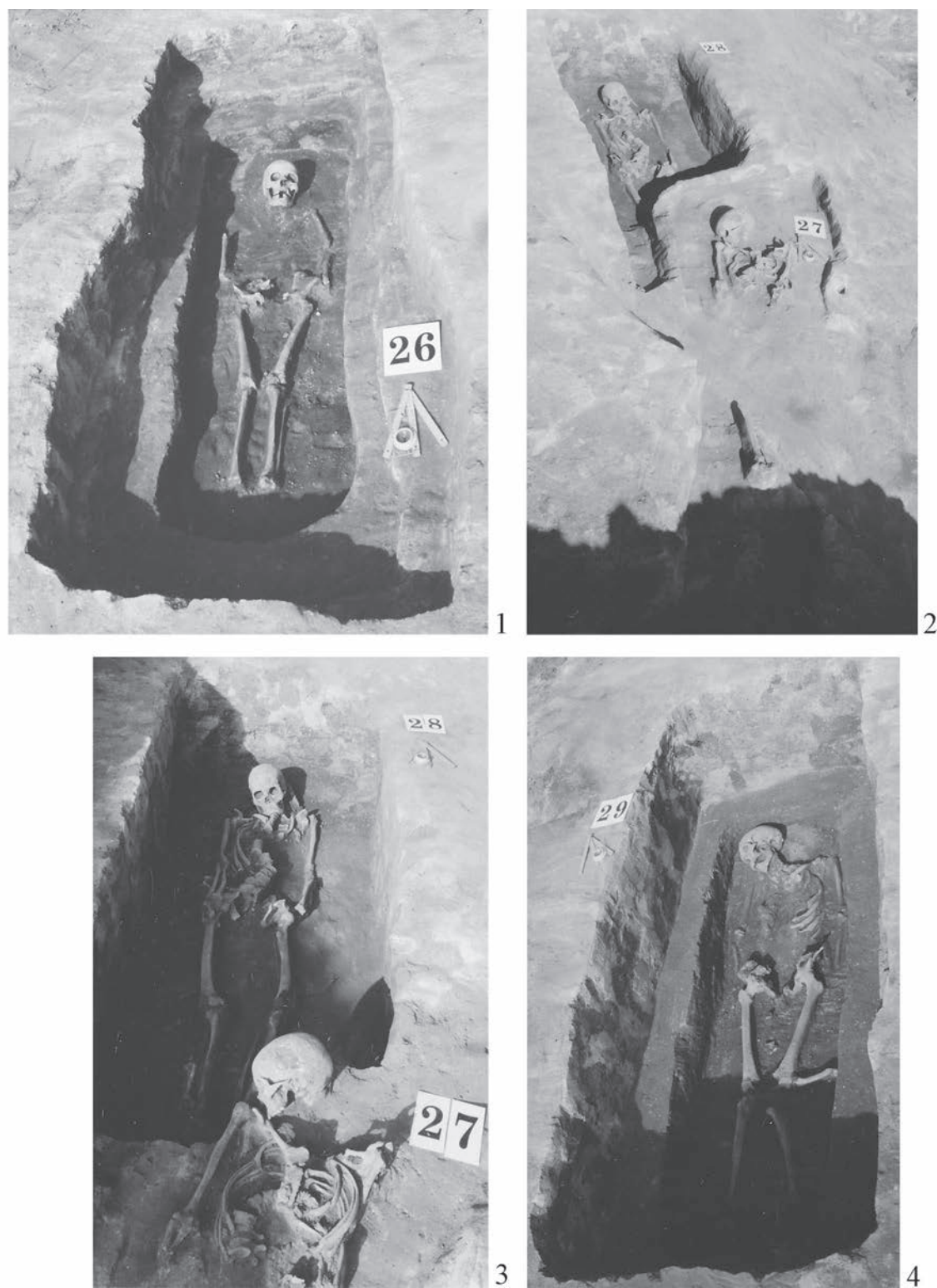
Mellékletek: 1. A koponya bal oldalánál felső nyélállású, egyenes hátú, egyélű *vaskés*, hegyével a bal könyök irányában. Nyéltüskéjének vége hiányzik. A nyélnyújtványon és a pengénél fa- és talán bőrmaradványok. H. 11,5 cm, nyélnyújtványa 2,1 cm, a penge sz. 1,6 cm (XII. tábla 2.). 2. A jobb lábszár alsó végének külső oldala mellett, azzal párhuzamosan 4 cm vastag betöltésen subadultus (ca. 3 éves) *sertés* bal humerus diaphysise.

29. sír: ÉÉK–DDNy 24–204°. H. 210 cm, sz. 80 cm, m. 50–60 cm. A téglalap alaprajzú sír foltja 100 cm mélyen jelentkezett az agyagos altalajban. A nyesési szint alatt 38 cm-re kirajzolódott a koporsó foltja. H. 185 cm, sz. 50 cm. A sírban 40–80 éves férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású vázmaradványa feküdt 2–4 cm vastag betöltésen. A koponya az állkapocssal a jobb oldalán, kar- és lábsontjai párhuzamosan feküdtek. A jobb bordák és a csigolyák jelentős része, valamint a keresztcsont hiányzott, a bal lábszár-csont elmozdult. A sír négy sarkában egy-egy kb. 30×30 cm-es, 5–15 cm mély gödör volt. (XIII. tábla 1., 8. kép 4.)

Mellékletek: 1. A bal alkar belső oldalán, részben a medencelapát alatt középső nyélállású, egyenes hátú, egyélű *vaskés* fatokban, illetve nyéltüskéjén famaradvánnyal. Hegye és nyéltüskéje vége sérült. H. 14,9 cm, a nyéltüske 3,9 cm, a penge sz. 1,8 cm (XIII. tábla 4.). 2. A combcsontok felső vége között két kis *vasdarab*. 3. A combcsontok közepe táján, középen egy négyszögű *vascsat* töredékes állapotban, pecekkel a jobb kézcsontok irányában. Sz. kb. 3 cm (XIII. tábla 2.). 4. A combcsont közepe táján középen trapéz alakú *vascsat*, peckéből csak egy kis csonk maradt meg. 3,8×4 cm (XIII. tábla 3.). 5. A bal combcsont alsó végének külső oldala mellett, arra merőlegesen adultus *sertés* bal humerusa (marmagasság 55,8 cm) 3 cm vastag betöltésen.

30. sír: ÉÉK–DDNy 14–194°. H. 225 cm, sz. 60–75 cm, m. 56 cm. A koponyánál szélesedő, téglalap alaprajzú sír foltja kb. 100 cm mélyen jelentkezett viszonylag nehezen kivehetően, mivel a sírt egy korábbi gödörre ásták rá. A nyesési szint alatt 25 cm mélyen rajzolódott ki a koporsó foltja. H. 195 cm, sz. 45–50 cm. A sírban 63–75 éves férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású vázmaradványa feküdt. A koponya teljesen hátrabillent, állkapcsa eredeti helyzetben, csigolyái kifordulva, bal bordái részben hiányoztak, a jobb alkarcsontok a medencében, a bal a medencelapáton, kar- és lábsontjai párhuzamosan feküdtek. A sír északkeleti sarkában egy 25 cm átmérőjű, 2–3 cm mély gödör volt. (XII. tábla 3., 9. kép 1.)

Mellékletek: 1. A bal kézfej alatt, a medencelapát peremén trapéz alakú, töredékes *vascsat*. 3,1×3,7 cm (XII. tábla 4., 9. kép 2.). 2. A bal combcsont felső végén egy kerek átmetszetű *vaskarika*. Átm. 4,2 cm (XII. tábla 5., 9. kép 2.). 3. A bal combcsont belső oldalán kö-

8. kép

Nyíregyháza–Mandabokor 1: 26. sír, 2–3: 27–28. sír, 4: 29. sír

Fig. 8

Nyíregyháza–Mandabokor 1: grave 26, 2–3: graves 27–28, 4: grave 29

9. kép

Nyíregyháza–Mandabokor 1–2: 30. sír, 3: 31. sír, 4: 32. sír

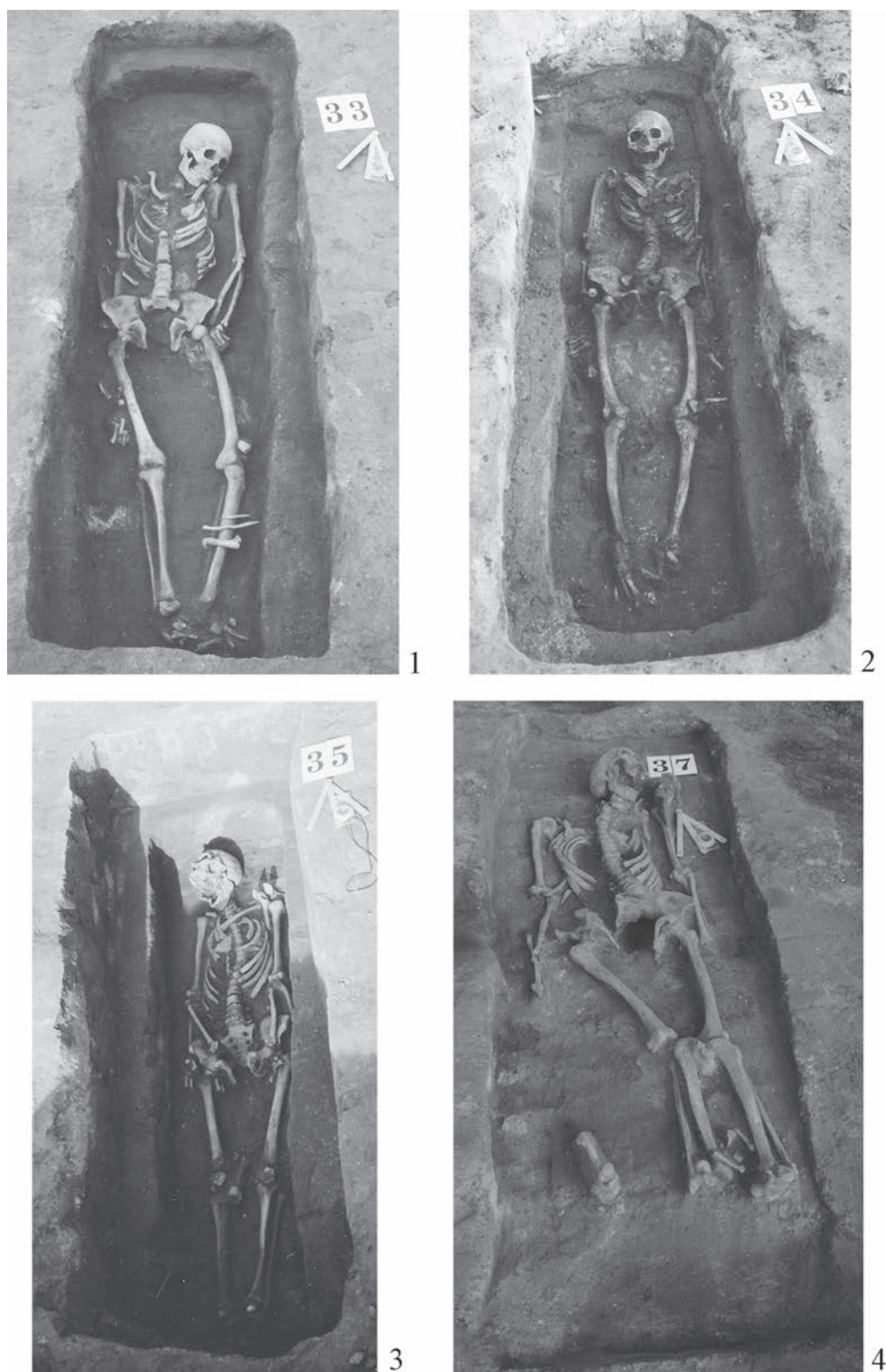
Fig. 9

Nyíregyháza–Mandabokor 1–2: grave 30, 3: grave 31, 4: grave 32

zépső nyélállású, egyenes hátú, egyélű *vaskés* élével a combcsont felé, a nyéltüskén kevés famaradvánnyal. H. 14,7 cm, a nyéltüske 3,8 cm, a penge sz. 1,7 cm (XI. tábla 4., 9. kép 2.). 4. A bal lábszárcsont alsó végén, keresztben *adultus juh* bal humerusának töredéke.

31. sír: ÉÉK–DDNy 24–204°. H. 195 cm, sz. 50–75 cm, m. 15 cm. A téglalap alaprajzú, keleti oldalánál erősen ívelt oldalú sír fekete foltja 75 cm mélyen jelentkezett az agyagos altalajban. Szorosan a nyugati fal mellett 66–75 éves férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű vázmaradványa feküdt 2–4 cm vastag betöltésen. A koponya és az állkapocs kissé hátrabilent (a gép találta meg), válla összehúzva, karcsontjai szorosan a bordák mellett, jobb alkarja a medencelapát szélén, lábsontjai párhuzamosan, lábszárcsontjai és a lábfejek szorosan egymás mellett feküdtek. A jobb szárkapocs a jobb combcsonton feküdt. (XIV. tábla 1., 9. kép 3.)

32. sír: É–D 6–186°. H. 215 cm, sz. 65 cm, m. 13–26 cm. A téglalap alaprajzú, lekerékített sarkú sír fekete foltja 75 cm mélyen jelentkezett az agyagos altalajban. A sírban 52–61 éves nő hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű vázmaradványa feküdt 5–8 cm vastag betöltésen. A koponya a bal oldalára dőlt, kar- és lábsontjai párhuzamosan, lábszárcsontjai és a lábfejek szorosan egymás mellett feküdtek. Bal karcsontját állatjártat

10. kép
Nyíregyháza–Mandabokor 1: 33. sír, 2: 34. sír, 3: 35. sír, 4: 37. sír

Fig. 10
Nyíregyháza–Mandabokor 1: grave 33, 2: grave 34, 3: grave 35, 4: grave 37

mozdította el. A sír északnyugati és a délnyugati sarkában egy-egy 15 cm átmérőjű, 5 cm mély gödör volt. (XIV. tábla 2., 9. kép 4.)

Melléklet: 1. A jobb kézcsontok előtt, a combsontra merőlegesen subadultus (ca. 3 éves) *sertés* bal humerusa 6 cm vastag betöltésen.

33. sír: É–D 354–174°. H. 210 cm, sz. 65 cm, m. 40 cm. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír fekete foltja 75 cm mélyen jelentkezett az agyagos altalajban. A nyesési szint alatt 10–12 cm mélyen bizonytalanul kirajzolódott a koporsó foltja. H. 200 cm, sz. 55 cm. A sírban 53–58 éves férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású vázmaradványa feküdt 5–8 cm vastag fekete betöltésen. Koponyája és állkapcsa a bal oldalára billent, válla összehúzva, karcsontjai a bordák mellett, jobb lába nyújtva, a bal kissé behajlítva feküdt. A sír északi végében egy téglalap alaprajzú, 2 cm mély, a déli két sarkában egy-egy sekély kerek gödör volt. (XIV. tábla 3., 10. kép 1.)

Melléletek: 1. A bal combtő két oldalán trapéz(?) alakú *vascsat* töredékei. Kb. 3,6×4,4 cm (XIV. tábla 4.). 2. A bal lábszárcsont közepén keresztben *sertés* 2 costadarabja (1 db törött, callus-képződéssel gyógyult) és egy infans *sertés* jobb humerus diaphysise.

34. sír: ÉÉK–DDNy 20–200°. H. 205 cm, sz. 70 cm, m. 45 cm. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír foltja 70 cm mélyen rajzolódott ki az agyagos altalajban. A nyesési szint alatt 15 cm mélyen vékony barna csík formájában jelentkezett a koporsó széle. H. 190 cm, sz. 45 cm. A sírban 67–75 éves nő hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású vázmaradványa feküdt 4–5 cm vastag betöltésen. A koponya előrebíllent, válla összehúzva, kar- és lábsontjai párhuzamosan feküdtek. A mellkast és a jobb karcsontot állatjáratok bolygatták meg. Jobb kézfejének csontjai elcsúszva a combcsont külső oldala mellett, de anatómiai rendben feküdtek. A sír déli végében 3 cm mély, téglalap alaprajzú gödör volt. (XV. tábla 1., 10. kép 2.)

Melléklet: 1. A jobb medencelapát külső széle alatt, az alkarcsont belső oldala mellett szürke, korongolt, bikónikus *orsógomb* feküdt a palástján, tengelye megegyezett a váz fektetési irányával. Kopott palástján egy-egy cikcakk vonal fut körbe. Átm. 2,7 cm, m. 2,1 cm, lyukátm. 1,1 cm (XV. tábla 2.).

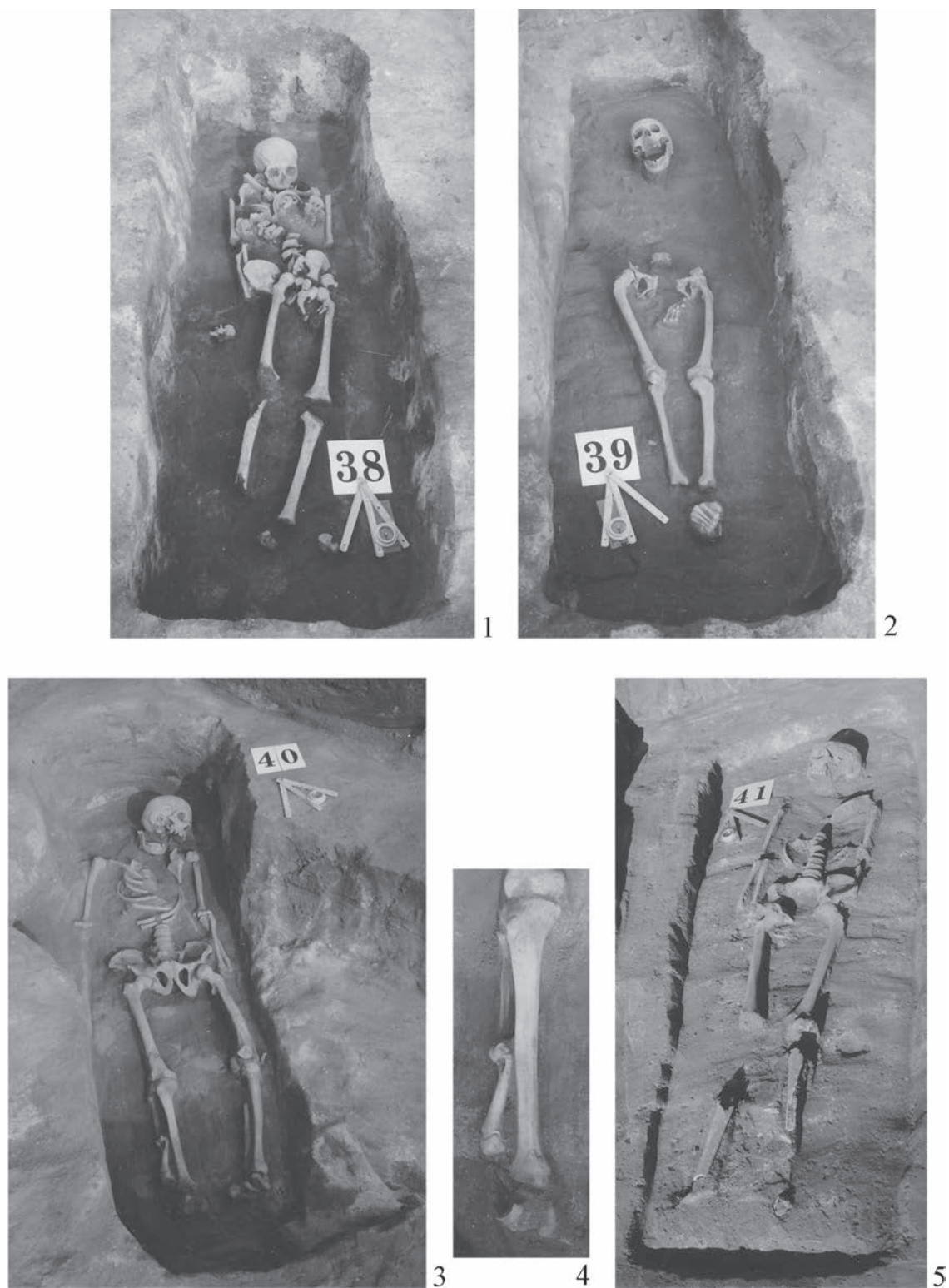
35. sír: É–D 4–184°. H. 200 cm, sz. 60–70 cm, m. 52 cm. A téglalap alaprajzú sír fekete foltja 75 cm mélyen rajzolódott ki az agyagos altalajban. A nyesési szint alatt 35 cm mélyen barna vékony sávként, illetve azon belül lazább betöltéssel jelentkezett a koporsó. H. 190 cm, sz. 45 cm. A sírban 66–75 éves nő hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű vázmaradványa feküdt 3–4 cm vastag betöltésen. A koponya kissé a jobb oldalán, válla erősen összehúzva, karcsontjai szorosan a bordák mellett, alkarjai a medencelapáton, lábsontjai párhuzamosan feküdtek. (XVI. tábla 1., 10. kép 3.)

Melléletek: 1. A jobb mellkas alsó szélénél, a medencelapát fölött D alakú *vascsat*, pecékéből csak töredék maradt meg. 2,6×3,4 cm (XVI. tábla 2.). 2. A bal medencelapát és a keresztcsont találkozásánál négyszögletes *vascsat* töredékei. 2,9×3 cm (XVI. tábla 3.). 3. A bal medencelapát alatt középső nyélállású, enyhén íves hátú, egyélű *vaskés* hegyével lefelé. Legömbölyített végű nyélnyújtványán vasoxiddal konzerválódott fa-, pengéjén bőrmaradvány. H. 14,4 cm, nyélnyújtványa 4,8 cm, a penge sz. 1,9 cm (XVI. tábla 4.). 4. A *vaskés* mellett 3 db *kovaszilánk* és 1 db *penge*. 1,5×2,5×0,5; 1,3×1,6; 1,6×2,5×0,9 cm, illetve 1,2×2,8 cm (XVI. tábla 5.). 5. A térd között hosszában adultus *juh* bal humerusa (marmagasság 64,2 cm).

36. sír: É–D 8–188°. H. 126 cm, sz. 65 cm, m. 28 cm. A nyesett felületen jól kirajzolódott a téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír foltja. Emberi váz maradványa nem került elő.

Melléklet: 1. A sír déli végében, bontás közben infans *sertés* jobb humerus diaphysise.

37. sír: ÉÉK–DDNy 16–196°. H. 220 cm, sz. 70 cm, m. 12 cm. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír széle kb. 70–75 cm mélyen halványan rajzolódott ki egy korábbi, szürke betöltésű

11. kép
Nyíregyháza–Mandabokor 1: 38. sír, 2: 39. sír, 3–4: 40. sír, 5: 41. sír

Fig. 11
Nyíregyháza–Mandabokor 1: grave 38, 2: grave 39, 3–4: grave 40, 5: grave 41

hamus gödörbe beásva. A sírban 64–75 éves férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású vázmaradványa feküdt 2–3 cm vastag betöltésen. Koponyája kissé hátrabillent, az állkapoccsal együtt jobbra dőlt, válla összehúzva, csigolyasora erősen ívelten, kar- és lábsontjai párhuzamosan feküdtek. A jobb mellkast hosszában és a keresztcsontot állatjárat bolygatta meg. (XV. tábla 3., 10. kép 4.)

Mellékletek: 1. A bal medencelapát belső, felső szélénél világosbarna, vékony sávban fehér kerges, átlátszó *kovaszilánk*. 1,2×1,2 cm. Nem dönthető el egyértelműen, hogy az alatta lévő gödörből származik-e vagy melléklet (XV. tábla 4.). 2. A jobb lábszár külső oldalánál, attól 20 cm-re, a lábszárral párhuzamosan *adultus juh* bal humerusa (marmagasság 62,0 cm) és felső molarisa (záfog) 10 cm vastag betöltésen.

38. sír: ÉÉK–DDNy 14–194°. H. 200 cm, sz. 60–70 cm, m. 35 cm. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír foltja 70 cm mélyen jelentkezett az agyagos altalajban. Egy szürke betöltésű gödörre volt ráásva, ezért nehezen látszódott a széle. A sírban 14–15 éves fiatal hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű vázmaradványa feküdt 3–5 cm vastag betöltésen. Koponyája előrebillent, meglévő kar- és lábsontjai párhuzamosan feküdtek anatómiai rendben, de kissé felcsúszva a medencére. Mellkasát szétműták: bolygatott/rabolt. (XV. tábla 6., 11. kép 1.)

Melléklet: 1. A bal comb felső végének belső oldala mellett négyszögletes, töredékes *vascsat*, egyik oldalán vasoxiddal konzerválódott textiltöredékkel. Sz. kb. 2,6 cm (XV. tábla 5.).

39. sír: ÉÉK–DDNy 17–197°. H. 200 cm, sz. 50–60 cm, m. 30 cm. A koponya felé enyhén szűkülő, téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír foltja 70 cm mélyen rajzolódott ki. A sírban 64–73 éves nő hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű vázmaradványa feküdt 3–5 cm vastag betöltésen. Koponyája kissé hátrabillent, combcsontjai párhuzamosan, lábszár- és a lábfej csontjai egymás mellett feküdtek. Az agykoponya, a mellkas, a karcsontok és a keresztcsont hiányzott: kirabolt temetkezés. (XVII. tábla 1., 11. sír 2.)

40. sír: ÉÉK–DDNy 26–206°. H. 190 cm, sz. 60 cm, m. 55 cm. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír foltja 75 cm mélyen jól kirajzolódott. A sírban 65–75 éves férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű jó megtartású vázmaradványa feküdt 2–3 cm vastag betöltésen. Koponyája a bal oldalán, a bal kar- és lábsontjai párhuzamosan feküdtek, jobb felkarjának alsó vége a sírfalhoz ért. A középső csigolyák és a bal bordák egy része, valamint a jobb alkarcsont hiányzott. (XVII. tábla 2., 11. kép 3.)

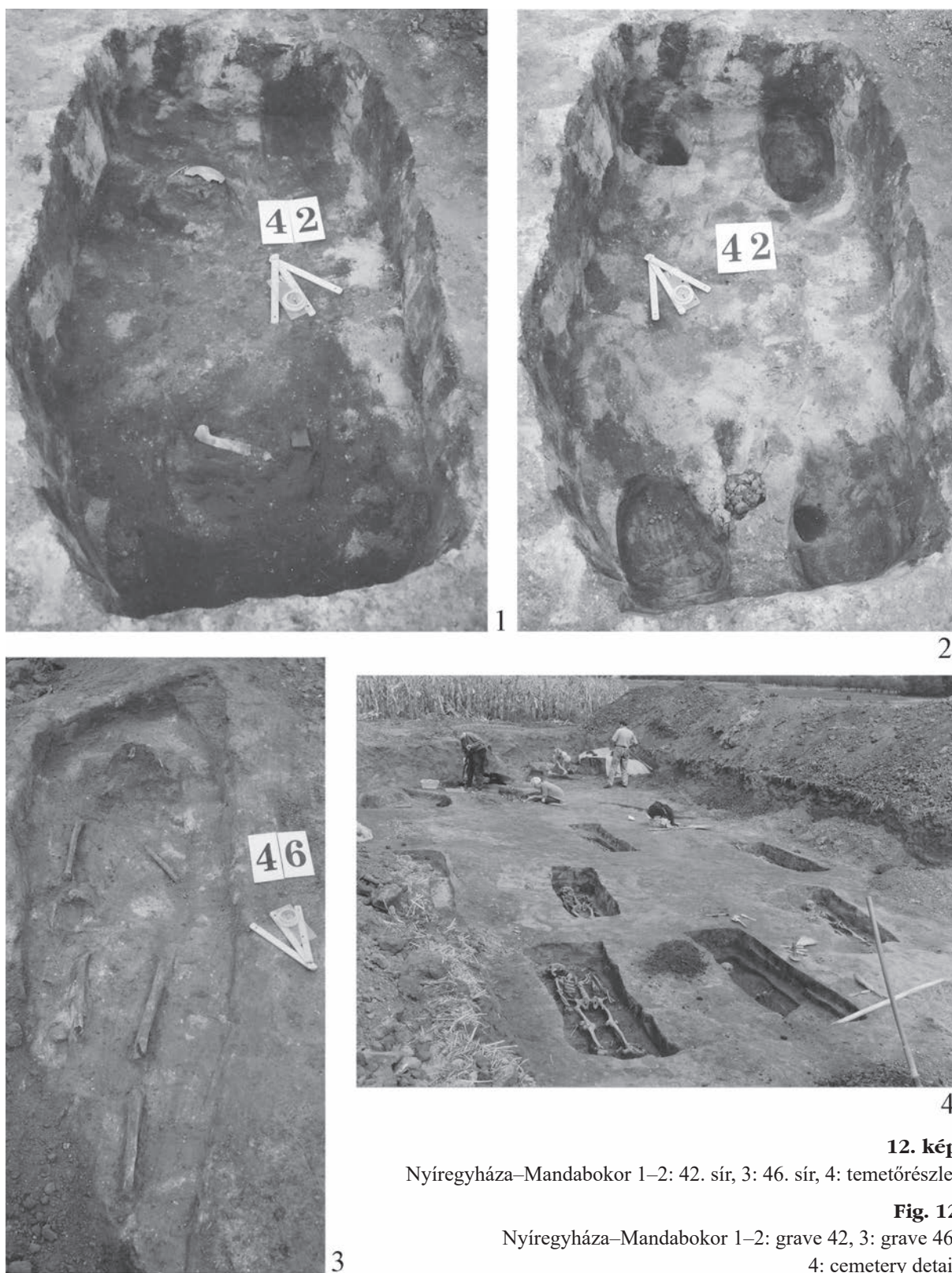
Mellékletek: 1. A jobb medencelapát belső peremén kerek *vascsat*, peckével a koponya irányában. Átm. 2,9 cm (XVII. tábla 3.). 2. A jobb lábszár alsó végénél, a külső oldala mellett, azzal párhuzamosan *juvenis sertés* jobb humerusa (marmagasság 51,8 cm) 3 cm vastag betöltésen (11. kép 4.).

41. sír: ÉÉK–DDNy 17–197°. H. 205 cm, sz. 65 cm, m. 7 cm. A téglalap alaprajzú sír foltja 60 cm mélyen jól kirajzolódott az agyagos altalajban. A sírban 16–18 éves fiatal hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, közepes megtartású vázmaradványa feküdt. Koponyája a jobb oldalán, kar- és lábsontjai párhuzamosan feküdtek. Állkapcsa, lapockái, felső csigolyái és bordái hiányoztak. Lábsontjait a gép találta meg. (XVII. tábla 4., 11. kép 5.)

42. sír: ÉÉK–DDNy 25–205°. H. 143 cm, sz. 55 cm, m. 25–30 cm. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír barnás foltja 90 cm mélyen határozottan jelentkezett. A sírban egy gyermek nagyrészt elenyészett vázmaradványa került elő 10 cm kevert rétegen. A sír négy sarkában egy-egy, közel ovális alaprajzú, 20–30 cm átmérőjű, 40–45 cm mély gödör volt. (XVII. tábla 5., 12. kép 1–2.)

Melléklet: A lábszár táján *juh* femur diaphysis töredéke.

43. sír: É–D 353–173°. H. 213 cm, sz. 55–80 cm, m. 10 cm. A sírfolt 90 cm mélyen rajzolódott ki. A sírből egy szórvány emberi csont került elő.

12. kép

Nyíregyháza–Mandabokor 1–2: 42. sír, 3: 46. sír, 4: temetőrészlet

Fig. 12

Nyíregyháza–Mandabokor 1–2: grave 42, 3: grave 46,
4: cemetery detail

Melléklet: 1. A sír közepe táján adultus *juh* jobb humerusa (marmagasság 63,3 cm).

44. sír: É–D 8–188°. H. 210 cm, sz. 50–75 cm, m. 10 cm. A sírfolt 90 cm mélyen rajzolódott ki. A sírban egy gyermek hosszúcsontjának töredéke került elő.

45. sír: É–D 8–188°. H. 160 cm, sz. 80 cm, m. 35 cm. 95 cm mélyen rajzolódott ki a sír foltja. Csont nem maradt benne.

Melléklet: 1. Egyenes hátú, egyélű *vaskés* hegyének töredéke. H. 3,5 cm, a penge sz. 1,2 cm (XVII. tábla 6.). 2. Adultus *juh* bal humerusa (marmagasság 59,0 cm) és két femur diaphysis töredéke.

46., fordított tájolású sír: DDNy–ÉÉK 214–34°. H. kb. 160 cm, sz. 55 cm, m. 9 cm. A téglalap alaprajzú sír északi vége bizonytalanul jelentkezett, a délit a gép „vitte el”. A sírban nagyobb gyermek hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, rossz megtartású, hiányos vázmaradványa (koponyatető részlete, hosszú csontok egy része) került elő. (XVII. tábla 5., 12. kép 3.)

A régészeti leletanyag

A 46 síros temetőrészlet 23 sírjából – a temetkezések 50%-ából – került elő leletanyag, de ezek között a tárgytipusok igen kevés számban vannak képviselve. Kronológiai szempontból értékelhető nemesfém tárgyat az egész temető területén nem találtunk, ami valószínűleg a sírok kirablásával (is) magyarázható.

Ezüstkarikák

Egy gyermek (18.) és egy senilis nő (27.) bolygatatlan sírjából került elő egy-egy kör metsetű, nyitott végű ezüst huzalkarika, illetve annak egy töredéke a koponya táján.

Gyöngyök

A temetőrészlet 11. és 12. sírjából, az összes temetkezés 4,3%-ából került elő 73 szem gyöngy. Mindkét alkalommal adultus nő ékszere volt: az egyik esetben a jobb karon talált 4 szemből álló karkötőről, a másik esetben egy 69 szemes nyakláncról van szó. Maguk a gyöngyök 4 típushoz

sorolhatók (a karkötő 4 darabja 3 típus, a nyakláncot egységesen azonos szemekből fűzték) (13. kép):

1) Lapos, szabálytalan bikónikus, áttetsző, ún. gyűrű alakú (átm. 0,9 cm, m. 0,4 cm, lyukátmérője 0,4 cm) (13. kép 2.). 2) Nyomott gömb alakú, opak (rövid, henger alakú típus) zöld (átm. 0,7 cm, m. 0,5 cm, lyukátmérője: 0,4 cm) (13. kép 1.). 3)

13. kép

1–3: Nyíregyháza–Mandabokor 11. sír,
4: Nyíregyháza–Oros, Kánya-hegy-dűlő 5182/01.
sír, 5: Nyíregyháza–Mandabokor 12. sír,
6–7: Nyíregyháza–Sóstó, Múzeumfalva 7. sír

Fig. 13

1–3: Nyíregyháza–Mandabokor grave 11,
4: Nyíregyháza–Oros, Kánya-hegy-dűlő grave
5182/01, 5: Nyíregyháza–Mandabokor grave 12,
6–7: Nyíregyháza–Sóstó, Museum Village grave 7

Köles méretű, opak fekete, gömbölyű gyöngy (átm. 0,4–0,5 cm) (13. kép 5.). 4) Szabálytalan, csaknem hengeres (tipológiai besorolása szerint csonkakúpos), barna (átm. 0,4 cm, h. 0,6 cm, lyukátmérője: 0,1 cm) (13. kép 3.).

Az egyszeres gömbféle típusok – ide tartozik a kúpos/hengeres 2 szemű kivül a temető valamennyi gyöngye – a VII. század közepétől terjedtek el (PÁSZTOR 2003. 343.). A köles méretű, opak fekete, gömbölyű gyöngyök a teljes avar időszakban megtalálhatóak (PÁSZTOR 2003. 346. – további irodalommal), a IX. század elejéig biztosan kimutathatóak (PÁSZTOR 2003. 345–346.). Gyakori jelenléte az ún. Kötllach kultúra anyagában későbbi keltezésű is megenged (STAŠŠÍKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ 2017. 372.). A rövid, hengeres, díszítetlen zöld gyöngy jó párhuzamát találjuk a Székkutas–Kápolna-dűlői 292. sírban. Ezt a temetkezést a VIII. század második felére keltezték. Maga a típus ennél jóval szélesebb kronológiai keretek közé sorolható, a VII.-től a IX. századig (PÁSZTOR 2003. 336.). A csonkakúpos gyöngyök a késő avar korra jellemzőek, azon belül még leginkább a VIII. század első felében gyakoribbak (PÁSZTOR 2003. 338.).

Vas- és bronzcsatok

A legáltalánosabb lelet a temetőben a vascsat. Egy részük töredékes. 14 temetkezésből 16, változatos formájú példány került elő: legnagyobb számban (9 db) a legáltalánosabb típus, a négyszögletes vascsat. Méretük 2,4×2,9 és 3,7×3,9 cm között változik. A négy trapéz alakú példány az előzőekénél valamivel nagyobb: 2,8×3,7 és 3,6×4,4 cm közötti. Ezeken kívül egy-egy sírban egy kerek és egy D alakú vascsat fordult elő. Változó a csatok keresztmetszete: kerek, ovális, téglalap és négyzet egyaránt előfordult. Csak néhány darab hátoldalán lehetett megfigyelni vasoxiddal konzerválódott textiltöredéket.

A 16. sírből került elő egy fém szíjszorító nélküli sima, trapéz alakú bronz csatkeret. A csat-típus használati idejét – melyet Szabó János Győző is elfogadott – Kovrig Ilona határozta meg. Ez az egyszerű csatforma a lemezes övveretek legkésőbbi típusaival jelent meg és az öntött griffes övdíszekkel egykorú (KOVRIK 1963. 156–158., SZABÓ 1969. 43–44.). Így készítésük és használatuk a VII–VIII. század fordulójára és a VIII. század első évtizedeire tehető.

Vas övforgó

A 16., senilis férfi sírjából, a bal kézcsontoknál előkerült, a két végén enyhén kiszélesedő vaslemezt övforgónak határozhatjuk meg. Az 5,3 cm hosszú példány legközelebbi, bronzból kivágott formai párhuzama az Ártánd–Kapitány-dűlői 75., matusus férfi sírjából ismert, mely lemezes és öntött kerek bronzveretekkel együtt került elő (KRALOVÁNSZKY 1996. 46.).

A Debrecen–Ondód 11. sír csatjának értékelése kapcsán a lemezes övforgók előfordulását Kiss Gábor állította össze (KISS 2012. 11. táblázat).⁹ Az eltérő méretű, de hasonló formájú ezüst-, bronz- és vaslemezes övforgók döntő többsége lemezből préselt vagy kivágott veretekkel, illetve kisebb számban lemezes és öntött bronzveretekkel vagy kis- és nagyszíjvégekkel együtt került elő. Ez alapján a lemezes övforgók „divatja” a VII. század 3. harmadában kezdődött (BALOGH 2011. 262., SZENTHE 2012. 521.), és használatuk – a velük együtt előkerült lemezes és öntött övveretek alapján – az MA II – SPA I időszakra jellemző (KISS 2012. 256.).

⁹ Kiss Gábor táblázatát az összeállítása óta ismertté vált lemezes övforgókat is tartalmazó tiszántúli sírokkal egészíthetjük ki: Klárafalva–Vasút utca 12. sír (LŐRINCZY–SZALONTAI 1996. 279.), Pítvaros 215. sír (BENDE 2017. 118–119.), Szentés–Felsőcsordajárás 44. sír (BENDE 2017. 359. j.), Szentés–Kaján 277. sír (KOREK 1943. XXVII. tábla 6., MADARAS 1991. 29. tábla 5).

Visszatérve Nyíregyháza–Mandabokor 16. sírjához, az ott napvilágra került vas övforgó és a trapéz alakú bronzcsat sírba kerülése legkorábban az MA és a SPA I időszak határára valószínűsíthető.

Vaskarikák

A 30. sírból előkerült egyetlen vaskarikát már a Nyíregyháza–orosi temető tárgyalása során értékeltük (ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY 2017. 92.).

Kovák

Mindössze két sírból került elő kovaszilánk: a 35. női sírból a bal medencelapát alól, míg a 37. férfisírból a bal medencelapát felső szélénél.

Vaskések

8 sírból került elő 8 darab egyenes, egyélű vaskés. Nyélállásuk változatos: egy alsó, 3-3 középső és felső nyélállású példányt találtunk. Öt esetben maradt meg a tok és a nyél vasoxiddal konzerválódott fa-, illetve bőrmaradványa. Az ép példányok alapján hosszúságuk 14,4–18 cm, legnagyobb szélességük 1,6–2,3 cm között van. Az épen maradt nyélnyúlványok hossza 3,8–4,8 cm között változott.

Orsógomb

Annak ellenére, hogy az avar kori női temetkezések egyik leggyakoribb melléklete az agyag orsógomb, a temető 12 női sírja közül csupán egyből (34. sír) került elő egy szürke, korongolt, bikónikus példány. Kopott palástját a gyakori cikcakk vonal díszítette.

Kerámiaedény

A temető egyetlen kerámiaedénye a 14. sírban nyugvó infans I. gyermek melléklete volt. A fekete, korong nélkül készített, elsimított felületű, középtájon hasasodó, hiányos bögre nem tartozik a jellegzetes kerámiatípusok közé. Mérete és formája miatt inkább az avar időszak második felében készült edényekhez hasonlítható.

A temetkezési szokásokról

A temető földrajzi környezete

A kistájon belül az általunk vizsgált mikrorégióban egy több szakaszból álló É–D-i homokdombvonulat húzódik, melyet négy irányból – de nem zártan – időszakos és állandó vízállásos terület vett körbe (Második Katonai Felmérés – 2. kép 2.), ami jól megfigyelhető még a 10.000-es topográfiai térképen is.

A XVIII. századi tanyákat az állandó, vízállásos területek partjára építették és nem magára az említett dombvonulatra (Első Katonai Felmérés – 2. kép 1.), ellentétben az ásatáson feltárt szkíta, kelta, avar és az Árpád-kori településsel. Ennek az eltérő megtelepedési helyzetnek az lehet a magyarázata, hogy a XVIII. századhoz képest csapadékosabb, nedvesebb időszakok lehettek, ezért akkor a dombvonulatra települtek és temetkeztek.

A temető helye, feltártságának mértéke

A temető egy É–D-i homokdomb északi harmadában, a homokvonulat teljes szélességében (25–30 méter) terült el. Déli széle ismert, három irányból azonban kérdéses a temető lehatárolása.

Ezek alapján úgy tűnhet, a temető nem teljesen feltárt. De meggondolásra késztet bennünket az, hogy a szélső sírok egybeesnek a dombvonulat keleti és nyugati szélével, másrészt a temetőrészlet tengelyében fekvő sírokat (7–45. sír sorában) sűrűn, egymástól alig 60–170 centiméter távolságra ásták, míg a többi sírsorban és a temető szélein ezek a távolságok szemmel láthatóan jóval nagyobbak, azaz ritkulnak a temetkezések. Ugyanakkor az északi (32–34.) síroktól 6–9 méterre feltárt K–Ny-i szelvényben avar kori temetkezések már nem kerültek elő. Bár egzakt módon nem bizonyítható, de az előbbieken alapján az a feltételezésünk, hogy a megismert temető 90–95%-ban feltártnak tekinthető, így a temető három szélén legfeljebb 6–9 fel nem tárt sírral számolhatunk. A dombvonulat keleti és nyugati szélén előkerült temetkezésektől kifele, a mélyebb területen aligha temetkeztek. Ezek alapján a temető négy sírsorból és három sírsor kezdeményéből állt.

A sírok tájolása

A temetőrészlet 46 sírja közül 45 temetkezésnek ismerjük a tájolási adatát fokra pontosan. Ezek értéke – eltekintve a 13. Ny–K-i és a 46., fordított tájolású sírtól – 358–34° között változott. A mért irányok égtájhoz rendelése¹⁰ alapján a legnagyobb számban, 28 sír esetében (62%) a tájolás ÉÉK (12–34°), míg 15 temetkezésé (34%) É (353–8°). Ezek alapján a sírok fő tájolási iránya ÉÉK.

A fő iránytól két temetkezés tér el. A 46. sírban fordított irányban fektették a gyermeket, míg a 13. Ny–K-i tájolású gyermek sírja.

Ellentétesen tájolt sír egy-egy temetőn belül ugyan ritka, de a jelenség minden nagyobb sírszámú temetőrészletben előfordul. Legutóbb a Tiszavasvári–Utasér-part-dűlői temető kapcsán ismertettük röviden a jelenséget (ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY 2017. 55.).

Régészeti leletanyag és párhuzamok hiányában nem egyértelmű a temetőtől távol előkerült 13. és 31. sír értelmezése. Bár mindkettőt az avar temetőhöz soroltuk, meg kell jegyeznünk, hogy más lehetőséggel is számolhatunk. Ez a két temetkezés a temető déli sírsorától mintegy 30–40 m távolságra, egymáshoz viszonylag közel található. Az idős férfi (31. sír) olyan ízületi betegségben szenvedett, amely a közösség több más tagjánál is előfordult (MARCSIK–HEGYI 2004. 248., 253.). Sírjának a temetőtől való nagy távolságát azonban jelenleg nem tudjuk megmagyarázni, ugyanakkor tájolása megegyezik a többi temetkezés irányításával.

A Ny–K tájolású gyermeksírt (13.) esetében más a helyzet. A KÉK–NyDNy-i szelvényvel keresztülvágtak egy nagyjából É–D-i homokvonulatot és a szelvény déli szélétől alig 10 méterre került elő a 13. sír – melyet egy Árpád-kori árok kiásása során megbolygattak –, ezért nem zárható ki annak lehetősége, hogy a szelvénytől délre a homokvonulaton van még egy X. századi temető, melynek a feltárt temetkezés egy „távoli”, a temetőtől északra fekvő sírja lehet. Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy ez az elképzelés hipotetikus, kizárólag a terepi kutatás igazolhatja vagy cáfolhatja.

A sírgödrök jellemzői: formája, méretei stb.

A sírok döntő többsége egységesen fekete folttal, 60–120 cm mélységben jelentkező sárgás, agyagos altalajban. Valamennyi a korszakban általános aknasír: faluk függőleges, aljuk egyenes. Csupán a 9. sír alja volt íves, a 16. síré hosszában enyhén teknős. Eltérés a gödrök méretében volt.

Eltekintve a kiemelkedően sekély (10–35 cm) felnőtt temetkezésektől, a többség a felszíntől mérve 75–175 cm mély volt. 17 temetkezés volt az átlagnál (125 cm) mélyebb. A négy (2., 24., 29. és 30.) legmélyebb sír (155–175 cm) mindegyikében maturus–senilis férfit temettek el.

¹⁰ A 360 fokot 16 egyenlő részre osztva 16 elkülöníthető tartomány határozható meg. Lásd BENDE 2017. 250.

A felnőttek sírjának hosszúsága 180–275 cm. Átlag feletti (235–275 cm) három nő (7., 26., 27.) és egy férfi (235.) temetkezése. A sírok szélessége 55–80 cm. Az átlagnál (75–80) szélesebb 18 temetkezés. Közülük a legszélesebb (80 cm) négy (21., 24., 28., 29.) férfisír.

A gödör méreteinek és közvetve a benne eltemetett felnőtt egykori társadalmi helyzetének jellemzésére több lehetőség van, közülük a legkézenfekvőbb a sírok nagyságának összehasonlítása. A sírok területe 1,1–2,06 m², az átlag 1,6 m². Az átlag feletti méretű 9 sír közül 1,76 m²-nyi felületével a 21. 24., 28. sír, valamint 2,06 m²-nyi nagyságával a 7. sír emelkedett ki. A 21. sírban nyugvó adultus–maturus korban elhunyt férfi kivételével a többi tíz sírban maturus–senilis korú halottat temettek.

Eltekintve néhány felnőtt keskeny sírjától – melyek a temető gyermeksírjainak térfogatához hasonlóan alacsony értékkel bírtak –, a felnőtteknek megásott gödrök térfogata 1,7–3 m³. A temető négy, legnagyobb térfogatú (4., 24., 29. és 30.), de átlagos hosszúságú sírjában maturus–senilis korban elhunyt férfiakat temettek el.

A fentiek alapján a felnőttek temetkezése közül 9 emelkedett ki egy-egy méretével, de csupán a 24. és 29. sír esetében volt két méret – a mélység és a szélesség – kiemelkedő. A kettő közül az előbbi területe (1,76 m²) és térfogata (3 m³) alapján a temető a legmonumentálisabb sírja. Így nem meglepő, hogy a feltárt temetőrészlet (és nagy valószínűséggel az egykori temető) közepén került elő. Központi helyzetét igazolni látszik, hogy mindhárom kiemelkedő méretű férfisír egy-egy sírsor közepén került elő. A 29. sír a 24. sír sorától délre, míg a 21. sír attól északra, a sor közepén, közel egy vonalba, nagyjából a temető É–D-i tengelyében került elő.

A halottak sírba helyezésének módja

Koporsóhasználat

A temető sírjaiból koporsóra utaló famaradvány, illetve a koporsó lezárásához használt vas-
kapcsok, vasszegek nem kerültek elő. Arra vonatkozóan, hogy a temetések során az elhunytakat valamilyen koporsóba/ládába temették, csak közvetett adatokkal rendelkezünk. Egyrészt az elhunytakat tartalmazó 11 sír esetében lehetett megfigyelni a sírfolton belül koporsóra utaló elszíneződést. Ezen kívül 14 esetben a koporsó hosszát és szélességét is le lehetett mérni. Másrészt az emberi váz fektetési szintje és a sír alja között előforduló eltérő (2–10 cm) – de síronként egyenletes – vastagságú betöltés alapján 23 temetkezésnél lehet az egykori – lábakkal ellátott – koporsó meglétét feltételezni. Harmadrészt 18 esetben kerültek elő a sír aljába mélyedő gödrök. Kilenc esetben a sír négy sarkában volt egy-egy gödör, több esetben a sír északi végében két gödör, illetve néhány sír két végében, azok teljes szélességében egy-egy árok. Ez a három jelenség egy-egy sírban (pl. csak a sír aljába mélyedő gödrök) vagy legalább két jelenség egyazon sírban (koporsó elszíneződése együtt a váz alatt megfigyelt betöltés réteggel) vagy mindhárom jelenség együtt 33 esetben volt megfigyelhető. A hármat együtt öt temetkezés esetében regisztráltuk.

A felnőttek esetében a koporsók hossza 160–200 cm, szélessége 35–60 cm. Foltjuk – egy ívelt végű rönkkoporsó kivételével – mindkét végén egyesén, téglalap alakú. Hozzávetőleges magasságukra csak jelentkezési szintjükből visszszámolva következtethetünk. A felnőttek esetében a koporsók észlelési magassága 10–43 cm között változott. Az öt dokumentálhatóan legmagasabb koporsó 30–43 cm, maturus és maturus–senilis nő és férfi sírjában volt.

Mivel a sírok több mint 70%-ánál sikerült koporsós temetkezésre utaló jelenséget megfigyelni – és ezek a temető teljes területén előfordultak –, nagy a valószínűsége annak, hogy a közösség minden tagját koporsóban temették el.

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei VI.

A halottak helyzete

A sírok többségében az elhunytat hanyatt, nyújtott helyzetben temették el. Ettől elröen a 7. sírban a fektetési szint lejtett a láb irányában 20 cm-t. Mivel a koponya jó néhány (pl. 3–11., 15–16., 20., 24., 30., 32., 35.) sírban elörebíllent, valószínűsíthetjük, hogy a halott feje alá valamit (párnát?) helyeztek. A 31. sírban elhantolt senilis férfit – a többi sírtól eltérően – nem a sír közepére, hanem szorosan a nyugati fal mellé helyezték. Két esetben (5., 19.) a lábfej csontjainak helyzete alapján zárt lábbelire gondolhatunk.

A csontos húsétel-mellékletek összetétele és helye a sírokban

Sírszám	Elhunyt		Állat			
	életkora	neme	faj	kora	testrésze/i	sírbeli helyzete
3.	mat.	férfi	juh	adultus	humerus sin.	ismeretlen
4.	sen.	férfi	sertés	juvenis	humerusdiaph. sin.	a jobb térd külső oldalától 15 cm-re
5.	ad.	férfi	juh	subadultus	humerus dext.	a bal lábszárcsont közepén, keresztben
6.	mat.	férfi	sertés	juvenis	humerusdiaph. dext.	a bal lábszárcsont alsó felével a gép kimarkolta
8.	mat.–sen.	férfi	sertés	infans	humerusdiaph. dext.	a bal lábszár közepe táján, bontás közben
9.	sen.	férfi	juh	–	femurdiaph. fr.	a jobb lábszárcsont közepén, keresztben
10.	mat.–sen.	férfi	?	?	felkar/combsont	a combsontok alsó végei között
12.	ad.	nő	sertés	subadultus	humerus sin.	a bal lábszárcsonton
16.	sen.	férfi	marha	juvenis	humerusdiaph. dext. 2 vert. thoracalis (cran része haránt hasítva)	a bal lábszáron, keresztben
18.	Inf. I.	gyerek	sertés	infans	humerus, femur dext. mandibula sin. (di, dc, dp ₂₋₄ , M ₁ , inf.), costaf.	a lábsontok között, illetve a lábszáron keresztben
19.	mat.	nő	juh	adultus	humerus, Msup., 2 costaf., madár agykoponya fr.	a jobb boka külső oldalán, merőlegesen
20.	sen.	férfi	sertés	subadultus	humerus dext.	a bal lábszár külső oldalánál, arra merőlegesen
22.	mat.	férfi	sertés sertés	subadultus infans	humerus dext. és egy humerus dext.	a lábsontokkal együtt
25.	sen.	nő	juh sertés	–	femurdiaph. fr. és vert. thoracalisa	a lábfejek előtt
26.	ad/sen	nő	juh	adultus	humerus dext.	a lábsontok felszedésekor, állatjártatban
28.	mat.–sen.	férfi	sertés	subadultus	humerusdiaph. sin.	a jobb lábszár alsó végének külső oldala mellett, párhuzamosan

29.	mat.–sen.	férfi	sertés	adultus	humerus sin.	a bal combcsont alsó végénél, kívül, arra merőlegesen
30.	sen.	férfi	juh	adultus	humerus sin. fr.	a bal lábszárcsont alsó végén, keresztben
32.	mat.–sen.	nő	sertés	subadultus	humerus sin. eb.	a jobb kézcsontok előtt, merőlegesen
33.	mat.	férfi	sertés	infans	humerusdiaph. dext. 2 costa db.	a bal lábszárcsont közepén, keresztben
35.	sen.	nő	juh	adultus	humerus sin.	a térd között, párhuzamosan
36.		–	sertés	infans	humerusdiaph. dext.	a sír déli végében
37.	sen.	férfi	juh	adultus	humerus sin. és M sup.	a jobb lábszár külső oldalától 20 cm-re, párhuzamosan
40.	sen.	férfi	sertés	juvenis	humerus dext.	a jobb lábszár alsó végének külső oldala mellett, párhuzamosan
41.	juv.	gyerek	juh	–	femurdiaph. fr.	
42.	–	gyerek	juh	–	femurdiaph. fr.	a lábszár táján
43.	–	–	juh	adultus	humerus dext.	a sír közepe táján
45.	–	–	juh	adultus	humerus sin., 2 femurdiaph. fr.	

A sírok 58%-a (28 temetkezés) tartalmazott csontos ételmellékletet. Az állatcsontanyag magas aránya arra utal, hogy az ételmelléklet-adás szokása ennél a közösségnél a temetkezési szokások fontos része volt. A fajok gyakoriságát tekintve a sertés (13 eset) és a juh (12 eset) aránya kiegyenlített.¹¹ Egy-egy sírból került elő szarvasmarha és egy pontosan nem meghatározható madár csontjai. A meghatározható sertéseket infans (4), juvenis (3) és subadultus (5), míg a juhokat egy kivétellel adultus korokban vágták le és adták egyes testrészeit ételmellékletként.¹²

Halotti útravalóként mellékelt csontos húsétel maradványa 16 férfi, 6 nő és 3 gyermek sírjában volt, három elhunyt neme és életkora ismeretlen. Az ételmellékletet kapott egyének életkormegoszlása: 1 infans I–II., 1 juvenis, 2 adultus (1 nő + 1 férfi), 6 maturus (3–3 férfi és nő), 5 maturus–senilis (4 férfi + 1 nő) és 9 senilis (7 férfi + 2 nő) egyén.

Sertéscsontok 9 férfi, 2 női és egy gyermek sírjában fordultak elő. Életkori megoszlásukat tekintve döntő többségük idős korban hunyt el, de mellettük gyermek és adultus korú is kapott csontos sertéshúst. 13 temetkezésből 7 esetben az állat jobb, 6 esetben a bal felkarcsontja került elő, közülük 7 esetben hátcsigolyával, lapockával vagy jobb combcsonttal együtt. Ezek szerint az elhunytaknak döntő többségében fiatal állat mellső csülkét adták halotti útravalóul.

¹¹ A két faj közötti arányt az sem befolyásolja jelentős mértékben, hogy a 10. sírből előkerült combcsont a meghatározása előtt elveszett és a 25. sírban sertés és juhcsont együtt fordult elő.

¹² A temetők állatcsont mellékleteinek értékelésénél figyelniük kell arra, hogy az adott terület a temető helyének kijelölése előtt mennyire volt „szennyezett”. A temető nyitását megelőző időszakban milyen mértékben használták a területet, és ennek következményeként milyen állatcsontok vagy töredékek kerülhettek másodlagosan a sírok betöltésébe. Érdemes és szükséges az érintetlen területen nyitott temetők állatcsont mellékleteinek archaeozoológus által meghatározott leleteit alapul vennünk.

A sertések mellett juhok testrészei kerültek elő nagyobb számban (12 eset) ételmellékletként. A juhok közül az idősebbeket vágták 1–1 infans I. és juvenis, 2 adultus, 1 adultus–senilis, 1 matusus és 5 senilis elhunyt esetében. A nemi összetétel kiegyensúlyozottnak tűnik, 5 férfi és 4 nő mellett csak egy fiatal sírjából származik juhcsont. Négy-négy esetben jobb és bal oldali felkarcsont, 5 sírban combcsont került elő, melyek közül 1 esetben felkarcsont bordával, illetve felkar és combcsont együtt. A sertésekkel ellentétben az öregebb (adultus) juhok mellső csülkét és hátsó combját mellékelték halotti útravalóul.

Ebben a temetőben csak egy-egy sírból került elő juh- és sertéscsont, illetve juh és madár együtt. Ételmellékletként a marhának minimális szerepe volt, csupán egyetlen esetet regisztráltunk, annak meghatározása is kérdéses.

A juh és sertés előfordulása hasonló. Az ételmellékleteket csak a halottak medencéjétől lefele, az alsó végtagok mellé – a jobb oldalon hét, míg a bal oldalon kilenc, a lábcsontok között 3 alkalommal – tették. Az öt bizonytalan helyen előkerült ételmelléklet ugyancsak a láb környékéről ismert. A rítus abban kötött volt, hogy az ételmellékletet mindig deréktól lefelé, többnyire a láb magasságában helyezték el a koporsóba, de azt nem tudtuk megállapítani, hogy a csülköt és a sonkát a csontos vagy húsos végükkel következetesen ugyanabban az irányban fektették-e.

Az elhunytak életkora, neme és a sertés ételmellékletként adott testrészei között nem található összefüggés. Az egyes állatfajok, azok testrészei és síron belüli előhelyezése között nincs szignifikáns összefüggés. Mind a sertés, mind a juh mindkét testrésze előfordul a jobb és bal oldalon egyaránt.

Az ételmellékletes sírok temetőn belüli elhelyezkedése viszonylag egyenletes, lefedi a teljes területet. A temetőn belül nem különülnek el a sertés- vagy juhcsontokat tartalmazó temetkezések. Az ételmelléklet-adás szempontjából a mandai temető egyik sajátossága a sertés- és juhételek szinte kizárólagos és magas előfordulási aránya.

A tárgymellékletek szerepe a temetkezési rítusban

Vascsat a sírban

A csatokat a sírablások nem érintették, így azok viseleti helyükön kerültek elő: döntő többségük a bal és a jobb oldalon, az alsó bordák, a medencelapát, illetve a kézfej alatt és a combtő mellett. Egy példány a keresztcsonton, három a combcsontok között feküdt. Nyitásuk változatos volt, jobb és bal oldalra egyaránt, sőt két esetben a pecek a koponya irányában feküdt. Csak két sírból (24., 29.) származik két-két darab: két négyszögletes és egy-egy négyszögletes, illetve trapéz alakú vascsat, különböző helyekről.

Két gyermek és három nő mellett a vascsatok többsége (9) férfi sírból adatolt. A felnőttek mindegyike matusus és senilis korban hunyt el.

Vaskés a sírban

A temető 8 vaskésének helyzetét – a vascsatokhoz hasonlóan – a rablások nem érintették. Többségük az elhunyt bal oldalán, a bal könyöknél, az alkarnál, a combcsont belső oldalánál, illetve a medencelapát alatt feküdt. Egy a jobb combcsont külső oldalán, egy pedig a koponya bal oldala mellett került elő. Egy gyerek és két nő mellett öt férfi viseletének volt része. A felnőttek esetében a kés tulajdonosát matusus vagy senilis korban érte a halál.

Orsógomb a sírban

Egy senilis nő jobb medencelapátjának külső széle alatt, az alkarcsont belső oldala mellett került elő az egyetlen orsógomb. Helyzete – a bikónikus darab a palástján feküdt, tengelye megegyezett a váz fektetési irányával – alapján a teljes orsót fektették a medence és a kar közé.

Általánosan elfogadott vélemény szerint az orsógombok az avar kor második felére jellemzőek (pl. CSALLÁNY 1943. 165., LÁSZLÓ 1955. 72., KOVRIG–KOREK 1960. 292.).

Edény a sírban

A 14. sírban, egy gyerek koponyája mögött került elő egy korong nélkül készített bögre. A mikrorégió (Szabolcs megye) avar sírkerámiáiról nemrég foglaltuk össze ismereteinket (ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY 2017. 61–62., 102–103.).

A sírrablásról

A temetkezések 24%-át – azaz 12 sírt (6., 11., 26., 29., 30., 36., 38., 39., 40., 41., 43., 45.) – közelebről nem meghatározható időben kirabolták, az eltemetettek nemétől és korától függetlenül. A kifosztott sírok a temető nyugati részén sűrűsödtek. Az üres sírok kivételével a rablás döntően a felsőtestre irányult, bár a rablógödör föltját egy esetben sem sikerült megfigyelni. A rablás nyomán a koponya, illetve a csigolyák és bordák nagy része hiányzott vagy másodlagos helyzetben került elő. Ugyanakkor a lábcsontok bolygatatlanul, in situ feküdtek.

A temetőt használó népesség¹³

A feltárt 43 sírban négy infans I., három 8–15 év közötti, egy juvenis, egy adultus, négy adultus–maturus, nyolc maturus, öt maturus–senilis és tizenöt senilis korban elhunyt tagját temette el a közösség. Három sírből – a rablás következményeként(?) – emberi csontmaradvány nem került elő.

A népesség tagjainak halálozási korát vizsgálva igen nagy aránytalanságot vehetünk észre: a 33 felnőttre csupán 7 gyermek (infans I–II.) és 1 fiatal (juvenis) jut, azaz számottevő eltérés mutatkozik a várható gyerekhalandósághoz képest. Az elhalálozási életkorcsoportok ilyen arányú megoszlása – adultusnál idősebb elhalálozott az elhunytak 73%-a – alapján a mandai egy igen elöregedő közösség volt, melyhez hasonlót Nyíregyháza–Orosról ismerünk (ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY 2017. 106.). Ebben a temetőben az embertani vizsgálat eredményeként 22 férfi, 14 nő, és 3 fiatalos, valamint 4 gyermek temetkezése volt. Itt nemcsak egyszerűen férfi, hanem idős férfi túlsúly volt: tíz senilis korban elhunyt férfi mellett 5 nő, négy maturus–senilis korú férfi mellett 1 nő és 4-4 maturus férfi, illetve nő sírja került elő. A mandai és az orosi temető elhunyt tagjainak aránya ebben is hasonló.

Az antropológiai vizsgálatok során a mandabokri temető embertani jellegének meghatározása nem volt vállalt cél, de megállapítható, hogy az egyetlen mongolid nő (19.) mellett a morfológiailag meghatározható felnőttek európidok.¹⁴ Ugyanakkor egy részükénél megfigyelhető lapát alakú felső incisivusok alapján – amely jellegzetesség keleti eredetű – mongolid beütéssel rendelkező európidok. A közösséget ennek az embertani típusnak a túlsúlya jellemezte.

¹³ A temető embertani anyagának feldolgozását lásd MARCSIK–HEGYI–SZATHMÁRY–GUBA–FINNEGAN 2001., MARCSIK–SZATHMÁRY–FINNEGAN 2002., MARCSIK–HEGYI 2004., SZATHMÁRY–GUBA–TURTÓCZKI 2009.

¹⁴ Marcsik Antónia szíves szóbeli közlése.

A kis létszám ellenére feltűnően magas a patológiás esetek száma. Az ezen belül megfigyelhető jellegzetességek alapján az elhunytak között kapcsolatok tételezhetőek fel. Így a 19. sírban fekvő nőnél és a 24. sírba temetett férfinál az SPA kezdeti folyamata figyelhető meg, és mivel a két temetkezés szomszédos, az antropológusok feltételezték a két személy rokoni (testvéri?) kapcsolatát. A fogazat egyes, speciális fejlődési rendellenessége az 5. és a 15. sírban nyugvó személy genetikai kapcsolatára utal. Az elhunytak között 9 egyénnél figyelték meg a lapát alakú fogakat, és ez alapján valószínű, hogy őseik között mongolidok is lehettek. A 3. és a 20. sírba nyugvó férfi koponyája erős robuszticitást mutat: hasonlítanak egymáshoz és elkülönülnek a többiektől. Egyéb morfológiai jellegek alapján a 6., 9., 11. sír halottja, illetve a 9. és a 10. sírban fekvők állnak egymáshoz közel (MARCSIK–HEGYI 2004. 258–259.).

Összefoglalóan annyit fűzhetünk a fentiekhez, hogy a felsorolt embertani jellemzőkkel rendelkező egyének sírja a temető keleti felében koncentrálódik. A mandabokri és az orosi népesség említett hasonlóságai mellett érdemes az eltérésre is utalnunk: az orosi vázmaradványokon betegségnek nyoma sincs.

A temető szerkezete

A temető egy észak–dél dombhát északi harmadában feküdt, 90–95%-a nagy valószínűséggel feltártnak tekinthető. A temetkezések négy, nagyjából kelet–nyugati teljes sorban, illetve három megkezdett sírsorban feküdtek, egymástól 0,6–2 méter távolságra. Az ennél nagyobb sirtávolságot a temető felhagyása magyarázza.

A kis sírszám és a sírablások után ránk maradt „szegényes” leletanyag alapján nehéz megalkozni, egyértelműen igazolható összefüggéseket találunk a temetkezések között. Ezért csak néhány észrevételt tehetünk.

Mint ahogy már írtuk, a sírok közül méreteivel a 21., 24. és 29. sír emelkedik ki. Ezek három sírsor közepén, közel egy vonalban, a temető tengelyében kerültek elő. Ide sorolható az északi sírsor egyetlen férfisírja, a 33., amely a 21. számú mögött feküdt. Így a férfisírok által a temető kirajzolódó tengelye egy sorral tovább húzható. Feltevésünk szerint a temető kijelölése idején először az ide temetett férfiak sírjának helyét határozhatták meg, és ehhez képest hantolták el a közösség többi tagját. Csak zárójelben említjük, hogy a 24. és 29. sírban nyugvó idős férfiaknak a közösségen belüli kiemelt helyzetét jelezheti talán az is, hogy a szegényes leletanyagon belül csak nekik volt két-két vascsatjuk.

A temetőn belül a nők és a férfiak sírja részben elkülönült egymástól. A temető déli sírsorában, illetve délkeleti negyedében a férfiakat, az északkeleti és a nyugati negyedében a nőket temették, a gyermekek többségét pedig a nők mellé.

Sajátos volt néhány férfi sírjának helyzete. A temetőn belül megfigyelhető nemi elkülönülés ellenére a temető tengelyében fekvő férfisírok közül hármat (21., 24., 33.) női temetkezések fogtak közre, míg a 29. sírban nyugvó férfi mellett jobbról és balról több férfisír került elő. Az előbbieken kívül a temető nyugati szélén, a 28. férfisír a 27. nő temetkezése fölé nyúlt (szuperpozíció), míg a 39. férfisír mellett került elő még női sír.

A kifosztott temetkezések a temető nyugati felében csoportosulnak. A temető tengelyében fekvő sírok közül csak a 29. temetkezést, a keleti felében csak két sírt ért rablás.

A temető két rendellenes temetkezése, a 46., fordított tájolású gyermek sírja a temető nyugati szélén, míg a 13., igen szűk gödörbe „begyömöszölt” férfi a temetőtől délnyugatra, mintegy 30 méterre feküdt.

A temető használati ideje

A feltárt, de jelentős mértékben a korabeli rablásnak áldozatul esett temetkezésekből előkerült kisszámú, nem túl változatos leletanyag a sírok keltezését csak nagy általánosságban teszi lehetővé. A mellékletek egy része (vaskés, vascsat stb.) datálásra nem alkalmas. Ugyancsak nem segíti a keltezést a korong nélkül készített, enyhén kihajló peremű, agyagmázzal fedett felületű kerámiaedény sem. A fentiek alapján indokolt a bizonytalanság. A temető keltezéséhez a következő szempontokat vettük figyelembe:

Mind Mandabokor, mind a további itt bemutatott lelőhelyek esetében alapvetően a használat post quem ideje mondható ki nagyobb bizonyossággal. A sírok megásásának feltételezhető idejére a temetkezési szokások adnak támpontot. Mivel a juh és sertés felkarja ételmellékletként, a sírok végén a lemélyítések – a lábakkal ellátott deszkaporsó – megjelenése hiányzik a tisztántúli kora avar kori temetkezésekből, ugyanakkor a VII. század utolsó harmadában megjelenik a Szabolcs megyei avar kori temetők sírjaiban (ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY 2017. 102.), a Nyíregyháza–mandabokri temetőt a VII. század utolsó és a VIII. század első évtizedei előtt biztosan nem használták.

Ha elfogadjuk, hogy a sírbrablások leginkább nemesfém tárgyak megszerzésére irányultak, a temetőrészlet kezdetét leginkább a VII. század utolsó harmadára valószínűsíthetjük. A 16. sírból előkerült öntött bronz csatkeret és a vas övforgó használata a VII–VIII. század fordulójára – figyelembe véve az elhunyt magas életkorát –, talán még inkább a VIII. század első negyedére tehető. A gyöngyök használati ideje ennek nem mond ellent. Az orsógombok az avar kor második felében gyakoribbak. Azt persze hozzá kell fűznünk, hogy a nemesfémek hiányából kronológiai következtetést levonni merészség lenne.

Mivel a VIII. századra jellemző öntött bronz övveretek a férfiak sírjából, a változatos kivitelű, erre az időszakra keltezhető bronz fülbevalók a nők temetkezéseiből nem kerültek elő, így valószínűnek tűnik, hogy a temető sírjainak megásása a VIII. század második negyede előtt befejeződött. Ugyanakkor ezek a viseleti mellékletek – ha kis számban is –, de előkerültek a mikrorégió VIII. századi sírjaiból.

A temető rövid használati idejére utalhat az alacsony sírszám, a szuperpozíciók hiánya, valamint az idős elhunytak relatíve nagy száma. Utóbbi oka ugyanis lehet az, hogy a közösséget a fiatalok viszonylag gyorsan elhagyták, máshová költöztek.

A település

A nagyjából É–D-i, a környezetéből alig 1 méterre kiemelkedő kettős dombhát közepén, közel 1 hektáros feltárt területen 500 körüli régészeti objektum között – a domb keleti oldalán feltárt avar kori temetőtől délnyugatra egy szórt helyzetű avar kori településrészlet 57 objektumát – a többi között 9 házat, 12 kemencét, 22 gödröt és 11 árkot – tártunk fel mintegy 0,8 hektárnyi területen.¹⁵ A település feldolgozása előtt Bajkai Rozália megállapításaira tudunk leginkább hagyatkozni, aki a következőket írja a pócspetri telep két kerámiatöredéke alapján: „*A lassúkorongolt, tört kavicsal soványított, szemcsés, kissé érdes felületű, és bekarcolt vízszintes vonalköteggel vagy hullámvonalköteggel díszített fazekak rövid, visszanyomott, erősen, szinte vízszintesen kihajló peremmel rendelkeznek, amely alatt a nyak élesen megtörik, majd egyből indul a váll. A legnagyobb kiszélesedés a vállban, vagy a has középvonalában van. ... Nyíregyháza környékéről ismertek jó párhuzamai, pl. Nyíregyháza–Mandabokor lelőhelyről ... Nyíregyháza–Mandabokor M3–23. lh. késő avar kori*

¹⁵ Az összefüggően feltárt területtől és a síroktól északra 6–9 méterre feltárt K–Ny-i szelvényben avar kori telepobjektum nem került elő.

objektumaiban lassúkorongolt, esetenként belső peremdíszes, bekarcolt vízszintes vonal- és hullámvonalkötegekkel díszített kerámiaanyag került elő. ... A keltezés szempontjából fontos megemlíteni Ártánd–Kapitány-dűlő temetőanyagát, ahol a síredények között is jelen van ez a forma; így a késő avar kor végére, a 9. századra jellemzőnek tarthatjuk régióinkban. ... A legújabb elemzések alapján az ártándi sírkerámia keltezése a 8. század utolsó harmadától a 9. század utolsó harmadáig tartó időszakra pontosítható.” (BAJKAI 2012. 417.) Egyébként a telepen szép számmal akadt sütőharangtöredék a kevés szemcsés anyagú, hullámvonal és párhuzamos vonalköteggel díszített, rövid, kihajló peremű kerámatöredék mellett.¹⁶

Ez az avar telep közvetlenül a temető mellett volt, az objektumok és a temetkezések nincsenek szuperpozícióban, azokat egy árok választja el egymástól. Kérdés, hogy a sírokban eltemetettek a feltárt településrészen éltek-e vagy másik, a telep fel nem tárt részén volt az életterük, és az ismertté vált településrészlet lakói egy másik temetőt használtak.¹⁷ Első pillantásra az összetartozás a kis távolság miatt nagyon valószínűnek tűnik, de figyelembe kell vennünk, hogy előfordulhat, hogy a települést több temető veszi körbe – ahogyan azt Tiszavasvári–Wienerberger téglagyár esetében tapasztalták¹⁸ –, e mellett a feltárt településrészlet elemzése nem történt meg, így ad abszurdum előfordulhat, hogy a regisztrált temetkezésekben nyugvók egy, még a föld alatt lévő faluréssz lakói voltak.

Ha összegezni akarjuk a fentieket, akkor az egzakt kronológiához a következő adatokat kell figyelembe vennünk:

1. A temető nyitásának post quem ideje a VIII. század a bronzcsat és a propeller alakú övforgó alapján.
 - 1a. Itt figyelembe veendő, hogy senium korú férfi kopott tárgyairól van szó.
 - 1b. A keltezéshez használt két lelet esetében a regionális különbségek esetleges lehetőségével nem számoltunk.
2. A közvetlenül a temető melletti településrész legvalószínűbb keltezése a VIII. század második fele, még valószínűbben a IX. század.
 - 2a. A kormeghatározást ugyan a korszak és terület avatott szakértőinek köszönhetjük, de a település módszeres feldolgozása várat magára.

Levonva a következtetéseket:

- vagy nem tartozik össze a településrész és a temető,
- vagy a kronológia „csúszik” a telep vagy a temető, vagy mindkettő esetében.

Így a post quem keltezésen túl leginkább a problémára tudjuk felhívni a figyelmet azzal a megjegyzéssel, hogy nem egyedi esetről beszélünk, amikor ezt megfogalmazzuk Mandabokkal kapcsolatban.

III.

Nyíregyháza–Oros, Kánya-hegy-dűlő

Nyíregyháza keleti részén, Oros határában, a 41. számú főút mellett tervezett üzleti park területén (14–15. kép) a nyíregyházi Jósza András Múzeum munkatársai 2010 áprilisa és decembere között 27 hektárnyi területet tártak fel (16. kép). Az előkerült közel 7000 objektum bronz-, császár-

¹⁶ Takács Melinda szóbeli információja alapján a mandabokri telep kései, ha nem VIII–IX. századra keltezhető, akkor inkább IX. századra. Segtségét köszönjük!

¹⁷ A Nyíregyháza–Mandabokor II., határfasortól északra (Nyíregyháza–Nyugati elkerülő 35. lh.) feltárt kb. 3000 m²-nyi területen előkerült késő avar kori teleprészlet – 2 ház, 7 gödör, 4 árokszakasz – (TAKÁCS 2018. 611.) kb. 3 km-re van az általunk bemutatott lelőhelytől, tehát az a közösség nyilvánvalóan nem ide temetkezett.

¹⁸ Lukács József szíves szóbeli közlése.

14. kép

Nyíregyháza–Oros, Kánya-hegy-dűlő lelőhely elhelyezkedése Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében

Fig. 14

Situation of site Nyíregyháza–Oros, Kánya-hegy-dűlő in Szabolcs-Szatmár-Bereg County

és késő avar kori, valamint X–XI. századi telephez, illetve szarmata és X–XI. századi temetőhöz tartozott. A feltárt terület keleti részén, egy korabeli vízfolyás nyugati magaspártjának délkeleti sávjában – kb. 145–190×300 méteres felületen – került elő egy késő avar kori település mintegy 800 objektuma – a többi között 128 veremház, százánál több kemence, két kút, közel kétszáz gödör és árok – között 5 késő avar korra keltezhető sír¹⁹ (ISTVÁNOVITS 2011. 146., ISTVÁNOVITS 2012. 308–309. 362. lh., L. NAGY 2015. 71., TAKÁCS 2018. 611.).

Az avar kori sírok

3298. sír: K–Ny 80–260°. H. 228 cm, sz. 100 cm, m. 40 cm. A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sír feketésszürke betöltése jól kirajzolódott a szürkésbarna altalajban. Ráásták a 3308. bronzkori árok nyu-

gati végére. A hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, cromagnoid jellegekkel bíró europid típusú senium férfi jó megtartású vázmaradványa a sírgödörben kissé átlósan, a sír déli felében, 14–17 cm vastag betöltésen feküdt. A koponya enyhén dél felé fordult, az állkapocs a mellkas jobb oldalán, egy borda és a szegycsont, valamint egy csigolyával együtt került elő, melyeket állatjárat mozdított el. A válla összehúzva, karcsonjtjai a bordák mellett, lábcsonjtjai párhuzamosan, egymás mellett feküdtek. (XVIII. tábla 1., 17. kép 1.)

Melléklet: 1. A bal váll mellett, a bal karcsontra dőlve egy erősen homokos, kavicsos és agyagzúzalékos anyagú, lassú korongon készített, durván szemcsés felületű, neutrális égetésű, rosszul kiégetett *fazék* – minden bizonnyal a koporsón kívül – 2–3 cm vastag betöltésen (17. kép 2). Külső felülete foltokban világosszürkés és vörösesbarna, belső felülete egyenetlen sötétszürke. Az edény arányaiban magas, nyúlánk, aszimmetrikus, legnagyobb öblösödését a felső harmadában éri el. Pereme alacsony, vastag, lekerekített, közepesen kihajló. Nyaka hangsúlyos. A fazék felső harmada díszített, rajta nagyjából 4 cm szélesen egymásra karcolt, szabálytalan egyenes- és hullámvonalköteg-sorok. A fenéken fazekaskorong lenyomata. A perem egy darabja letört. A peremen, illetve az edény belső oldalán koromnyomok. Az edény fenéke és alsó harmada repedezett, vélhetően másodlagosan (főzés) megégett. M. 15–15,4 cm, pá. 10,2 cm, fá. 7,3 cm, falvastagsága 0,6–0,9 cm (XVIII. tábla 2.).²⁰

3307. sír: ÉK–DNY 40–220°. H. 164 cm, sz. 84 cm, m. 14–20 cm. A téglalap alakú, lekerekített sarkú feketésszürke-barna sírfolt elmosódott szélű. Keleti felén egy nagyobb, szürkésbarna elszíneződés jelentkezett. A kirabolt sírban egy inf. II. (7–8 éves) gyermek csontvázának maradványai kerültek elő 10–15 cm vastag betöltésen. A koponya a helyén, déli irányban, a bal lapockacsont

¹⁹ JAM Ad. 2011.134.

²⁰ A betöltésből császárkori korong nélkül készített és korongolt kerámia, kő, paticsdarabok, tapasztás és állatcsont került elő.

1

2

15. kép

Nyíregyháza–Oros, Kánya-hegy-dűlő lelőhely 1: az 1. Katonai Felmérésen, 2: a 2. Katonai Felmérésen

Fig. 15

Site of Nyíregyháza–Oros, Kánya-hegy-dűlő 1: on the First Military Survey Map, 2: on the Second Military Survey Map

töredékes, kelet felé fordult és a koponya mellett feküdt. A bal felkarcsont szintén a koponya közelében, középső harmadán keresztben medencelapát maradványa került elő. Egy csigolya a mellkasi részen nagyjából a helyén. Az egykori medence helyén, a váz tengelyére merőlegesen egy karcsont feküdt. (17. kép 3.)

16. kép

Nyíregyháza–Oros,
Kánya-hegy-dűlő, a feltárt
terület a népvándorlás kori
objektumokkal
(kiemelve a sírok)

Fig. 16

Nyíregyháza–Oros,
Kánya-hegy-dűlő,
excavated areas with Migration
Period features (graves set off)

1

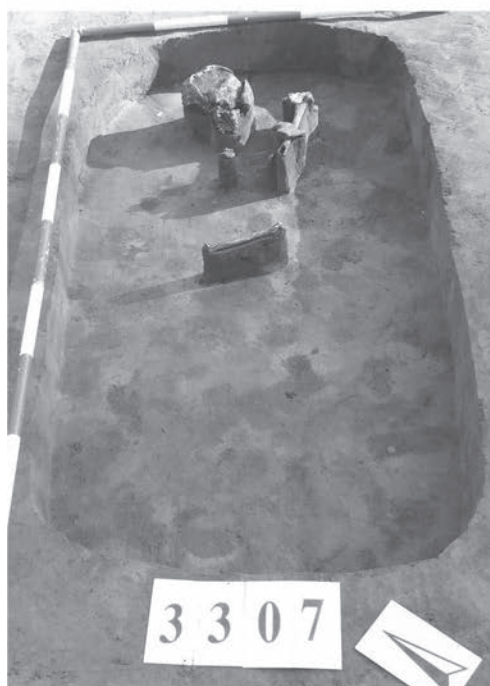
2

17. kép

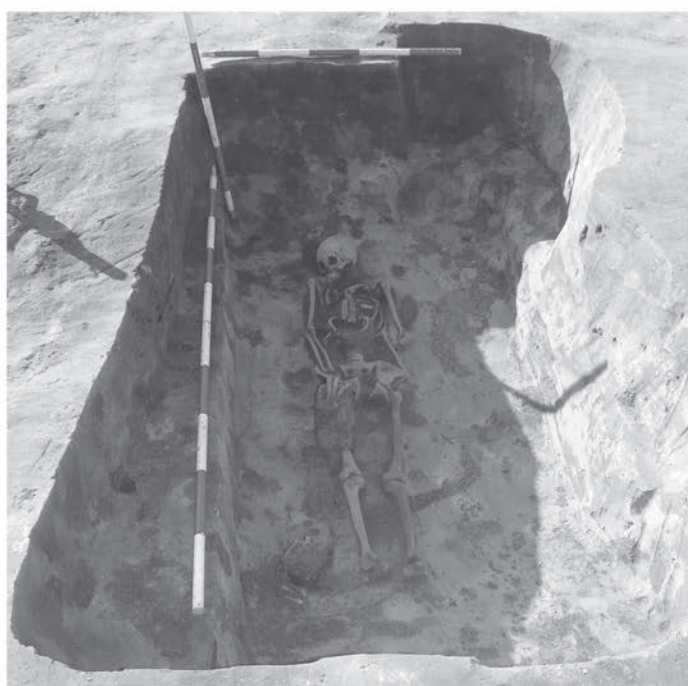
Nyíregyháza–Oros, Kánya-hegy-dűlő 1–2: 3298. sír,
3: 3307. sír, 4: 5956. sír

Fig. 17

Nyíregyháza–Oros, Kánya-hegy-dűlő 1–2: grave
3298, 3: grave 3307, 4: grave 5956

3

4

5182/01. sír: KDK–NyÉNy 108–288°. H. 200 cm, sz. 80 cm, m. 32 cm. A téglalap alakú, határozott körvonalú, sötét szürkésbarna betöltésű folt az 5182. (késő népvándorlás kori) ház bontása során került elő, a nyesett felülettől mintegy 30 cm mélyen. A kirabolt senium nő vázmaradványa a sírban szétszórta, a keleti felében a hosszúcsontok és a hiányos koponya, a másikban a medence, a csigolyák (10 csigolya anatómiai kapcsolatban), a keresztcsont és néhány borda feküdt. A váz felett elszórta az 5182/03-as kemence omladékai kerültek elő. (XIX. tábla)

Melléklet: A sír déli falának keleti ötödénél, 6 cm mélyen egy fényes, vörös alapon négy, síkból enyhén kiugró, fehér szemes rátétdíszes és körülöttük fényes, sárga hurokfolyatott rátétdíszes, átlátszatlan (opak), lapított gömb alakú, kéttagú iker *üvegyöngy* (XVIII. tábla 4., 13. kép 4.).

5252. objektum: É–D/D–É. H. 268 cm, sz. 110 cm, m. 52 cm. Téglalap alakú, lekerekített sarkú, szürkésbarna, elmosódott szélű folt jelentkezett. Déli végének kiszélesedése talán a rabló-gödör.

5956. objektum: KÉK–NyDNy 70–250°. H. 230 cm, sz. 90 cm, m. 56 cm. Betöltése szürkésbarna, erősen sárga agyagszemcsés, néhol vörös szemcsés. A sír nyugati végét az 5958. (meghatározhatatlan korú) objektumba ásták bele. Északi oldalát mintegy 5–10 cm-rel túlbontották, és kissé bizonytalan a nyugati vége is. A sírban egy jó megtartású maturus (40–50 éves) mongolid (szinid-x) nő vázmaradványa feküdt, koponyája jobbra fordulva, álla lebillenve. Alsó bordáinak egy részét valószínűleg állatjárat bolygatta, felkarcsontjai szorosan a bordák mellett, jobb alkarcsontjai a jobb medencelapáton, bal orsócsontja a medencelapát mellett feküdt. Sípcsontját a megtalálás után kivették. Lábujsontjai jobb bokától délre 13–14 cm-re egymás mellett, állatjáratba kerültek elő. (17. kép 4.)

Melléklet: 1. A jobb mellkas középső részén, a jobb felkar belső oldala mellett *vastárgy* töredéke (XVIII. tábla 3.).

A lelőhely földrajzi környezete

Ez a terület is a közép-nyírségi kistáj része, melyre a futóhomokkal és a löszös homokkal fedett, enyhén hullámos hordaléksíkság a jellemző. A folyószabályozás, csatornázás előtt a területre a száraz, gyér lefolyású, mély fekvésű, állóvizes részek voltak jellemzőek, a szárazabb időszakokban a lápos rétek (gyepek) és a homokövezetek váltakoztak (DÖVÉNYI 2010. 222–223.).

A sírok egy szélesebb, észak–déli homokháton (platón) kerültek elő, melyet keletről, délről és nyugatról időszakos vízállásos terület (15. kép 2.) ölelt körbe. Alkalmanként a keleti szélén élővíz – a Podes-ér²¹ – folyt (15. kép 1.). Jelentősebb élővíz a síroktól nyugatra kb. 1 km-re – a középkorban Kalo fluvius néven említett, ma Kállai-főfolyásként ismert, csatornázott ér – folyik.

A feltárt temetkezések összetartozásáról

A hatalmas, több mint 27 hektár összefüggő területen előkerült öt temetkezés esetében az biztosnak látszik, hogy nem tartoznak a legészakibb sírtól több mint ötszáz méterre északra feltárt szarmata temetőhöz, sem pedig a hasonló távolságra északnyugatra előkerült X–XI. századi temetőhöz. Időrendi besorolásuk és összetartozásuk egyaránt bizonytalan, kérdéses, mivel a sírok egymástól igen nagy távolságra feküdtek, tájolásuk között is jelentős különbség van, valamint az öt temetkezés közül egy üres sírnak(?) bizonyult, kettőt kiraboltak.

A feltárt terület keleti széléhez viszonylag közel, egy É–D-i egyenes vonalban feküdt az öt sír. A legészakibb, 5182. temetkezést a késő avar kori település egyik házának betöltésébe ásták, ami *terminus post quem* keltezi a kirabolt sírt. A sír betöltéséből bontás közben előkerült négydudoros ikergyöngy hovatartozása kérdéses, mert tartozhat a temetkezéshez, de – ami valószínűbb – belekerülhetett a sír földjébe a ház betöltéséből.

Ezt a temetkezést északról és nyugatról több mint 200 méteres sírmentes terület veszi körbe, míg keletről 20 méterre volt a feltárt terület széle, tőle délre 80 méterre került elő a következő,

²¹ Alighanem azonos a leírás szerinti „Podaser”-rel. „A nagykállói (Nagy Kallo) út jó, a napkori a Nagyrét (Nagy Rett) mocsáron, a réteken át és a Podaser? (Podaser) mocsár körül nyáron, nagyon nagy szárazság idején járható.” (Pók 1992. 41.) A térképen inkább Padeserként olvasható, talán Büdös-ér(?).

5252., É–D/D–É-i tájolású sír formájú objektum, amely sem emberi, sem állati maradványt nem tartalmazott. Ezért – formájától függetlenül – kérdéses, hogy valóban temetkezésként kell-e meghatározni. Ettől nyugatra ugyancsak 200 méter széles területen nem került elő temetkezés, míg keletre 50 méterre volt a szelvény keleti oldala. Ebben a sávban sem jelentkezett sír.

Az 5252. objektumtól délre 140 méterre regisztrálták az 5956., tőle alig 1 méterre délre, vele párhuzamosan a 3298. sírt. Összetartozásuk valószínű: egymástól átlagos, az avar kori temetőkben megszokott távolságra feküdtek, tájolásuk közel azonos volt és egyiket sem rabolták ki. Tőlük nyugatra 250, keletre 80–90 m-re volt a feltárt terület széle, temetkezések nélkül. A 3298. sírtől délre kb. 22 méterre bukkantak rá a 3307. kirabolt sír maradványára, melyet nyugatról közel 250, keletről 100, míg délről 35–40 méteres sírmentes terület vett körbe.

A fentiek alapján az itt bemutatott öt temetkezést nem lehet egy temetőként értelmeznünk. Ennek a lehetőségnek a sírok szórtsága, egymástól való igen nagy távolsága (a két szélső temetkezés között 240 méter a távolság) ellentmond. Az öt temetkezés az É és a KDK között öt tájolási tartományba tartozik, tájolásuk egymástól való eltérése 108° , ami jelentős különbségnek mondható.

Összetartozónak tartjuk a terület déli részén, egymás mellett feltárt és alig 10° különbséggel tájolt, bolygatatlan 3298., valamint 5956. sírt. Hozzájuk tartozhatott még a tőlük délre, 22 méterre feltárt, $30\text{--}40^\circ$ eltéréssel tájolt és kirabolt 3307. sír. Ez alapján ezek a temetkezések talán lehetnek egy temető északi sírjai, vagy esetleg – ha az 5182. temetkezés is hozzájuk tartozik – értelmezhetjük a sírokat egy temetőkezdeményként is.

Az 5956. sír és attól délebbre a másik két temetkezés a telep déli szélét jelző két szabadban álló kemencétől kb. 15 méterre volt. Ezek alapján nem állítható, hogy ezek az avar település területén kerültek elő. Értelmezhetjük temetési területként vagy annak részeként. Utóbbi esetben feltételezhető, hogy még lehetnek sírok délebbre, a homokplató ásatással nem kutatott déli nyúlványán. Ez esetben más idősíkot jelent északabbra az 5182. kirabolt, de a telep egyik házába ástott temetkezés. Az 5252., sírnek meghatározott üres objektum É–D/D–É-i tájolásával valamennyi sírtől különbözik és mindegyiktől nagy távolságra került elő.

*Ugyanazon területen/lelőhelyen előkerült avar kori településrészek,
sírok és temetők összefüggése*

Mivel a késő avar kori település idejét csak a régészeti leletanyag feldolgozása és a település mindenre kiterjedő értékelése után lehet pontosan meghatározni, az orosi sírok értékeléséhez érdemes és szükséges kitekintnünk és megvizsgálnunk, mit tudunk a szűkebb régió, a megye területén az elmúlt évtizedekben feltárt avar kori településrészek és az ugyanazon lelőhelyen feltárt avar kori temetkezések kapcsolatáról, jellegükről és nem utolsósorban időrendjükéről. Ugyan a legtöbb esetben még nem történt meg a lelőhelyek részletes feldolgozása, mégis hasznosnak tartjuk az ásatási jelentésekből, előzetes közleményekből és az ásatók szíves szóbeli közléseiből, valamint nem utolsósorban Takács Melinda nemrég megjelent adatgazdag áttekintéséből (TAKÁCS 2018.) levonható tanulságokat összegezni.

A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei nagyberuházásokat megelőző feltárások során valamivel több, mint 1.600.000 m²-nyi terület került feltárássra. Harminchárom lelőhelyen került elő avar kori telep- és temetőrészlet (ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY 2017. 35.). De avar teleprészletek sírokkal és temetőkkel együtt ezen lelőhelyeknek csak az egyharmadáról ismertek, melyek valójában kilenc települést jelentenek, mivel a Kállósemjén határában feltárt M3 193., 194. és 195., lelőhelyen ismertté vált avar kori telepjelölések valójában egyazon telephez tartoznak (TAKÁCS 2018. 605–606.).

Késő avar kori telepeket és temetőket közel 500.000 m²-nyi területen tártak fel. Mivel ezek a lelőhelyek – a Nyíregyháza–Oros, Nyulaska (ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY 2017. 68–123.) kivételével – nincsenek publikálva, így arra vonatkozóan nincsenek pontos adataink, hogy az egyes esetekben a feltárt avar kori településrészletek mekkora területet fedtek le. Ezekben a településrészleteken 150-nél több földbe ásott ház, több tucat kemence, számtalan gödör és árokszakaszk került elő. Annyi tudható a lelőhelyekről, hogy minden esetben csak az avar kori település kisebb-nagyobb részletét tárták fel. A telepek keletkezése abban megegyezik, hogy azok használati idejét az ásatók az avar kor második felére vagy a késő avar korra határozták meg, hasonlóan az ott előkerült temetkezésekhez.

Az egyes lelőhelyeken feltárt és egymás mellett/közelében előkerült, az avar kor második felére keltezhető temetők és települések helyzete között a hasonlóságok mellett észrevehető eltérések mutatkoznak.

A Nyíregyháza–Oros, Nyulaskán feltárt temetőt – a sírok kirablása után ránk maradt szegényes leletanyag alapján – viszonylag rövid ideig, a VII. század utolsó harmadában, illetve az azt megelőző, illetve az azt követő évtizedben használhatták. A temető északi szélén egy korabeli ér folyt, melynek északi partján fekvő dombháton az objektumok – az igen gyér leletanyag alapján – egy korábbi (gepida), és a korong nélkül készített, kihajló, bevagdallással díszített peremű fazekak, egy-két sütőharang-töredék alapján késő népvándorlás kori, akár az avar idősakra is keltezhető településre utaltak. Így valószínűleg a telep és a temető ugyanazon népesség lakóhelye és nyughelye lehetett (ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY 2017. 121.).

A fenti esettel megegyező helyzetű volt az egymással szomszédos temető és telep a kállósemjéni lelőhelyek esetében annyi különbséggel, hogy itt a 170 síros temetőt nem egy ér, hanem egy árokrendszer határolta és választotta el a teleptől (LUKÁCS é. n., TAKÁCS 2018. 605–606.). Hasonló a helyzet a Nyíregyháza–Rozsrétszőlő, Szelkő-dűlőben feltárt 45 000 m²-nyi területen ismertté vált késő avar kori településrészlet esetében, ahol a teljesen feltárt 19 síros temető árokkal volt lehatárolva, és a teleppel való egyidejű használatát a 14C-es vizsgálatok is megerősítették (TAKÁCS 2018. 9. j.).

Nyíregyháza–Mandabokor esetében a telep szélső objektumaitól északkeletre 7–18 méterre kerültek elő a temető déli sírjai, melyeket a településtől – mint az előbb felsorolt lelőhelyek esetében – egy árok határolt.

A kis felületű feltárás miatt nem lehetett tisztázni Máriapócs–Pócs-Pap-dűlőben, a MOL vezeték nyomvonalába eső, 32 objektumból álló avar telep és a két, egymástól mintegy 30 méterre fekvő, de eltérő tájolású sírokat tartalmazó, közel egyidős temetőrészletek viszonyát. Hasonló volt a helyzet Napkor–Tötti-dűlő, Célkitermelő helyen, ahol a házakkal, kemencékkel jellemezhető avar kori telep- és a 19 sírból álló temetőrészlet kapcsolata, valamint a Napkor–Zsombékos-főfolyásnál lévő gázvezeték keskeny nyomvonal szakaszába eső, kevés objektumból álló kis településrészlet és az egyetlen, ÉNy–DK tájolású sír relációja nyitott marad az újabb feltárásokig.

A Tiszavasvári–Wienerberger téglagyár lelőhelyen közel 130 000 m²-nyi feltárt felületen az avar kori telep két ellentétes – az északnyugati és a délkeleti – szélén került elő egy VII. század végi és egy késő avar kori temető. A sírjaik egyik esetben sem voltak sem érrel, sem árokkal elválasztva az avar település szélső objektumaitól.

A fenti áttekintésből látható, hogy az általunk itt bemutatott Nyíregyháza–Oros, Kánya-hegy-dűlő nagy felületű ásatása során előkerült temetkezések helyzetéhez hasonló eset Szabolcs megyében nem fordult elő. A többi lelőhelyen ismertté vált telep-temető többségére – a Tiszavasvári–Wienerberger téglagyári két temető és telepen kívül – az a jellemző, hogy a telepeket vagy egy természetes ér/vízfolyás vagy egy korabeli árok határolta el a temetőtől.²² Ezek alapján talán nem

²² Ez utóbbira már Takács Katalin (TAKÁCS 2018. 9. j.), más lelőhelyek esetében Balogh Csilla (BALOGH 2018. 23.) felhívta a figyelmet.

tévedünk, ha feltételezzük, hogy a Nyíregyháza–Oros, Kánya-hegy-dűlő késő avar kori telepén élők a telep keleti oldalán folyó ér túlszéljén jelölhették ki temetőjük helyét. De akkor mikor és kiket temettek el az itt bemutatott sírokba?

A Nyíregyháza–Oros, Kánya-hegy-dűlőihez hasonló helyzetről a Felgyő–kettőshalmi késő avar kori telep és a területen előkerült kora avar kori sírok feldolgozása kapcsán nemrég Balogh Csilla emlékezett meg. Rövid áttekintésében megállapította, hogy az avar kori telepek területén előkerült avar kori temetkezések átfogó, azok együttes vizsgálata még várat magára (BALOGH 2018. 23.). Ezt most mi se vállalhatjuk fel, de az orosi sírok értékeléséhez érdemesnek látszik bevonni a Balogh Csilla által említett, hasonló helyzetű lelőhelyek vizsgálatát. Az általa feldolgozott felgyői település 1280 avar kori objektuma által lefedett területen 6 temetkezés került elő. A VII. század középső harmadában megásott sírok (BALOGH 2014. 254.) a feltárt terület déli harmadában, egy közel nyugat–kelet irányú egyenes mentén helyezkedtek el, egymástól nagy – 50–260 méteres – távolságra (BALOGH 2018. 3. kép 2). A sírok között olyan nagy volt a távolság, hogy temetőről semmiképpen nem beszélhetünk, hanem olyan magányos sírokról van szó, amelyek együttesen egy temetési körzet részét alkotják (BALOGH 2018. 23.). A felgyői település kezdetét a publikáló a VII. század közepétől – harmadik negyedétől határozta meg (BALOGH 2018. 50.), ezért valószínű, hogy a temetési körzet kialakítása megelőzte az itt létrejött települést, a kettőnek nagy valószínűséggel nincs egymáshoz köze.

Balogh Csilla szerint a korszakban a profán és a szakrális terek – vagyis a telepek és a temetők – általában elkülönülnek, ennek ellenére nem ritka jelenség, hogy a településeken „szabályos” temetkezések kerülnek elő. A felgyői helyzethez párhuzamként hat lelőhelyet említett (BALOGH 2018. 23.). Nézzük meg, mit lehet ezekről az esetekről tudni!

Az Eperjes–Csikós táblán 2 nagyobb, összefüggő és 8 kisebb szelvényben, kb. 1500 m²-nyi területen a többi között gepida és késő avar kori telepobjektumok mellett egy gepida (2.) és két kora középkori (1., 5.), valamint két – a késő avar telepnél fiatalabb – (3., 4.) sír került elő. Ez utóbbi kettő egy-egy telepobjektum betöltésébe volt beásva (BALINT 1991. 31–32., Taf. I.). A legalább három periódusra keltezhető temetkezések miatt az eperjesi két legfiatalabb sír lehet hasonló helyzetű, mint a Nyíregyháza–orosi 5182. sír, és a két kora középkori temetkezéshez említhetjük párhuzamként az orosi 3298. és 5956. sírt.

A Csanádpalota–Juhász-tanyai lelőhelyről említett sír (BALOGH 2018. 23.) a többi között egy avar teleprészlet 103 objektumával – 24 épület/ház, 4 kemence, 24 gödör, 17 árok – és további 33 sírral együtt került elő a nagy kiterjedésű feltárás különböző részein. A terület nyugati végében és a keleti, kiszélesedő részén kerültek elő teleprészletek, míg egy másik helyen egy 20 síros temetőrészlet, és mindezeketől távol öt fülkesír látott napvilágot (SZEVERÉNYI–PRISKIN–CZUKOR 2014. 36.). A Balogh Csilla által említett és az avar kori házba ásott sír nem magányos temetkezés, hanem egy sírsor része, így ez a pár síros temető a teleprészletnél későbbi.²³

Néhány esetben a késő avar kori telepeken előkerült sírok zárt sírsoportokat alkotnak, esetleg szabályos sorokba rendeződnek (BALOGH 2018. 23.). Ehhez a helyzethez Balogh Csilla egyik példaként a Hódmezővásárhely XI. homokbánya (Hódmezővásárhely–Kopáncs II. lelőhely) területén feltárt késő avar kori település házcsoportjai között feltárt 22 avar sír helyzetét említette (HERENDI 2012. 351., BALOGH 2018. 23.). A lelőhelyen egy K–Ny-i homokvonulatnak 27.000 m²-nyi feltárt területén egy késő avar kori település 225 jelensége (házak, gödrök, kutak, árkok) és a domb egyik kiemelkedésén – részben a telepobjektumok által „közrefogva” – egy 22 síros késő avar kori temető

²³ Köszönetet mondunk a telep és a temető feldolgozójának, Pópitay Dánielnek az avar kori sírokra és a települési objektumokra vonatkozó részletes információkért.

került elő (HERENDI 2010. 225.). A teljesen feltárt temetőt három oldalról „mintha” két árok venné körbe. A temető keleti részén néhány telepobjektum és a temetkezés szuperpozíciós helyzetben volt, azonban ezeknél nem lehetett egyértelműen eldönteni az adott sír és az objektum egymáshoz való viszonyát. De volt olyan eset, ahol két telepobjektumot ástak egymásra. A telep egyik – sütőharang- és cserépbogrács-töredékeket tartalmazó – háza alól egy temetkezés került elő. Ugyanakkor előfordult olyan eset, ahol a betöltés, elszíneződés alapján két sír is fiatalabbnak mutatkozott egy objektumnál, amely viszont nem tartalmazott leletanyagot. Mivel az itt előkerült temetkezések a sírsorok alapján is egy temetőt alkotnak, és az említett ház alatt előkerült temetkezés korábbi a háznál, ezért nagy a valószínűsége, hogy a sírok idősebbek a temető területén előkerült objektumoknál, de kérdéses a kapcsolatuk a temetőtől keletre és nyugatra feltárt településrészletekkel.²⁴

Egy másik, ugyancsak Hódmezővásárhely határában, a Kishomok I–IV. homokbánya területén feltárt nagy kiterjedésű avar kori telep objektumaival együtt került elő elszórtan két magányos sír és egy öt sírből álló sírcsoport (BENDE 2017. 31–32., BALOGH 2018. 23.). Ha megvizsgáljuk a telep és a temetkezések helyzetét, azt látjuk, hogy az 5 sír két sorban és egy csoportban az avar település keleti szélén, a földbe ásott gödörházak által közrezárt, szabad területen helyezkedett el. A síroktól a telepobjektumok 1–3–6–15 méter távolságra voltak, és a temetkezésektől keletre nem került elő avar kori objektum. Mintha a temető helyét kihagyták volna a telepobjektumok. A két magányos sír közül az egyik a késő avar kori telep nyugati szélétől 50 méterre nyugatra, részben a nyugati szelvényfal alatt, míg a másik az északkeleti szelvényfal mellett, a legközelebbi telepobjektumtól 5–10 méterre került elő. A kis sírszámú temetőtől a két magányos sír 80–90 méterre feküdt ellentétes irányban.

A kishomoki település kerámiaanyagát a lassú korongon készített fazéktöredékek mellett a korong nélkül gyártott edények között előforduló sütőharang-töredékek jellemzik, de ugyanakkor hiányoznak a bogrács-töredékek. A fazekakon gyakori dísz a vonalkötegpár. Ezek alapján a telep élete a VII–VIII. század fordulójától a VIII. század végéig valószínűsíthető. Mivel a temetkezések a VII. század utolsó harmadára keltezhetőek (BENDE 2017. 31–32.), ebben az esetben nem a település területén kerültek elő a temetkezések, hanem egy korábbi, temetési területre települtek a késő avar korban.

Balogh Csilla a fenti, a Tiszántúlról ismertté vált lelőhelyeken kívül még két esetet említ párhuzamként, az egyiket a Duna–Tisza közéről, a másikat a Dunántúlról.

Maglód határában az M5 autópálya, az M0-ás és a 4. számú főút csomópontja, valamint a 31. számú főút közti szakaszon 2005-ben kb. 100 000 m²-nyi területen, egy domb tetején – a többi között – kora avar kori sírcsoport és a temetkezésektől távolabb 9 avar kori gödör (RÁCZ–SIKLÓDI 2006., RÁCZ 2006. 36–38., BALOGH 2018. 23.), majd 2006-ban – folytatva a feltárást – 62 500 m²-nyi területen késő bronzkori és szkíta objektumok mellett a lelőhely északi részén egy magányos avar kori temetkezés és 4, avar időszakra keltezhető gödör került elő (RÁCZ 2007. 228.). A jelentésekből nem derül ki a magányos sír és a kis sírszámú temető, valamint a 13 gödör egymáshoz viszonyított helyzete, az igen valószínű, hogy ebben az esetben sem beszélhetünk avar kori telep területén előkerült kis sírszámú temetőről.

A Daruszentmiklóson feltárt VII–VIII. századi teleprészlet területén 5, szórványos helyzetű temetkezés, a nyomvonal keleti szélén, a kora avar településtől 20–30 méterre 3 kora avar kori sírcsoport került elő (SZENTHE 2009. 179., BÁRÁNY 2014, 399.). A minket érdeklő szórt temetkezések

²⁴ Köszönetet mondunk a lelőhely feltárójának, Herendi Orsolyának a temetőre és a telepre, valamint az ásatási megfigyeléseire vonatkozó részletes tájékoztatásaiért.

ugyan a település objektumai között voltak, de értékelhető szuperpozíció és keltező leletek nélkül, így koruk bizonytalan.²⁵

A fentiek alapján, de a teljességre való törekvés és végleges eredmény nélkül – ami csak a telepek és temetők együttes feldolgozásától várható – megfogalmazható néhány megjegyzés.

A Nyíregyháza–Oros, Kánya-hegy-dűlőn feltárt területen előkerült késő avar kori telep és temetkezések értelmezéséhez bevont – hasonló helyzetűnek ítélt lelőhelyek közül – Eperjes–Csikós táblai sírok és telepobjektumok helyzete tartható hasonlóknak a temetkezések „szórtsága” és eltérő kronológiai besorolása alapján, annak ellenére, hogy jelentős mértékben eltér a két lelőhelyen feltárt terület nagysága.

Ugyanakkor az orosi három temetkezéshez hasonlóan három helyszínen a temetési területek kialakítása megelőzte az ugyanott létrehozott települést (Felgyő–Kettőshalom, Hódmezővásárhely–Kishomok I–IV. homokbánya) vagy annak egy részét (Hódmezővásárhely XI. homokbánya).

Egy esetben a pár síros temető a teleprésletnél későbbi (Csanádpalota–Juhász-tanya), míg Maglódon nem bizonyított, hogy a kisszámú gödör által jelzett telepen kerültek elő a sírok. Daruszentmiklóson a késő avar kori telep objektumai között feltárt, de szuperpozíció és keltező leletek nélküli szórt helyzetű temetkezések időrendje kérdéses.

Az előzőeket összefoglalva, a mesterségesen kijelölt, nagy kiterjedésű feltárásokon előkerült és ugyanazon korszakba tartozó avar kori telepek és temetők elkülönülnek egymástól, amit jól illusztrálnak az előzőekben ismertetett Szabolcs megyei lelőhelyek.²⁶

A régészeti leletanyag

A területen feltárt öt temetkezés leletanyaga igen szegényes. Ennek egyik magyarázata, hogy három sírt kiraboltak. Egy-egy temetkezésből csupán egy-egy, régészetileg értékelhető tárgy maradt ránk.

A 3298. sírból egy erősen homokos, kavicsos és agyagzúzalékos anyagú, lassú korongolt, durván szemcsés felületű, rosszul kiégetett fazék került elő, amely a legnagyobb öblösödését a felső harmadában éri el. Alacsony, lekerekített pereme közepesen kihajló. A fazék felső harmadán kb. 4 cm szélesen egymásra karcolt, szabálytalan egyenes- és hullámvonalköteg-sorok láthatóak. A kisszámú Szabolcs megyei avar kori sírkerámia között egyetlen párhuzama a Nyíregyháza–Sóstóról származó szórvány edény (CSALLÁNY 1960. 48. X: 9.). Hasonló a Dögérről múzeumba került szórvány fazék (ISTVÁNOVITS 2003. 50., XXXV. tábla 1., 21. kép 3.). A megyén kívüli legközelebbi formai párhuzamok említhetők a nagy sírszámú és jelentős mennyiségű sírkerámiával rendelkező Ártánd–Kapitány-dűlői késő avar kori temető 258., 260. sírjából, valamint két szórvány (x-5, x-10) darab (KRALOVÁNSZKY 1996. 64–65. 35–37. kép).

Az 5182/1. sír lelete egy piros alapon négy fehér szemes, sárga hurokfolyatott iker üveggyöngy. A szemesgyöngyöket a legkorábbi horizonttól a VII. század végéig viselték (PÁSZTOR 1995. 74., PÁSZTOR 2008. 314., PÁSZTOR 2012. 480–481.).

²⁵ Az ásató, Szenthe Gergely szíves tájékoztatása alapján.

²⁶ Az viszont minden lelőhely esetében további vizsgálatot igényel, hogy az egymás közelében/mellett előkerült és azonos időszakra keltezett temető és település egyazon közösséghez tartozott-e. Erre vonatkozóan ld. részletesen feljebb a Nyíregyháza–mandabokri településsel kapcsolatban írtakat!

A temetkezési szokásokról

A sírok tájolásáról

Eltekintve az üresnek bizonyult É–D/D–É-i tájolású 5252. objektumtól, a területen feltárt négy temetkezés tájolása, ha nagy intervallumon belül is, de hasonló irányúnak tekinthető. A 3298. sír K-i és az 5956. sír K–ÉK-i tájolása csupán 10°-al tér el egymástól, míg tőlük a 3307. sír észak felé 30°, az 5182. sír déli irányban 28°-al.

Az ÉK–KDK-i tájolás – a 68°-os tartomány ellenére – értelmezhető azonos irányúnak, ami döntő többségében a kora avar kori tiszántúli temetkezésekre jellemző és így megtalálható a megye nyugati felének kora avar temetőiben is (LŐRINCZY 1992. 164–165., LŐRINCZY–STRAUB 2005. 139., LŐRINCZY–RÁCZ 2014. 171.).

Míg a K-i (3298. sír), a KÉK-i (5956. sír) és az ÉK-i (3307. sír) tájolására számtalan példát lehetne felsorolni, addig az 5182. sír KDK-i tájolásához a megye területéről csupán egy (kora avar) lelőhely, Tiszavasvári–Kashalom-dűlő négy (15., 18a., 33., 1045.) temetkezését (LŐRINCZY–RÁCZ 2014. 171.) említhetjük. A két lelőhely az említett tájolási párhuzamon kívül még annyiban hasonló (és egyben különbözik a többi megyei avar temetőrésztől), hogy a síroknál a nagy területi szórtság és a tájolásbeli eltérés kimutatható. Kashalmon a hat sír két szélső értéke 58°, az orosi temetkezéseknél 68°. Ugyanakkor a két lelőhely temetkezéseinek időrendi besorolása jelentősen eltér egymástól. A kashalmi temetkezéseket az avar kor első felében, a VII. század második harmadában, míg az orosiakat az avar kor második felében, a VIII. század végén áshatták meg. Ugyanakkor mindkét esetet értelmezhetjük temetési területként.

Meg kell említenünk a kashalmi sírokhoz közeli, Tiszavasvári–Utasér-part-dűlői temetőt, ahol a sírok K–Ny-i tájolása megegyezik a tiszántúli kora avar kori temetkezések döntő többségére jellemző K–Ny-i, illetve ÉK–DNy-i tájolással, ugyanakkor ennek a temetőnek a használata – ha rövid ideig is – folytatódik a VII. század második felében (ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY 2017. 66.).

A fent felsorolt sírok, sírcsoportok, temetők sajátosságai kivételek, mert a lelőhely tágabb környékén (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) az avar kor második felében az északi irány domináns. Az É–D-i tájolású temetkezések döntő többsége az Ér-folyótól keletre, míg az ÉNy–DK, illetve az É–ÉNy–D–DK-i tájolású sírok/temetők többsége Tiszavasvári és tágabb környékére jellemző, kis-számú átfedéssel (ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY 2017. 96–97.).

De nem csak a vizsgált mikrorégióban ritka a késő avar korban a K–ÉK-i tájolás, hanem például a Körös–Tisza–Maros által határolt területen az avar kor második felében az ÉNy–DK-i irány volt a meghatározó, a kora avar korra jellemző K–Ny, ÉK–DNy-i tájolásra eddig még nem akadt példa (BENDE 2017. 252.).

A sírgödörök formája, mérete

A téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú sírok feketésszürke betöltése többé-kevésbé jól ki-rajzolódott a szürkésbarna altalajban. Egyes sírok esetében a bizonytalanságot a korábbi objektumokba való részleges beásás okozta. A temetkezések mindegyike a legáltalánosabb avar kori sírforma, azaz aknasír volt.

Hosszúságuk – a 3307. számú síron kívül – az átlagnál nagyobb (200–268 cm), ahogyan a szélességük (80–110 cm) is. Így nem meglepő, hogy alapterületük ugyancsak, három sír felülete 2–2 m²-nél nagyobb.

A halottak sírba helyezésének módja

Koporsóhasználat

A sírokban koporsóra utaló famaradvány, illetve a koporsó lezárásánál használt vaskapcsok, vasszegek nem kerültek elő. Arra, hogy a temetés során az elhunytakat valamilyen lábakkal ellátott koporsóba/ládába temették, csak két sírnál van közvetett adatunk. Ez a 3298. és a 3307. számú sírnál a vázcsontok alatt megfigyelt 10–17 cm vastag betöltés, amely feltehetően lábakon álló deszkakoporsó egykori meglétére utal.

A tárgyi mellékek szerepe a temetkezési rítusban

Edény a sírban

A 3298. sírban egy sötétszürke fazék a bal váll mellett, a bal karcsontra dőlve feküdt, minden bizonnyal a koporsón kívül, 2–3 cm vastag betöltésen. Az edények elhelyezése a fej környékén a tiszántúli kora avar kori sírokban jellegzetes rítuselemnek számít (LŐRINCZY 1998. 352.), míg az avar kor második felében a szűkebb régió területén ennek dominanciája eltűnik, az edények sírbeli helyzete kiegyenlítettebb lesz (ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY 2017. 62.).

A sírrablásról

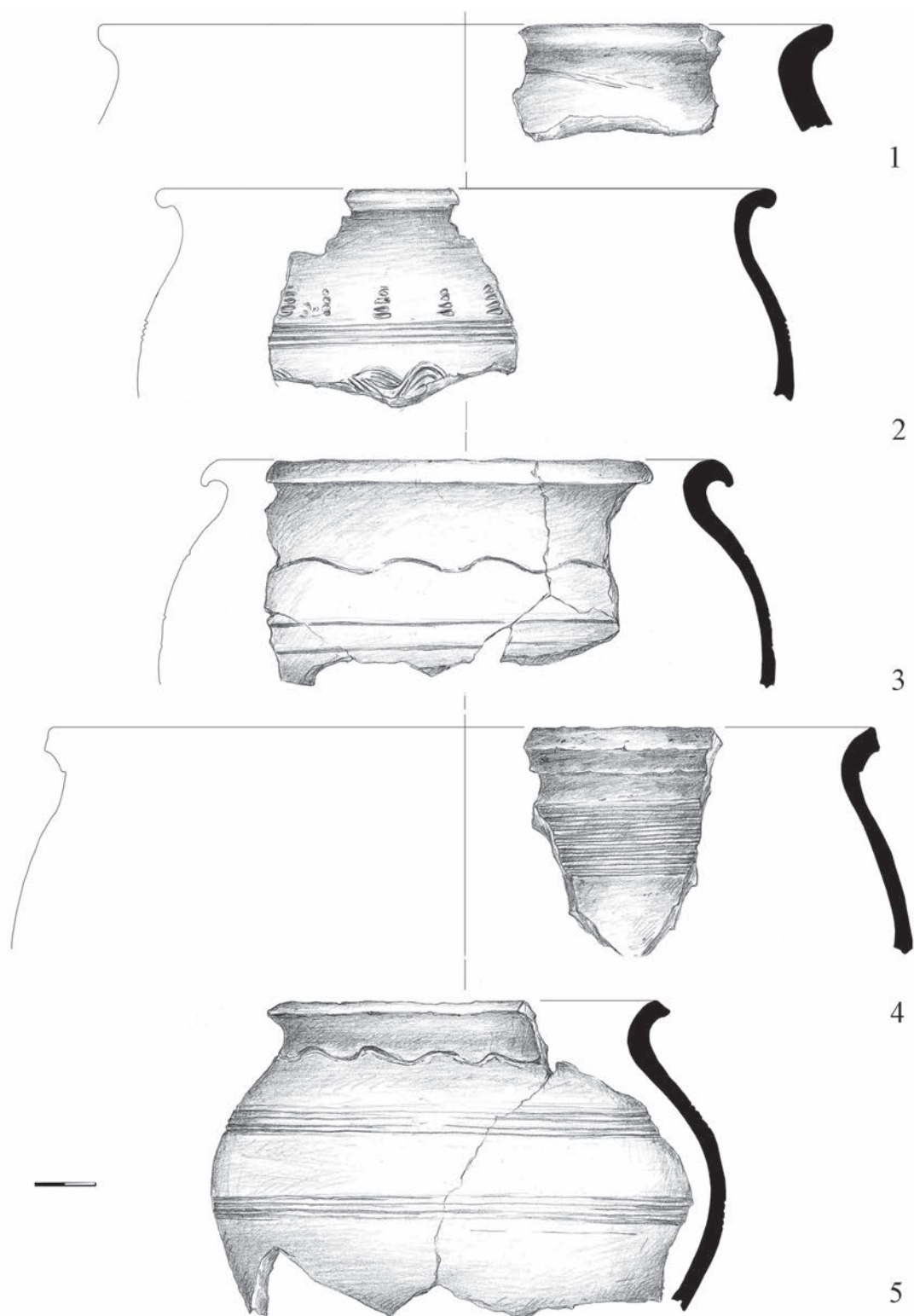
Az öt temetkezés közül kettő bolygatott, egy üresnek bizonyult. Rablóaknának tartható elszíneződést a 3307. és az 5252. számú sírnál lehetett megfigyelni. A rablás az inak és izmok bomlása, megsemmisülése után következhetett be. Csak az 5182. sír esetében lehetett megállapítani, hogy még akkor rabolták ki, amikor az anatómiai rendben előkerült 10 csigolyát az inak még összetartották.

A sírok megásásának ideje

Bizonyos, hogy az 5182. sír fiatalabb a településnél, mivel a késő népvándorlás kori telep egyik házának betöltésébe ásták, és a sír betöltéséből a kemence omladékai is előkerültek. A ház betöltéséből néhány korong nélkül készített apró cserépen kívül csak lassú korongolt, barna, barnásszürke, szürkésfekete kerámiatöredék került elő (18. kép). Ezek homokkal és apró kavicszúzalékkal soványítottak, rosszul, illetve közepesen kiegészített edények darabjai. Alacsony peremük kihajló, szögletesen levágott vagy lekerekített. A fazekak nyakát, vállát és oldalát változó kivitelű és szélességű bekarcolt hullám-, egyenes vonalköteg vagy ezek kombinációja, illetve több sorban, szorosán, vízszintesen bekarcolt vonalkötegek díszítik. Néhány töredék felülete agyagmázzal bevont. Ugyanakkor a ház anyagából hiányzik a sütőharang, a bogrács, illetve nincs díszített peremű kerámia. Anyagtípusaikat illetően beleillenek az avar kori lassúkorongolt töredékek közé, karcolt díszek alapján a késő avar korra, azon belül a VIII. századra keltezhetjük.²⁷

A 3298. sírből előkerült, lassú korongolt, felső harmadában szabálytalan egyenes és hullámvonalköteggel díszített fazék sírba kerülésének idejét szintén nehéz pontosan meghatározni, mivel az edény a temetkezés egyetlen melléke. A szűkebb régióból ismert közelebbi és távolabbi párhuzamai szórványok, melyek sírba kerülése a leletegyüttesek hiánya miatt meghatározhatatlan. Az edény formája, technológiája és díszítése alapján beleillik az avar kor második felének leletei

²⁷ A telepfeldolgozás hiányában az objektum jellegzetes darabjainak rajzáról több kutató (Takács Melinda, Samu Levente, Merva Szabina, Pópity Dániel) véleményét megkérdeztük. Válaszuk eltérő volt, ami részben nyilvánvalóan a telepkerámia regionális eltéréseiből adódik.

18. kép

Nyíregyháza–Oros, Kánya-hegy-dűlő, válogatás az 5182. ház anyagából

Fig. 18

Nyíregyháza–Oros, Kánya-hegy-dűlő, selection from the material of house 5182

sorába. Ezt jól illusztrálja, hogy a sírkerámiában kiemelkedően gazdag Ártánd–Kapitány-dűlői késő avar kori temető kerámiamelékletei között a sok hasonló darab mellett találjuk meg az orosi edény pontosabb párhuzamát. A két sír mellékletei segítségével kísérlelhetjük meg valószínűsíteni, hogy Oroson mikor kerülhetett sor az edény sírba helyezésére.

Az ártándi 258. sírban az edénnyel egy ovális, profilált bronz csatkarika került elő, melynek temetőn belüli egyetlen párhuzama a 33. adultus női sírból származik két, kék üveggyöngy csüngős bronz fülbevaló társaságában (KRALOVÁNSZKY 1996. 42., 64.). Ezeknek a kis számban előforduló, nyelvtartó vájattal kialakított, fém szíjszorító nélküli, bronzból öntött, vaspecékkel felszerelt csatoknak egy része fémveretek nélküli övön volt, vagy lemezes veretekkel díszített öveket zárt.²⁸ Ritka daraboknak tekinthetők, mivel egy-egy nagy sírszámú temetőben csak 2-3 példányuk kerül elő. A nyelvtartó vájattal kialakított, fém szíjszorító nélküli, bronzból öntött csatokkal záródó, lemezből kivágott veretekkel díszített öveket a VII. század utolsó harmadára, a VII–VIII. század fordulójára keltezhetjük.

Az orosi edény másik ártándi párhuzama a 260. sírből láncos, hiányos gyöngycsüngős bronz fülbevaló, dinnyemag, többtagú rúd és apró pasztagyöngyök, valamint egy doboz alakú, ovális bronz mellboglár párral együtt került elő (KRALOVÁNSZKY 1996. 64. 21. kép).

A csüngő hiányában a fülbevaló nagy általánosságban a VIII. századra, talán annak a 2. felére keltezhető. A fülbevaló hosszú viseleti idejére utal a csüngő, a belső és a külső gyöngy hiánya mellett az is, hogy a fülbevaló a párja nélkül került elő, amelynek – a bronzlánc-törődék alapján eredetileg lennie kellett.

A Tiszántúlon igen ritka²⁹ dobozboglárak a késő avar korra, illetve a VIII. század második felére keltezhetőek (SZENTHE 2016. 35. j.).

A sírből előkerült vegyes összetételű – kisméretű pasztagyöngyök, dinnyemag alakú és ún. rúdgyöngyök – nyaklánc az avar kor végéig divatban volt (GARAM 1991. 77.).

A láncos, lengőcsüngős és hiányos fülbevaló, a vegyes összetételű nyaklánc és az ovális mellboglárpár közös viselete alapján a sírt valószínűleg a VIII. század utolsó évtizedében vagy a VIII–IX. század fordulóján áshatták meg.

Az orosi, edénymelléklettel rendelkező 3298. sírt – az ártándi, hasonló sírkerámiát tartalmazó síregyüttesek alapján – leginkább a VIII. századra keltezhetjük.

IV.

Nyíregyháza–Sóstó, Múzeumfalu

1990 novemberében a Sóstói Múzeumfalu igazgatója, Páll István jelentette, hogy az Anarcsi porta területén, veremásás közben sírokat bolygattak meg a munkások (19–20. kép). Az akkor, ³⁰ majd az 1992 júniusi helyszínelés során három sírt tártunk fel. 1993 nyarán Nagyné Bősze Katalin, a Sóstói Múzeumfalu népművelője muzeológiai tábort szervezett általános iskolások részére a Múzeumfaluban. Felkérésére került sor egy kisebb szondaásatásra a területen, hogy a tábor résztvevői „közelről láthassanak” régészeti ásatást.³¹ A veremtől északnyugatra kijelölt Ny–K-i, 1,5×5,5

²⁸ A csatkarikához párhuzamként említhető Tiszafüred–Majoros 471., 591. 629. sírja (GARAM 1995. 63., 78., 82., Taf. 94. 471/3., Taf. 105. 591/1., Taf. 108. 629/3.) és – maradványai a Tiszántúlnál – valamivel távolabbi darabok ismertek a Székkutas–Kápolna-dűlői 85., 239. és 399. sírből (B. NAGY 2003. 26., 39., 56., 85. kép 1., 37. kép 2., 141. kép 7).

²⁹ Egy hasonló, doboz alakú, ovális bronz boglárpár a temető 108. adultus női sírjából került elő egy bronz fülbevalópárral, 26 dinnyemag alakú, szemes és sokszögű gyönggyel, valamint egy esztergályozott csont tűtartóval (KRALOVÁNSZKY 1996. 49.).

³⁰ JAM Ad. 91.1.; 93.20. ltsz.

³¹ JAM Ad. 93.58. ltsz.

méteres kutatóárokban, egy ásónyom mélyen két sírfolt rajzolódott ki és előkerült egy koponya. Ezekre az árok déli oldalán rábontva kialakult egy 3×5,5 méteres szelvény. Az ásítás folytatása során 1200 m²-nyi területet tártunk fel (ISTVÁNOVITS–KURUCZ 1992. 44. 49., ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY 1996. 47. 54., ISTVÁNOVITS 1997. 48. 69.) (21. kép).³²

1. sír: É–D 2–182°. H. 205 cm, sz. 74 cm, m. 120 cm. Az eredetileg bolygatatlan váz lábcsontjait a munkások az anarcsi ház portáján, a verem ásása során megbolygatták. A sárga agyagos altalajban a sírfolt

19. kép

Nyíregyháza–Sóstó, Múzeumfalú lelőhely elhelyezkedése Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében

Fig. 19

Situation of site Nyíregyháza–Sóstó, Museum Village in Szabolcs-Szatmár-Bereg County

20. kép

Nyíregyháza–Sóstó, Múzeumfalú lelőhely az 1. Katonai Felmérésen

Fig. 20

Nyíregyháza–Sóstó, Museum Village site on the First Military Survey Map

³² A leleteket a Jósa András Múzeumban őrizzük 2018.179.1–185.3. leltári számmal, a dokumentáció ugyanott az adattárban 91.1.; 93.20., 93.58., 99.8., 2016.25–26. számon található

21. kép

Nyíregyháza-Sóstó, Múzeumfalu, a feltárt terület

Fig. 21

Nyíregyháza-Sóstó, Museum Village, excavated area

40 cm mélyen rajzolódott ki, melyen belül dokumentálni lehetett a koporsó eltérő betöltését. A koporsó északi végétől északra, két hosszoldalának vonalában falenyomatot figyeltünk meg. A hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű felnőtt férfi³³ vázmaradványa in situ csak a térdig volt meg. Koponyája a bal oldalán, karcsonjtjai a bordák mellett, combcsontjai párhuzamosan feküdtek. (XX. tábla 1., 22. kép 1.)

Mellékletek: 1. A medence alatt rossz megtartású kis vasdarab (*csat?*). H. kb. 2,8 cm (XX. tábla 2.). 2. A térd vonalában a munkások egy *vaskés* töredékét találták.³⁴

2. sír: A felszín alatt 40 cm-re, a humusz és az altalaj találkozásánál egy felnőtt vázának kevés maradványa (koponya, karcsonjt, lábszárcsonjt) került elő. A sírt valószínűleg a Múzeumfalu telepítése előtt, a terület planírozására során bolygatták meg.

3. sír: ÉÉK-DDNy 10–190°. H. 153 cm, m. 45 cm. A sírfolt csak a váz bal oldalánál rajzolódott ki. A hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű felnőtt koponyája a jobb oldalán, karcsonjtjai a bordák mellett, lábsontjai párhuzamosan feküdtek.

4. sír: É-D 7–187°. H. 235 cm, sz. 65–75 cm, 54–64 cm. A felszín alatt 30–40 cm mélyen rajzolódott ki a sír fekete foltja a sárga löszös-agyagos altalajban. Már ezen a szinten jól

³³ Az 1–3. sír embertani anyaga elkeveredett, a temető antropológiai anyagának vizsgálatáig nem került elő. A három sír esetében a nem meghatározása az ásatási megfigyelés alapján történt.

³⁴ A töredék elkallódott.

22. kép

Nyíregyháza–Sóstó, Múzeumfalv 1: 1. sír, 2: 4. sír, 3–4: 5. sír, 5: 6. sír

Fig. 22

Nyíregyháza–Sóstó, Museum Village 1: grave 1, 2: grave 4, 3–4: grave 5, 5: grave 6

megfigyelhető volt egy 45–50 cm széles koporsó foltja a sír keleti kétharmadában, annak teljes hosszában. A sír két végét állatjáratok bolygatták meg. A sírban robusztus, maturus (45–50 éves) europid (nordoid, kevés mongolid jelleggel) férfi³⁵ hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású vázmaradványa feküdt 10 cm vastag sötétbarna betöltésen. A koponya a jobb oldalára billent, az állkapocs in situ feküdt. Válla összehúzva, karcsontjai szorosan a bordák mellett, lábsontjai párhuzamosan, lábszárai összezárva feküdtek. A sír két végének teljes szélességében egy-egy sötétebb betöltésű, szabálytalan alakú, 15–25 cm széles, 2–3 cm mély gödör került elő. (XX. tábla 3., 22. kép 2.)

Mellékletek: 1. A jobb medencében, a szeméremcsont közelében négyszögletes *vascsat* pecsekkel északra. 3,5×3,4 cm (XX. tábla 4.). 2. A csat mellett kör metszetű *vastöredék*, talán egy másik csat kis darabja. H. 2,4 cm (XX. tábla 5.). 3. A jobb alkarcsont alsó végénél, a külső oldalánál egyélű, középső nyélállású *vaskés*, hegyével a lábsontok felé. Egyik oldalán vasoxiddal konzerválódott famaradvány borítja. H. 13,5 cm, nyélnyúlvány h. 3,9 cm, a penge sz. 1,6 cm (XX. tábla 6.). 4. A bal boka külső oldalánál *sertés* (malac) jobb humerusa.³⁶

5. sír: É–D 5–185°. H. 225 cm, sz. 66 cm, m. 50–55 cm. Koponyáját a munkások találták meg. A sírfolt 40 cm mélyen halványan, déli vége bizonytalanul rajzolódott ki. A sírban adultus (23–25 éves) europid (cromagnoid-nordoid, kevés mongolid jelleggel) férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, jó megtartású vázmaradványa feküdt. Koponyája a jobb oldalára fordult, válla összehúzva, karcsontjai szorosan a bordák mellett, a medencelapátok alatt feküdtek. A lábszárcsontok a két combcsont között kerültek elő. A sír déli végét megbolygathatták. A sír északi végének teljes szélességében 20 cm széles, 5 cm mély gödör volt. (XXI. tábla 1., 22. kép 3–4.)

Mellékletek: 1. A nyelés során a sírfolton kívül, a jobb comb irányában, attól kb. 5–10 cm-re középső nyélállású *vaskés* nyéltövének töredéke, a nyéltüske csomóján farostokkal. H. 2,4 cm, a penge sz. 1,4 cm (XXI. tábla 2.). 2. A térd közt, tőle délre 15 cm-re egy süldő *sertés* jobb humerusa.

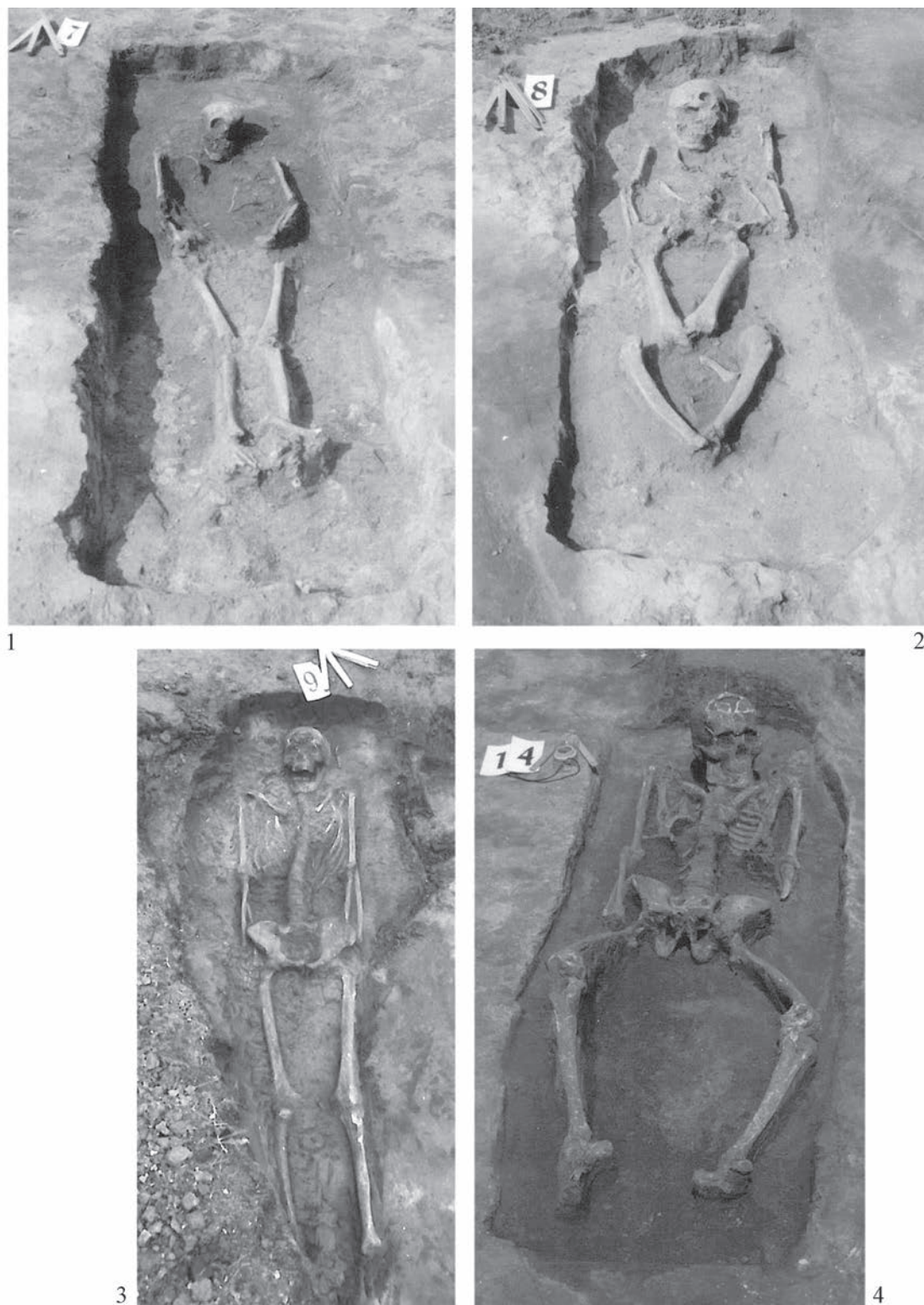
6. sír: É–D 5–185°. H. 210 cm, sz. 70–80 cm, m. 55 cm. A felszín alatt 40 cm mélyen jelentkezett a sír foltja. A sírban senium, europid (brachykrán, pamiri-x) nő hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, kirabolt vázmaradványa feküdt. A koponya a jobb oldalán, a jobb alkar a felkar belső oldalánál, a jobb lábsontok elmozdulva feküdtek. A bal bordák, karcsontok és lábsontok hiányoztak. A combcsontot ásóval vágta el. A lábfejtől a sír déli végéig fehér szemcsés, nagyon kemény betöltést bontottunk ki. A sírgödör négy sarkában egy-egy 8–20 cm mély – egy 35 cm átmérőjű ovális, két 20×20 cm-es, illetve egy 30×30 cm-es, négyszögletes – gödör volt. (XXI. tábla 3., 22. kép 5.)

Melléklet: *Sertés* (malac) bal humerusa a bal boka helyén.

7. sír: É–D 0–180°. H. 205 cm, sz. 68 cm, m. 65 cm. A felszín alatt 40 cm mélyen jelentkezett téglalap alakú foltja, amely bizonytalanul rajzolódott ki: a déli végén egy korábbi, 3–4 cm mély, lelet nélküli gödör fölé nyúlt. A sír széle és alja jól elvált a sárga löszös altalajtól. A sírban adultus (23–39 éves) mongolid nő hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű vázmaradványa feküdt 3–5 cm vastag betöltésen. A koponya előrebillent, a kar- és lábsontok párhuzamosan feküdtek. A mellkast állatjáratok erősen megbolygatták. A sír északkeleti sarkában egy kb. 20×20 cm-es, 25 cm mély, az északnyugati sarokban egy 15 cm átmérőjű, 27 cm mély gödör volt. A délkeleti sarokban egy bizonytalan folt jelentkezett, de itt a sír alját az állatjáratok erősen megbolygatták. (XXII. tábla 1., 23. kép 1.)

³⁵ Az embertani meghatározásokat Marcsik Antóniának köszönjük!

³⁶ A sírok állatcsontanyagát Vörös István 1995 májusában Nyíregyházán határozta meg. Munkáját köszönjük!

23. kép

Nyíregyháza–Sóstó, Múzeumfalu 1: 7. sír, 2: 8. sír, 3: 9. sír, 4: 14. sír

Fig. 23

Nyíregyháza–Sóstó, Museum Village 1: grave 7, 2: grave 8, 3: grave 9, 4: grave 14

Mellékletek: 1. A nyak körül 9 db ép és 1 fél fekete, illetve sötétzöld opak, közel téglalap metszetű, nagy méretű dinnyemag alakú (H. 1,2–1,6 cm, sz. 0,8–1 cm, v. 0,4 cm), valamint 39 db ép és 2 db³⁷ töredékes fekete, opak, apró, szabálytalan gömb alakú üvegyöngyökből fűzött *nyaklánc* (XXII. tábla 5., 13. kép 6–7.). 2. A jobb alkar közepén vas *karperec* két töredéke. Átm. kb. 8 cm (XXII. tábla 2.). 3. A bal bokán keresztben süldő *sertés* bal humerusa.

8. sír: ÉÉK–DDNy 14–194°. H. 197 cm, sz. 68 cm, m. 38 cm. A felszín alatt 25 cm mélyen jelentkezett a sír foltja. Benne maturus (50–59 éves), mongolid jellegekkel rendelkező europid férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű vázmaradványa feküdt 2–3 cm vastag betöltésen. A koponya kissé a bal oldalára fordult, állkapcsa in situ, karcsonjtjai párhuzamosan feküdtek, mellkasa hiányos, rabolt. A combcsontok a térdnél összeértek, míg a lábszárak kifelé elmozdultak, a bokák egymás mellett feküdtek. A sír délkeleti sarkában egy lekerekített sarkú, négyszög alaprajzú, 40 cm mély, a délnyugatiban egy 25 cm mély gödör jelentkezett. (XXI. tábla 8., 23. kép 2.)

Mellékletek: 1. A medencében téglalap alakú *vascsat* pecekkel nyugatra. 3×2,8 cm (XXI. tábla 5.). 2. A lábszárak között kb. közepén juvenilis *juh* bal humerusának distalis töredéke.

9. sír: ÉK–DNy 32–212°. A felszín alatt 25 cm mélyen a sötét humuszban került elő sírfolt nélkül egy adultus (30–39 éves) europid férfi hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű vázmaradványa. A koponya előrebillent, válla összehúzva, karcsonjtjai szorosan a bordák mellett, lábsontjai párhuzamosan feküdtek.³⁸ (XXII. tábla 3., 23. kép 4.)

10. sír: É–D 8–188°. H. 190 cm, sz. 70 cm, m. 5–10 cm. A felszín alatt 50 cm mélyen rajzolódott ki a sír foltja. Valószínűleg tereprendezéskor ledózerolták a dombot, akkor semmisíthették meg a temetkezést, amelyből csak két apró bordatöredék került elő. A gödör északi sarkaiban egy-egy lekerekített sarkú, négyszög alaprajzú, kb. 10 cm mély gödröt bontottunk ki.

11. sír: ÉNy–DK 324–144°. H. 120 cm, sz. 70 cm, m. 43 cm. A felszín alatt 35 cm mélyen rajzolódott ki a foltja. Feltehetően ezt is a tereprendezés során semmisíthették meg.

12. sír: É–D 3–183°. H. 190 cm, sz. 60 cm, m. 15 cm. A felszín alatt 50 cm mélyen jelentkezett téglalap alakú foltja. Feltehetően ezt is a tereprendezés során semmisíthették meg.

13. sír: É–D 2–182°. H. 180 cm, sz. 65 cm, m. 5–10 cm. A felszín alatt 55–60 cm mélyen jelentkező sírt feltehetően a tereprendezés során semmisíthették meg.³⁹

14. sír: É–D 8–188°. H. 190 cm, sz. 60 cm, m. 25 cm. Téglalap alakú, lekerekített sarkú foltja 45 cm mélyen rajzolódott ki az agyagos altalajban. A munkások a bal karcsontot találták meg, melyet kidobtak. A hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű maturus (50–60 éves) mongolid férfi koponyája előrebillent, karcsonjtjai a bordák mellett, lába békapózban feküdt 4–6 cm vastag betöltésen. (XXII. tábla 4., 23. kép 4.)

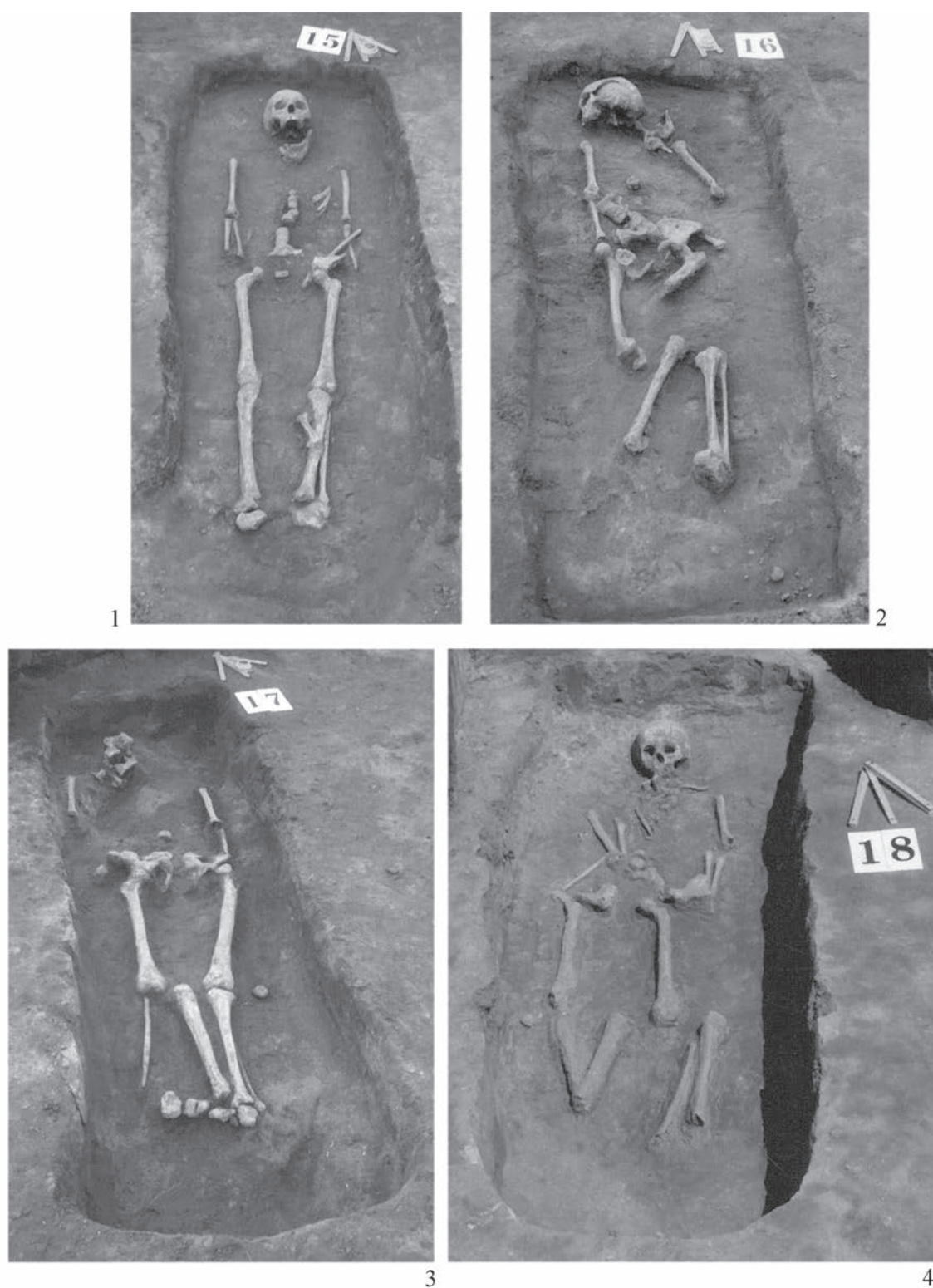
15. sír: ÉÉK–DDNy 12–192°. H. 205 cm, sz. 75 cm, m. 10 cm. A téglalap alakú, lekerekített sarkú folt 35 cm mélyen rajzolódott ki az agyagos altalajban. A sírban hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű adultus (23–25 éves) mongolid jellegekkel rendelkező, europid nő rossz megtartású vázmaradványa feküdt. Koponyája hátrabillent, karcsonjtjai és lábsontjai párhuzamosan feküdtek. A bordák és a csigolyák nagy része hiányzott. (XXIII. tábla 1., 24. kép 1.)

Mellékletek: 1. A koponya bal oldalánál kerek huzalkarikájú, hengerpalástos, lengőcsüngős, töredékes bronz *fülbevaló*. Tengelyén alul enyhén bordázott (kopott?) bronz lemezgyűrű és kék gyöngycsüngő ül, a karikán belül, a tengely felső végét egy másik kék gyöngy díszíti. A karikán még egy bronz huzalgyűrű töredéke látszik. A karika átm. 3 cm, a csüngő h. 1,6 cm,

³⁷ A restaurálás után 37 ép maradt és 3 továbbinak a töredékei.

³⁸ A sír déli vége a szelvényen túlnyúlt, nem sikerült rábontanunk, így nem zárhatjuk ki, hogy ebben a sírban is volt juh combcsont.

³⁹ A 13. sír vágott egy 40 cm átmérőjű, kör alaprajzú, fekete, illetve égett piros betöltésű, 5–10 cm mély gödröt.

24. kép

Nyíregyháza–Sóstó, Múzeumfalu 1: 15. sír, 2: 16. sír, 3: 17. sír, 4: 18. sír

Fig. 24

Nyíregyháza–Sóstó, Museum Village 1: grave 15, 2: grave 16, 3: grave 17, 4: grave 18

a teljes h. 3,7 cm (XXIII. tábla 2.). 2. A medencén közepén trapéz alakú *vascsat*, alsó oldalán kisebb textilmaradvánnyal. 3,2×2,8 cm (XXIII. tábla 3.). 3. A bal lábszárcsonton keresztben *sertés* (malac) jobb humerusa.

16. sír: ÉÉK–DDNy 12–192°. H. 195 cm, sz. 75 cm, m. 10 cm. A téglalap alakú, lekerekített sarkú folt 35 cm mélyen jól kirajzolódott az agyagos altalajban. A sírban hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű maturus (50–59 éves) mongolid (szinid-x?) nő bolygatott vázmaradványa került elő. Koponyája a jobb oldalán, a meglévő kar- és lábsontok párhuzamosan feküdtek, mellkasa hiányos. (XXIII. tábla 4., 24. kép 2.)

17. sír: ÉK–DNy 31–211°. H. 190–208 cm, sz. 68–75 cm, m. 15 cm. A téglalap alakú, lekerekített sarkú folt 35 cm mélyen rajzolódott ki az agyagos altalajban. A sírban hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, juvenis (18–20 éves) fiú bolygatott vázmaradványa került elő. Hiányos koponyája a jobb oldalán, a kar- és lábsontjai párhuzamosan feküdtek, csigolyái, bordái nagyrészt hiányoztak. (XXIII. tábla 5., 24. kép 3.)

18. sír: É–D 8–188°. H. 215 cm, sz. 65–73 cm, m. 30 cm. A téglalap alakú, lekerekített sarkú folt 50 cm mélyen rajzolódott ki az agyagos altalajban. A sírban hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű adultus (25–30 éves) europid (pamiri-x, mongolid jelleggel) nő bolygatott vázmaradványa került elő. Koponyája előrebillent, a meglévő kar- és lábsontok elmozdultak, de nagyjából párhuzamosan feküdtek, a mellkas csontjai hiányoztak. A sír déli végének két sarkában és az egyik északi sarokban egy-egy kb. 20×20 cm-es, 10–15 cm mély gödröt bontottunk ki. (XXIV. tábla 1., 24. kép 4.)

Mellékletek: 1. A bal csecsnyúlványnál négyzetes keresztmetszetű töredékes bronz *huzalfülbevaló*. Az alsó részén – a lengőcsüngő helyén? – kopott. Felső ívén igen kopott, oldalt egy-egy öntött váll található. 1,7×2,3 cm (XXIV. tábla 3). 2–3. A koponya jobb oldalán egy kerek átmetszetű, öntött, 2,5×1,4 cm-es, merevcsüngős *fülbevaló*, valamint egy töredékes, 2,2×1,8 cm-es bronz *fülbevaló* egymásba akasztva (XXIV. tábla 2.). A töredékes *fülbevaló* igen kopott, a kerek metszetű karika két, ellentétes oldalát egy kettős, illetve egy hármas drótkarika díszíti (XXIV. tábla 4–5.).

19. sír: ÉÉK–DDNy 14–194°. H. 177 cm, sz. 67–77 cm, m. 20 cm. A téglalap alakú, lekerekített sarkú folt 50 cm mélyen jól kirajzolódott az agyagos altalajban. A hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű adultus (25–35 éves) europid (brachykran, pamiri-x) nő bolygatott vázmaradványának fekvése koporsóra utal. Koponyája jobb oldalán előrebillent, válla összehúzva, karcsontjai szorosan a bordák mellett, lábsontjai párhuzamosan feküdtek. A sír északi végének két sarkában és a déli egyik sarokban egy-egy kb. 20–25×20–25 cm-es, 5–25 cm mély gödröt bontottunk ki. (XXIV. tábla 6.)

20. sír: M. 20 cm. Megfigyelhető sírfolt nélkül egy gyermek koponyája került elő.

21. sír: ÉÉK–DDNy 15–195°. H. 220 cm, sz. 90 cm, m. 10 cm. Bizonytalanul jelentkező foltja 30 cm mélyen rajzolódott ki az agyagos altalajban. A sírban csak egy felkarcsont alsó vége került elő.

A régészeti leletanyag

A bronz fülbevalók

A temető 15. és 18. sírjából, egy-egy adultus nő mellől került elő bronz fülbevaló, illetve annak töredékei. A 15. sírből egy lengőcsüngős, belső gyöngydiszes bronz fülbevaló a koponya bal oldalánál, a 18. sírből két töredékes bronzcsüngős fülbevaló a koponya jobb, míg a bal csecsnyúlvány mellől egy bronz fülbevaló származik.

A különféle típusú lengőcsüngős fülbevalók használati idejét a kutatás a VII. század utolsó harmada és a VIII. század első harmada közé keltezi (PÁSZTOR 1986. 127. a korábbi irodalommal).

Gyöngyök

A temetőrészlet egyetlen – egy adultus nő – sírjából (7.) került elő nyaklánc, melyet két típusú gyöngyből fűztek: 10 db fekete, illetve sötétzöld dinnyemag alakúból, illetve 41 db apró fekete kásagyöngyből. Az utóbbiakról a mandabokri anyag kapcsán már leírtuk, hogy azok közelebbi keltezésre nem alkalmasak. Ebben az esetben viszont figyelembe vehetjük a nyaklánc összetételét: a fekete kölesgyöngyök ugyanis a dinnyemag alakúakkal vegyesen a VIII. században kedveltek (PÁSZTOR 2003. 345–346.). A dinnyemag alakú gyöngyök zöme is ebből az időszakból származik (STAŠŠÍKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ 2017. 367.).

Vascsatok

Az avar kori sírok egyik legáltalánosabb lelete a vascsat. A sóstói temetőrészletben csak három temetkezésből került elő. Közülük az 1. sír igen töredékes. A másik két csat eltérő formájú: míg a 4. sírban négyzetes, addig a 8. sírban téglalap alakú csat volt.

Vaskések

Hasonlóan a vascsatokhoz, a vaskések is igen kis számban váltak ismertté a temető sírjaiból. Míg az 1. sírből csak egy töredék, a 4. sírből egy középső nyélállású, egyélű példány került elő. 13,5 cm-es hosszúságával utóbbi közepes méretűnek számít.

A temetkezési szokásokról

A temető földrajzi környezete, helye

Az általunk vizsgált mikrorégióban egy É–D-i homokdombvonulat húzódik, melyet nyugatról időszakos vízállásos terület, délkeletről a Sós-tó határol. A lelőhely az É–D-i homokdombtól nyugatra, egy időszakos vízállásos terület keleti szélén, egy É–D-i vízfolyás kanyarjának nyugati partján húzódik (20. kép). A temető nyugati széle biztosan, északi széle valószínűleg ismert, a másik két irányból nincs lehatárolva. Ezek alapján három, K–Ny-i sírsorának nyugati szélét és a síroktól északra és délre egy-egy sírt tártunk fel.

A sírok tájolása

A temetőrészlet 21 sírja közül 19 temetkezésnek ismerjük a tájolási adatát fokra pontosan. Eltekintve a 11. – ÉNy–DK-i tájolású sírtól – 0 és 32° között változott. A mért irányok égtájhoz rendelése alapján 10 sír esetében (49%) a tájolás É (0–8°), míg 6 temetkezésé (28%) ÉÉK (10–15°), végül 2 temetkezésé (9%) ÉK (31–32). Ezek alapján a temető sírjainál a fő tájolási irány az É–ÉÉK. A fő iránytól egy temetkezés (11.) tért el ÉNy-i irányban.

A sírgödörök formája, méretei,

A sírok közel egyharmadának sötét betöltésű feltja jól kirajzolódott a sárga löszös-agyagos altalajban, változó, 10–40 cm mélységben, másik egyharmadának feltja és körvonalai igen bizonytalanul, míg a harmadik harmad sírfolt nélküli töredékes vázmaradvány volt. A sírok mindegyike a korszakban általános aknasír volt, bár ezt a megfigyelést a sok sekély sír kissé bizonytalanná teszi.

A temetkezések egyik fele igen sekély (10–50 cm), a másik fele alig átlagos (55–80 cm) mélységű volt. Ezekre az alacsony mélységadatokra – ha helyes a helyszín-azonosításunk –, egyrészt magyarázat, hogy a temető egy vízállásos területen lett kialakítva, másrészt a Sóstói Múzeum-falu anarcsi portájának építése előtt bizonyos talajrendezés történt, amikor a helybeliek elbeszélése szerint mintegy 80–100 cm-es réteget ledózeroltak.

A felnőttek sírjának hosszúsága 180–235 cm között változott. Az átlag (210 cm) feletti mérettel rendelkező négy sír megegyezik a négy leghosszabb temetkezéssel (4., 5., 18., 21.). A sírok szélessége 60–90 cm között változott. Ebben az esetben az átlag (75 cm) feletti értékkel a temető három legszélesebb sírja (6., 19., 21.) rendelkezik.

Mivel a sírok mélységadatai kérdésesek, ezért az elhunyt felnőttek egykori társadalmi helyzetének jellemzésére a temetkezések nagyságának összehasonlítása közül a sírok területének adatait vettük alapul. Ezek 0,84–1,98 m² között változtak. Az öt legnagyobb területtel rendelkező temetkezés (4., 6., 17., 18., 21.) közül a 4. és a 21. sírnak a hossz- és szélességadatai is kiemelkedőek voltak.

Bár fenntartásaink vannak a mélységadatokkal, annyit meg kell jegyeznünk, hogy a temető legnagyobb térfogatú, felnőtteket tartalmazó temetkezései között van a 4., 18., 19. sír, melyek 2-3 adatukkal is kiemelkedtek a többi temetkezés közül.

A fentiek alapján a közösség felnőtt korban elhunyt tagjait tartalmazó temetkezések közül 7 sír emelkedett ki egy-egy méretével. Ezek egyrészt a déli sírsor keleti végében (4., 5., 6.), másrészt az északi sírsor nyugati szárnyán (17., 18., 19., 21.) csoportosulnak. Közülük csupán a 4., 18., 19. és 21. sír esetében volt két méret kiemelkedő. Egy nő és egy férfi (4., 18.) sírjának területe és térfogata a legmonumentálisabb a temetkezések között, az egyik a temetőrészlet keleti, míg a másik a nyugati széléhez közel került elő.

A halottak sírba helyezésének módja

Koporsóhasználat

A temető sírjaiból koporsóra utaló famaradvány – az 1. sír koporsójának két hosszoldalának falenyomatán kívül –, illetve a koporsó lezárásához használt vaskapcsok, vasszegek nem kerültek elő. A temetések során az elhunytakat valamilyen koporsóba/ládába helyezték, amire csak közvetett adatokkal rendelkezünk. Az 1. sírnál meg lehetett figyelni a sír betöltésén belül a koporsóra utaló, eltérő összetételű és színű elszíneződést. A 4. sírban a koporsó betöltésének szélességét lehetett lemérni. Négy temetkezés esetében az emberi váz fektetési szintje és a sír alja között előforduló eltérő (2–10 cm), – de síronként azonos – vastagságú betöltés alapján lehet az egykori – lábakkal ellátott – koporsó meglétét feltételezni. Harmadrészt 8 esetben kerültek elő a sír aljába mélyedő gödrök. Hat esetben a sír négy sarkában volt egy-egy gödör, két sír mindkét végében, azok teljes szélességében egy-egy árok. Ezek a jelenségek 10 sír esetében külön-külön és együtt is előfordultak.

A csontos húsétel-mellékletek összetétele és helye a sírokban

A temető sírjainak 35%-a, 6 temetkezés tartalmazott csontos ételmellékletet. Az állatcsontanyag jelentős száma arra utal, hogy az ételmelléklet-adás szokása ennél a közösségnél is a temetkezési szokások fontos része volt.⁴⁰ A fajok gyakoriságát tekintve a sertés (4., 5., 6., 7. és 15. sír) a domináns, míg juh maradványa csak a 8. sírből került elő.⁴¹ A sertéseket infantilis–juvenis, míg az egyetlen juhot juvenis korban vágták le.

Halotti útravalóként mellékelt csontos húsétel maradványa 3 férfi és 3 nő sírjában volt. Az ételmellékletet kapott egyének életkormegoszlása: 3 adultus (2 nő + 1 férfi), 2 maturus (2 férfi), 1 senium (nő) egyén. Három temetkezésben a sertés jobb, 2 esetben a bal oldali felkarcsontja került elő. Eszerint az elhunytaknak az állatok mellső csülkét adták halotti útravalóul. Az egyetlen, juvenis

⁴⁰ Az értékelésnél figyelembe kell venni azt a tényt, hogy a sírok jelentős számát tereprendezés során részben vagy teljesen megsemmisítették.

⁴¹ A két faj közötti arányt az sem befolyásolja jelentős mértékben, hogy a 9. sírban lehetett állati combcsont, de a medencétől lefelé eső terület nem lett kibontva.

juhnak – a sertéshez hasonlóan – a bal oldali felkarcsontja került elő, azaz itt is a mellső csülkét mellékelték.

Mindkét faj síron belüli előfordulása hasonló. Az ételmellékleteket csak a medencétől lefelé, az alsó végtagok mellett, a bal oldalon négy, míg a lábsontok között két alkalommal kerültek elő. Az ételmellékletes sírok a temető délkeleti felében voltak.

A viselet szerepe a temetkezési rítusban

Fülbevaló a sírban

Míg a 15. sírban egy, addig a 18. sírban három darab, de valószínűleg négy eltérő altípusú lengőcsüngős fülbevaló került elő a két, adultus nő sírjából. A 18. sírban az elhunyt bal csecsnýványánál egy, míg a koponya jobb oldalánál egy ép és egy töredékes fülbevaló feküdt egymásba akasztva.

Vas karperec a sírban

A temető egyetlen sírjában, egy gyermek jobb alkarcsontjának közepén került elő egy vaskarperec két töredéke. A 7. sírhoz hasonlóan a Tiszavasvári–Utasér-part-dűlői 2. és 8. sírből előkerült vaskarperecek is Inf. I–II. gyermekek viseletének voltak a részei (ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY 2017. 52.).

Vascsatok és vaskések a sírokban

Három férfi(?) viseletének volt része egy-egy vascsat. Az 1. sírből a medence alól, a 4. sírből a medence jobb oldaláról, a keresztcsont közeléből, pecekkel északi irányban, míg a 8. sírban ugyancsak a medencéről, de pecekkel nyugati irányban feküdt a vascsat.

A temetőrészlet két sírjából került elő vaskés. Míg az 1. sírban a térd vonalában volt egy töredék, a 4. sírban a jobb alkarcsont alsó végének külső oldalánál feküdt fatokban az egyélű, középső nyélállású vaskés, hegyével a lábsontok irányában.

A sírrablásról

A temetkezések egyharmadát – azaz 7 sírt (6., 8., 15., 16., 17., 18., 19.) – nem meghatározható időben kirabolták, az eltemetettek nemétől és korától függetlenül. A kifosztott sírok döntő többsége az északi sírsorban feküdt, illetve egy-egy temetkezés a másik két sorban. Egyetlen sírnál sem lehetett a rablógödör foltját megfigyelni. A rablások minden esetben a mellkasra irányultak, a lábsontok bolygatatlanul feküdtek.

A temető használati ideje

A kis sírszám, a korabeli sírrablás viszonylag magas száma, a sírokból előkerült igen kisszámú és egyszerű leletanyag – a Nyíregyháza–mandabokori temetőhöz hasonlóan – a sírok keltezését csak nagy általánosságban teszi lehetővé.

A mellékletek többsége (vaskés, vascsatok stb.) ebben az esetben sem alkalmas keltezésre. Míg a fekete köles- és a dinnyemag gyöngyöket a VIII. században kedvelték, addig a lengőcsüngős fülbevalók használati idejét a VII. század utolsó és a VIII. század első harmadára keltezhetjük. Hozzá kell még fűznünk, hogy a fülbevalók egy része esetünkben csonka és erősen kopott. A fentiek alapján legvalószínűbbnek a temetőrészlet kezdete feltételelesen a VIII. század első, esetleg középső harmadára határozható meg. E temető sírjaiból is hiányoznak a VIII. századi férfiakra jellemző öntött bronz övveretek, ezért itt is számolhatunk azzal, hogy a feltárt temetőrészlet használata nem nyúlik túl a VIII. század közepén.

Az egyszerű régészeti leletek mellett ebben az esetben is a temetkezésekben megfigyelt temetkezési szokások adnak még egy támpontot a sírok megásásának idejére. Mivel a sertés és a juh felkarjának ételmellékletként való adása, a sírok két végén a lemélyítések – a lábakkal ellátott deszkaporsó – megjelenése kimutatható a Nyíregyháza–mandabokri, illetve a Nyíregyháza–Oros, Nyulaska, Szék-dűlői temetőben (ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY 2017, 99–102), így az itteni sírok megásása is legvalószínűbben a VII. század utolsó és a VIII. század első évtizedeinél korábbra nem tehető.

A temető szerkezete

A temetkezések három, nagyjából kelet–nyugati sírsorban feküdtek egymástól 0,6–2 méter távolságra, illetve egy-egy (2., 21.) sír megkezdett sort jelezhet. Az ennél nagyobb távolság már a temető szélét jelzi (25. kép).

A kis sírszám, a sírrablások következtében ránk maradt egyszerű leletanyag alapján nehéz megalapozott, egyértelműen igazolható összefüggéseket találnunk a temetkezések között. Ezért csak néhány észrevételt tehetünk.

Az ételmellékletként adott mellső csülkök csontmaradványai a temetőrész keleti felében fekvő sírokból kerültek elő, europid férfiak és nők mellékleteként.

A temetőt használó népesség

A temető 21 temetkezése közül 15 felnőtt mellett csak egy gyermek koponyamaradványa került elő, 5 sírban nem volt vizsgálható embertani anyag. A meghatározható esetek – 1 juvenis, 6 adultus, 4 maturus, 1 senium és 3 felnőtt – egyértelműen jelzik a közösség idős korban elhunyt tagjainak túlsúlyát. Az elhalálozási életkorcsoportok ilyen arányú megoszlása hasonló az itt bemutatott Nyíregyháza–mandabokri, illetve Nyíregyháza–oroszi előregedő közösséghez (ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY 2017. 106.). Ezekben az esetekben a közösség fiatalabb generációjának tagjai elhagyták szülőfalujukat és új helyre költöztek.⁴²

Az elhunytak nemi aránya kiegyenlítettnek tűnik, 7 férfi mellett 6 nőt temettek el a feltárt temetőrészlet sírjaiba. A temetőrészben nem figyelhető meg sem az életkor, sem pedig a nemek szerinti elkülönülés.

Az életkor és nem meghatározásra alkalmas embertani leletek közül csak 11 esetben (68%) lehetett embertani jelleget megállapítani. A morfológiailag meghatározható felnőttek közül nyolc europid típusú egyén mellett ugyan csak három mongolid van, de öt europid esetben határozott mongolid jelleget lehetett megfigyelni. Ezek alapján talán nem tévedünk, ha azt feltételezzük, hogy a közösség két embertani típusú egyénei közel kiegyenlített arányba alkották a közösséget és a temetőrészben sírjaik nem különültek el.

*

A Múzeumfalu területén előkerült első sírok után felmerült annak lehetősége, hogy az újonnan ismertté vált avar sírok helyszíne azonos lehet a szakirodalomból ismert Nyíregyháza–Sóstó, Lóczy-dombon 1933-ban, illetve 1935-ben előkerült avar kori edények helyszínével (ISTVÁNOVITS–KURUCZ 1992. 44. 49.). A sóstói szabadtéri színház földmunkálatai során minden valószínűség szerint egy késő avar kori temető sírjait semmisítették meg, melyekből három edény került múzeumi gyűjteménybe, valamint említés történik lócsontokról és zabláról (CSALLÁNY 1960. 48. X: 8–10).⁴³

⁴² Az Inf. I. gyermekek hiányára még magyarázat lehet, hogy az általában sekély mélységben temetett gyermekek sírjait a földmunkák során megsemmisítették, de az idősebb gyermekek (Inf. II. – Juv.) általában mélyebb sírjainak hiányára ez nem lehet magyarázat.

⁴³ Az edények nem kerültek beletárolásra 1935-ben és az Alispáni jelentésben sem tesznek említést róluk.

1

2

25. kép

Nyíregyháza–Sóstó, Múzeumfalu temetőrészlet

Fig. 25

Nyíregyháza–Sóstó, Museum Village, cemetery detail

A Lóczy-domb Sóstón a Hím-erdőrész közepe táján, a Gyermek-üdülőtől nyugatra fekvő akácos szélében tölgyvel és akáccal beültetett magaslat volt. 1925-ben itt táborozott a budapesti Lóczy Lajos cserkészcsapat, azóta hívják ezt a helyet Lóczy-dombnak (Kiss 1933. 4.). A Mikecz Ödön főispán elgondolása szerint, Kovách Tibor városi mérnök vezetésével itt felépített mintegy 60–80 átmérőjű szabadtéri színpad földmunkáit a nyírszőlősi, orosi, pazonyi, kótaji munkanélküliek végezték 1935 áprilisában.⁴⁴ Minden valószínűség szerint ekkor kerülhettek elő az avar kori temetések és a múzeumba adott síredények. De ez a helyszín mintegy 350–400 méterre van a Múzeumfalva területén feltárt síroktól, ezért Sóstón két késő avar kori temetővel kell számolnunk.

Irodalom

BAJKAI 2012.

Bajkai Rozália: Avar kori településrészletek Kántorjánosi és Pócspetri határában. [Awarzeitliche Siedlungsreste in den Gemarkungen von Kántorjánosi und Pócspetri.] In: *Anteviam stratam. A Magyar Nemzeti Múzeum megelőző feltárásai Kántorjánosi és Pócspetri határában az M3 autópálya nyírségi nyomvonalán.* Szerk. Szabó Ádám – Masek Zsófia. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 2012. 407–480.

BÁLINT 1991.

Csanád Bálint: Die spätaawarenzeitliche Siedlung von Eperjes (Kom. Csongrád). VAH 4. 1991.

BALOGH 2011.

Balogh Csilla: Kora avar kori ún. propeller alakú övveret a kunpeszéri 3. sírból. [Frühawarischer sog. propellerförmiger Gürtelbeschlag aus Grab 3 in Kunpeszér.] *MFME – StudArch* 12. 2011. 257–276.

BALOGH 2014.

Balogh Csilla: Kora avar kori sírok Felgyő–Kettőshalmi dűlőben. [Early Avar Graves from Felgyő, Kettőshalmi dűlő.] In: *Avarok pusztái. Tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára.* [Avarum solitudines. Archaeological studies presented to Gábor Lőrinczy on his sixtieth birthday.] Szerk. Anders Alexandra – Balogh Csilla – Türk Attila. *Opitz Archaeologica* 6. – Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 2. Martin Opitz Kiadó – MTA BtK MÓT, Budapest 2014. 243–278.

BALOGH 2018.

Balogh Csilla: Egy falu a sötét időkből. Avar kori település a Felgyő-Kettőshalmi-dűlőben. *Opitz Archaeologica* 11. Martin Opitz Kiadó, Budapest 2018.

BÁRÁNY 2014.

Bárány Annamária: Csonteszközök Daruszentmiklós F-005 avar kori településről. [Avar Bone Tools from Daruszentmiklós F-005 Site (Fejér County, Hungary).] In: *Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára.* [Avarum solitudines. Archaeological studies presented to Gábor Lőrinczy on his sixtieth birthday.] Szerk. Anders Alexandra – Balogh Csilla – Türk Attila. *Opitz Archaeologica* 6. – Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 2. Martin Opitz Kiadó – MTA BtK MÓT, Budapest 2014. 399–408.

⁴⁴ *Nyírvidék* III: 77. 1935. április hó 4. 3., *Nyírvidék* III: 105. 1935. május 8. 3., *Nyírvidék* III: 136. 1935. június 15. 4.

- BENDE 2006.
Lívía Bende: Bestattungssitten in der zweiten Hälfte der Awarenzeit in der durch die Flüsse Körös, Tisza und Maros umgebenen Landschaft. [Burial customs in the second half of the Avar Age in the area bordered by the Körös, Tisza and Maros rivers.] *Arrabona* 44: 1. 2006. 87–110.
- BENDE 2017.
Bende Lívía: Temetkezési szokások a Körös–Tisza–Maros közén az avar kor második felében. [Bestattungsbräuche in der zweiten Hälfte der Awarenzeit im Gebiet zwischen Körös, Theiß und Maros.] *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia. A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai* 8. PPKE BTK Régészettudományi Intézet, Budapest 2017.
- CSALLÁNY 1943.
Csallány Dezső: A Deszk D. számú temető avar sírjai. [Les tombes avares du cimetière de „Deszk D”.] *ArchÉrt* III: 4. 1943. 160–173.
- CSALLÁNY 1960.
Csallány Dezső: Szabolcs-Szatmár megye avar leletei. [Awarische Funde des Komitats Szabolcs-Szatmár.] *NyJAMÉ* I. 1958. (1960) 31–85.
- DÖVÉNYI 2010.
Magyarország kistájainak katasztere. Szerk. Dövényi Zoltán. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, Budapest 2010.
- GARAM 1991.
Éva Garam: Die awarenzeitlichen Funde aus Ungarn im Römisch-Germanischen Zentralmuseum. Römisch-Germanische-Zentralmuseum Forschungsinstitut für Vor-und Frühgeschichte, Kataloge Vor-und Frühgeschichtlichen Alterthümer 25. Habelt, Bonn 1991.
- GARAM 1995.
Éva Garam: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred. Cemeteries of the Avar Period in Hungary 3. Akadémiai Kiadó, Budapest 1995.
- HERENDI 2010.
Herendi Orsolya: Hódmezővásárhely, Kopáncs II. *RKM* 2009. (2010) 224–225.
- HERENDI 2012.
Herendi Orsolya: Avar kori női sír Hódmezővásárhely-Kopáncson (Csongrád megye). [Avar Age female grave at Hódmezővásárhely-Kopáncs (Csongrád County).] In: *Évkönyv és jelentés a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2009. évi feltárásairól. / Field Service for Cultural Heritage 2009 yearbook and review of archeological investigations.* Szerk. Kvassay Judit. Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központ, Budapest 2012. 351–362.
- ISTVÁNOVITS 1992.
Istvánovits Eszter: Nyírtelek, Kancajárás. *RégFüz* 44. 1992. 50.
- ISTVÁNOVITS 1997A.
Istvánovits Eszter: Nyíregyháza–Manda-bokor (M3 autópálya 23. számú lelőhely) – *RégFüz* 48. 1994. (1997) 22–23.
- ISTVÁNOVITS 1997B.
Istvánovits Eszter: Nyíregyháza–Sóstó, Múzeumfalú. *RégFüz* 48. 1994. (1997) 69.
- ISTVÁNOVITS 1997C.
Istvánovits Eszter: Nyíregyháza–Manda-bokor. Kora vaskori település a Kr. e. VI–IV. századból. In: *Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései. / Paths into the past, Rescue excavations on the M3 motorway.* Szerk. Raczky Pál – Kovács Tibor – Anders

Alexandra. Magyar Nemzeti Múzeum – Eötvös Lóránd Tudományegyetem Régészettudományi Intézete, Budapest 1997. 75–80.

ISTVÁNOVITS 2003.

Istvánovits Eszter: A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékanyaga. [Das landnahme- und arpadenzeitliche Nachlassmaterial des Rétköz.] Régészeti gyűjtemények Nyíregyházán 2. – Magyarország honfoglalás és Árpád-kori sírleletei 4. Jóna Andás Múzeum – Magyar Nemzeti Múzeum – MTA Régészeti Intézet, Nyíregyháza 2003.

ISTVÁNOVITS 2011.

Istvánovits Eszter: A nagyberuházásokat megelőző régészeti kutatások néhány tanulsága Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. In: „Fél évszázad terepen.” Tanulmánykötet Torma István tiszteletére 70. születésnapja alkalmából. Szerk. Miklós Zsuzsa – Kővári Klára. MTA Régészeti Intézet, Budapest 2011. 141–149.

ISTVÁNOVITS 2012.

Istvánovits Eszter: Nyíregyháza–Oros, Kánya-hegy-dűlő. *RKM* 2010. (2012) 308–309.

ISTVÁNOVITS–KURUCZ 1992.

Istvánovits Eszter – Kurucz Katalin: Sóstó, Múzeumfalu. *RégFüz* 44. 1992. 49.

ISTVÁNOVITS–KURUCZ 1993.

Istvánovits Eszter – Kurucz Katalin: Adatok Királytelek területének legkorábbi történetéhez. In: Királytelek története – kezdetektől 1952-ig. Szerk. Dankó Mihály – Mezei Zoltán. Honismereti Baráti Kör, Nyírtelek 1993. 15–21.

ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY 1996.

Istvánovits Eszter – Lőrinczy Gábor: Nyíregyháza–Sóstó, Múzeumfalu. *RégFüz* 47. 1993. (1996) 54.

ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY 2017.

Istvánovits Eszter – Lőrinczy Gábor: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei III. Avar temető és település Nyíregyháza és Tiszavasvári határából. [Avarian finds of Szabolcs-Szatmár-Bereg County III. Avarian Age cemetery and settlement parts from the vicinities of Tiszavasvári and Nyíregyháza.] *NyJAMÉ* LIX–II. 2017. 35–178.

KISS 1933.

Kiss Lajos: A nyíregyházi erdő. *Nyírvidék* LIV: 28. 1933. február 4. 4.

KISS 2012.

Kiss Gábor: Egy bizánci övcsat Debrecen-Ondódról. [Eine byzantinische Gürtelschnalle von Debrecen-Ondód.] In: Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére. [Archaeological Studies in Honour of Éva Garam.] Szerk. Vida Tivadar. ELTE Bölcsészettudományi Kar Régészettudományi Intézet – Magyar Nemzeti Múzeum – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet, Budapest 2012. 255–268.

KOREK 1943.

Korek József: A szentes-kajáni avar temető. [Das awarische Gräberfeld zu Szentes-Kaján.] *Dolg* 19. 1943. 1–129.

KOVRIG 1963.

Ilona Kovrig: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. *ArchHung* 40. Akadémiai Kiadó, Budapest 1963.

KOVRIG–KOREK 1960.

Ilona Kovrig – József Korek: Le cimetière de l'époque avare de Csóka (Čoka). *Acta ArchHung* 12. 1960. 255–297.

- KRALOVÁNSZKY 1996.
Kralovánszky Alán: Az Ártánd–Kapitány-dűlői késő avar kori temető. [Late-Avar Cemetery at Ártánd–Kapitánydűlő.] *DMÉ* 71. 1994. (1996) 37–102.
- LÁSZLÓ 1955.
Gyula László: Études archéologiques sur l’histoire de la société des Avars. *ArchHung* 34. Akadémiai Kiadó, Budapest 1955.
- LŐRINCZY 1992.
Lőrinczy Gábor: Megjegyzések a kora avar kori temetkezési szokásokhoz. A tájolás. [Anmerkungen zu der frühawarenzeitlichen Bestattungsriten. Die Orientierung.] *NyJAMÉ* XXX–XXXII. 1987–1989. (1992) 155–171.
- LŐRINCZY 1998.
Lőrinczy Gábor: Kelet-európai steppei népesség a 6–7. századi Kárpát-medencében. Régészeti adatok a Tiszántúl kora avar kori betelepüléséhez. [Osteuropäische Steppenbevölkerung im 6. und 7. Jahrhundert im Karpatenbecken. Archäologische Beiträge zur frühawarenzeitlichen Einsiedlung des Gebietes jenseits der Theiß.] *MFME – StudArch* 4. 1998. 343–372.
- LŐRINCZY 2002.
Gábor Lőrinczy: Nyírtelek–Kancajárás. In: *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*. VAH XIII. Hrsg. József Szentpéteri. 2002. 269.
- LŐRINCZY–RÁCZ 2014.
Lőrinczy Gábor – RácZ Zsófia: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei II. Tiszavasvári–Kashalom-dűlő kora avar kori temetkezései. [Avarian finds from Szabolcs-Szatmár-Bereg County II. Early Avarian graves from Tiszavasvári–Kashalom-dűlő.] *NyJAMÉ* LVI. 2014. 141–217.
- LŐRINCZY–STRAUB 2005.
Lőrinczy Gábor – Straub Péter: Alpi típusú övgarnitúra a szegvár-oromdűlői 81. sírból. [Alpine-type set from Szegvár-Oromdűlő, grave 81.] *ZM* 14. 2005. 137–167.
- LŐRINCZY–SZALONTAI 1996.
Lőrinczy Gábor – Szalontai Csaba: Újabb régészeti adatok Csongrád megye területének 6–11. századi településtörténetéhez II. [Neuere archäologische Angaben zur Siedlungsgeschichte des Komitates Csongrád vom 6. bis 11. Jahrhundert. II.] *MFME – StudArch* 2. 1996. 269–298.
- LUKÁCS É. N.
Lukács József: Avar korszakos lelőhelyek az M3 újabb szakaszán. Forrás: <http://docplayer.hu/1279953-Lukacs-jozsef-avar-korszakos-lelohelyek-az-m3-ujabb-szakaszan-1.html>. Utolsó letöltés: 2018. III. 6.
- MADARAS 1991.
Madaras László: A szentes-kajáni temető és néprajzi vonatkozásai. *Folklór és etnográfia* 57. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen 1991.
- MARCSIK–HEGYI 2004.
Marcsik Antónia–Hegyi Andrea: Nyíregyháza–Manda-bokor lelőhely humán csontvázanyagának paleopatológiai elváltozásai. [Paleopathological lesions of human skeletal material from the site of Nyíregyháza–Manda-bokor.] *NyJAMÉ* XLVI. 2004. 247–261.
- MARCSIK–HEGYI–SZATHMÁRY–GUBA–FINNEGAN 2001.
Antónia Marcsik – Andrea Hegyi – László Szathmáry – Zsuzsanna Guba – Michael Finnegan: Serious pathological lesions in a small osteoarchaeological sample from 8th–9th centuries in Hungary. *Anthropologie* XXXIX: 1. 2001. 39–43.

MARCSIK–SZATHMÁRY–FINNEGAN 2002.

Antónia Marcsik – László Szathmáry – Michael Finnegan: Multiple myeloma and metastatic skeletal lesions in osteoarcheology samples. *Journal of Paleopathology* 14(2). 2002. 77–86.

B. NAGY 2003.

B. Nagy Katalin: A székkutas-kápolnadülői avar temető. MFMÉ – MonArch. 1. Szerk. Bende Livia – Lőrinczy Gábor. MFMÉ – MonArch 1. 2003.

L. NAGY 2015.

L. Nagy Márta: Egy késő bronzkori település szerkezetének bemutatása Nyíregyháza–Oros, Mega Park lelőhelyről. [The structure of a Late Bronze Age settlement from the site of Nyíregyháza–Oros, Mega Park.] *NyJAMÉ* LVII. 2015. 71–97.

PÁSZTOR 1986.

Pásztor Adrien: Adatok a közép-avarkori ékszerek kérdéséhez. [Beiträge zur Frage der mittelawarenzeitlichen Schmucke.] *ArchÉrt* 113. 1986. 113–134.

PÁSZTOR 1995.

Pásztor Adrien: A kora és közép avar kori gyöngyök és a bizánci éremleletes sírok kronológiai kapcsolata. [Die chronologische Beziehung der Perlen und byzantinische Münzen führenden früh- und mittelawarenzeitlichen Gräber.] *SMK* XI. 1995. 69–92.

PÁSZTOR 2003.

Pásztor Adrien: A székkutas-kápolnadülői avar kori temető gyöngyleletei. [Die Perlen des awarenzeitlichen Gräberfeldes von Székkutas-Kápolnadülő.] In: B. NAGY 2003. 331–370.

PÁSZTOR 2008.

Adrien Pásztor: Ergebnisse der typochronologischen Untersuchung awarenzeitlicher Perlenfunde in Ungarn – Perlen tracht in der Früh- und Mittelawarenzeit. *Antaeus* 29–30. 2008. 307–324.

PÁSZTOR 2012.

Pásztor Adrien: A Lesencetomaj-Piroskereszt avar kori temető 39. sírjának gyöngyosora. [Die Perlenkette aus Grab 39 des awarenzeitlichen Gräberfeldes von Lesencetomaj-Piroskereszt.] In: *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére.* [Archaeological Studies in Honour of Éva Garam.] Szerk. Vida Tivadar. ELTE Bölcsészettudományi Kar Régészettudományi Intézete – Magyar Nemzeti Múzeum – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet, Budapest 2012. 477–488.

PÓK 1992.

Pók Judit: Szabolcs vármegye katonai leírása 1782–1785. Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 6. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza 1992.

RÁCZ 2006.

Rác Tibor: Maglód, 1. sz. lelőhely. In: Régészeti kutatások másfél millió négyzetméteren. Autópálya és gyorsforgalmi utak építését megelőző régészeti feltárások Pest megyében 2001–2006. Szerk. Tari Edit. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre 2006. 36–38.

RÁCZ 2007.

Rác Tibor: Maglód, 1. sz. lelőhely. *RKM* 2006. (2007) 227–228.

RÁCZ–SIKLÓDI 2006.

Rác Tibor – Siklódi Csilla: Maglód, 1. sz. lelőhely. *RKM* 2005. (2006) 267–269.

STAŠŠÍKOVÁ–ŠTUKOVSKÁ 2017.

Danica Staššiková–Štukovská: Natron and plant ash glass in the Middle Danube region during the Early Middle Ages. In: *Annales du 20 congrès de l'Association Internationale*

pour l’Histoire du Verre, Fribourg / Romont 7–11 septembre 2015. Ed. Sophie Wolf – Anne de Pury-Gysel. Verlag Marie Leidorf GmbH, Romont 2017. 366–373.

SZABÓ 1969.

Szabó J. Győző: Az egri múzeum avarkori emlékanyaga III. Sírleletek Nagyréde-Ragyogóparton. [Der awarenzeitliche Fundbestand des Museums von Eger. Grabfunde aus Nagyréde-Ragyogópart.] *EgriMÉ* 6. 1968. (1969) 29–67.

SZATHMÁRY–GUBA–TURTÓCZKI 2009.

Szathmáry László – Guba Zsuzsanna – Turtóczki József: Nyíregyháza–Manda bokor VIII–IX. századi népessége. [The 8th–9th century population at Nyíregyháza–Manda bokor.] *NyJAMÉ* LI. 2009. 401–417.

SZENTHE 2009.

Szenthe Gergely: Daruszentmiklós, F-005 lelőhely. *RKM* 2008. (2009) 178–179.

SZENTHE 2012.

Szenthe Gergely: 7. századi ezüstlemezes övgarnitúrák. Adatok az ezüstlemezéből készült, sima felületű övveretek elterjedéséhez. [Gürtelgarnituren des 7. Jahrhunderts aus Silberblech. Angaben zur Verbreitung der Gürtelbeschläge aus flachem Silberblech.] In: *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére.* [Archaeological Studies in Honour of Éva Garam.] Szerk. Vida Tivadar. ELTE Bölcsészettudományi Kar Régészettudományi Intézet – Magyar Nemzeti Múzeum – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet, Budapest 2012. 521–550.

SZENTHE 2016.

Szenthe Gergely: A késő avar kori Kárpát-medence és a külvilág kapcsolatai: technológia, forma és kulturális rendszer. [To the Connections of the Late Avar Culture of the 8th Century Carpathian Basin and the Surrounding World: Technology, Form and Structure.] *Dolgozatok az Erdélyi múzeum érem- és régiségtárából.* Új sorozat X. (XX.) 2016. 109–130.

SZEVE RÉNYI–PRISKIN–CZUKOR 2014.

Szeverényi Vajk – Priskin Anna – Czukor Péter: Csanádpalota – Juhász T. tanya (M43 55. lh.) késő bronzkori erődített település feltárása: előzetes jelentés a 2011–2013. évi ásatások eredményeiről. [Excavations at the Late Bronze Age Fortified Settlement of Csanádpalota–Juhász T. tanya (M43 Site Nr. 55): the Results of the 2011–2013 Campaigns.] *MFMÉ* Új folyam 1. 2014. 35–60.

TAKÁCS 2018.

Takács Melinda: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye késő avar kori lelőhelyei. [Late Avar Age sites of Szabolcs-Szatmár-Bereg County.] In: „Vadrózsából tündérsípöt csináltam.” Tanulmányok Istvánovits Eszter 60. születésnapjára. [”To make a fairy’s whistle from a briar rose” Studies presented to Eszter Istvánovits on her sixtieth birthday.] Szerk. L. Nagy Márta – L. Szőlősi Katalin. *A Jósa András Múzeum Kiadványai* 73. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2018. 603–627.

ISTVÁNOVITS Eszter

e-mail: istvanov@josamuzeum.hu

LŐRINCZY Gábor

e-mail: lorinczyg@gmail.com

Avar grave finds from Szabolcs-Szatmár-Bereg County VI

Avar Age graves, cemeteries and cemetery parts from the vicinity of Nyíregyháza

In this article we continue the introduction of unpublished Avar cemeteries of the county. Graves and cemetery parts presented here were found in the Middle Nyírség Region characterised by alluvial fan plain covered with silt, loess and loessy sand, including NE–SW directed sandy areas and former river valleys creating secluded basins.

In the course of the excavation on a one hectare large territory in Nyíregyháza–Mandabokor, beside features of other ages, 46 graves of an Avar cemetery came to light, revealing 90–95 percent of the cemetery. Find material turned up from 50 percent of the graves. However, only few types of objects were represented. We did not find any objects of precious metal appraisable from chronological aspect, that can, probably, be explained (also) by the looting of the graves. Use of beads can be put from the mid-7th century to the early 9th century, while a plain trapezoid bronze buckle frame lacking metal chape and an iron belt fitting can be dated to the border period between the Middle and Late Avar Age.

More than 70 percent of the NNE–SSW directed pit graves contained traces of coffins met at the whole territory of the cemetery. In the middle of grave rows, there were male graves of outstanding size, more or less in the N–S axis of the cemetery.

In 58 percent of the graves, bones of food offerings were found. Ratio of pigs and sheep is similar. Pigs were slaughtered in infans, juvenis and subadultus age, while the sheep in adultus age, then the front shank or back limb was placed as food offering to the foot-part of the grave. One of the characteristic features of the Manda cemetery is the almost exceptional and high incidence of pork and mutton meals.

Among the dead, number of the ones elder than adultus age was high (73 percent), so the community must have been an eldering one. Apart from a Mongolid woman (grave 19), adults who could be determined from morphological point of view were Europids, part of them Europids with some Mongolid features. Despite of the low headcount, number of pathological cases was remarkably high.

Low number of graves, lack of superpositions and the relatively high number of elderly dead refer to the cemetery's short time of use. The latter can be explained suggesting that young people quickly left the community.

Features of the Avar Age settlement excavated near the cemetery and the graves did not cover each other and were divided with a ditch. For the first sight, their togetherness seems to be plausible, but the probable dating of the settlement is the second half of the 8th – first half of the 9th century. Several explanations could be suggested for this situation: e.g. it could be that several cemeteries surrounded the settlement, so the people buried in the graves were inhabitants of a still unexcavated part of the village. Here, we would rather like to draw attention to the problem, because this case is not unique.

In the site of Nyíregyháza–Oros, Kánya-hegy-dűlő, excavated on 27 hectares, on the territory of a Late Avar Age settlement, five Late Avar Age graves came to light. We cannot consider them one cemetery, because of the large distance between the burials. Only two of the graves must have belonged to each other judging from their closeness.

From the overview of the Avar Age settlement parts and Avar cemeteries discovered at the same site, it became clear that no case similar to the situation of the graves presented here

has been recorded in Szabolcs county. After a broader outlook, but without an attempt to be exhaustive and trying to get a final result, we could assume that among the sites of similar situation only one (Eperjes-Csikós tábla) could be considered similar to Nyíregyháza–Oros. At three sites, formation of burial territories preceded the settlement at the same place (Felgyő–Kettőshalom, Hódmezővásárhely–Kishomok, Sandpit I–IV) or part of settlement (Hódmezővásárhely–Sandpit XI), in one case the cemetery including a couple of graves is later than the settlement part (Csanádpalota–Juhász-tanya). Judging from this, Avar Age settlements and cemeteries of the same period, found on large scale excavations conducted at territories artificially laid out were dissevered from each other.

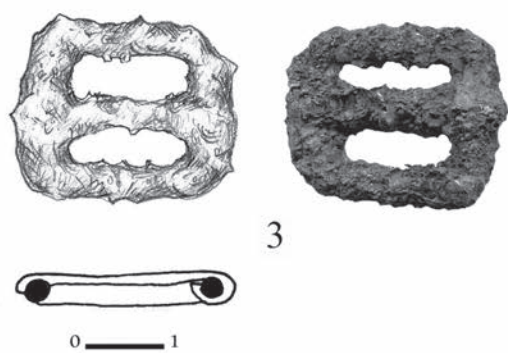
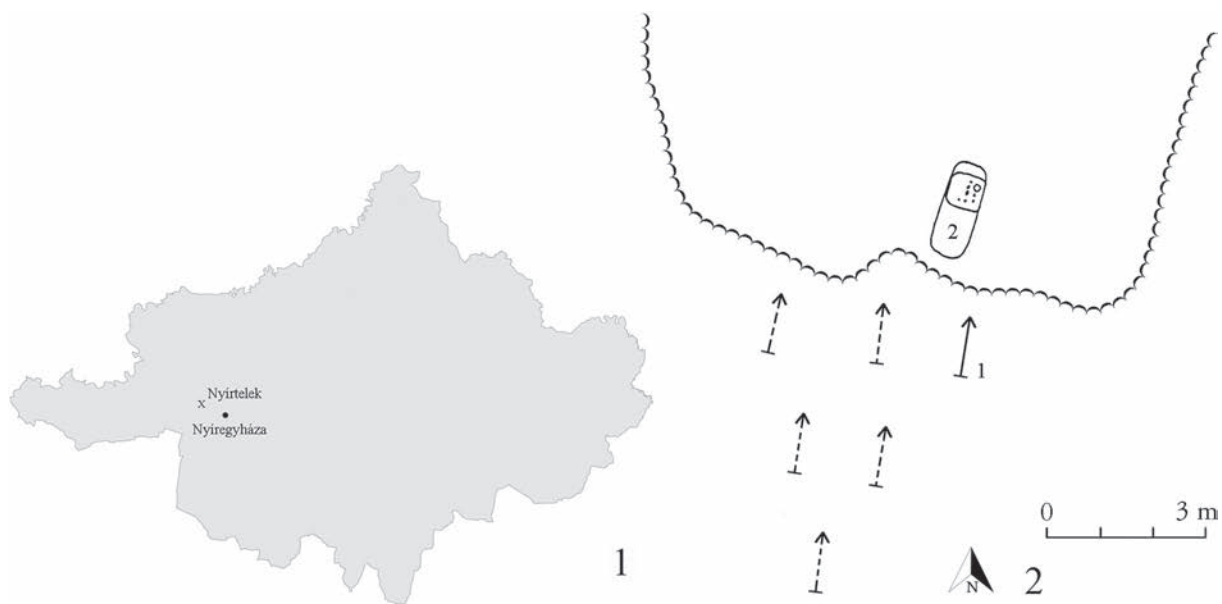
On the 1200 sq. m large territory excavated in Nyíregyháza–Sóstó, Museum Village, 21 NNE–SSW oriented looted pit graves came to light. In most of the burials we recorded traces of coffins. Custom of food offering was an important part of the burial ritual also at this community, where front shank of pig and sheep was placed by the dead in the region below the pelvis. Small number of graves, contemporary looting, very low number of simple finds allow only a very general dating. Judging from the beads and shabby earrings with swinging pendants missing certain parts, the use of the cemetery can be put to the first, possibly the middle third of the 8th century. Community included more or less equal number of Europid and Mongolid individuals died in an elderly age, whose graves were not separated from each other in the cemetery.

Eszter ISTVÁNOVITS

e-mail: istvanov@josamuzeum.hu

Gábor LŐRINCZY

e-mail: lorinczyg@gmail.com

3

4

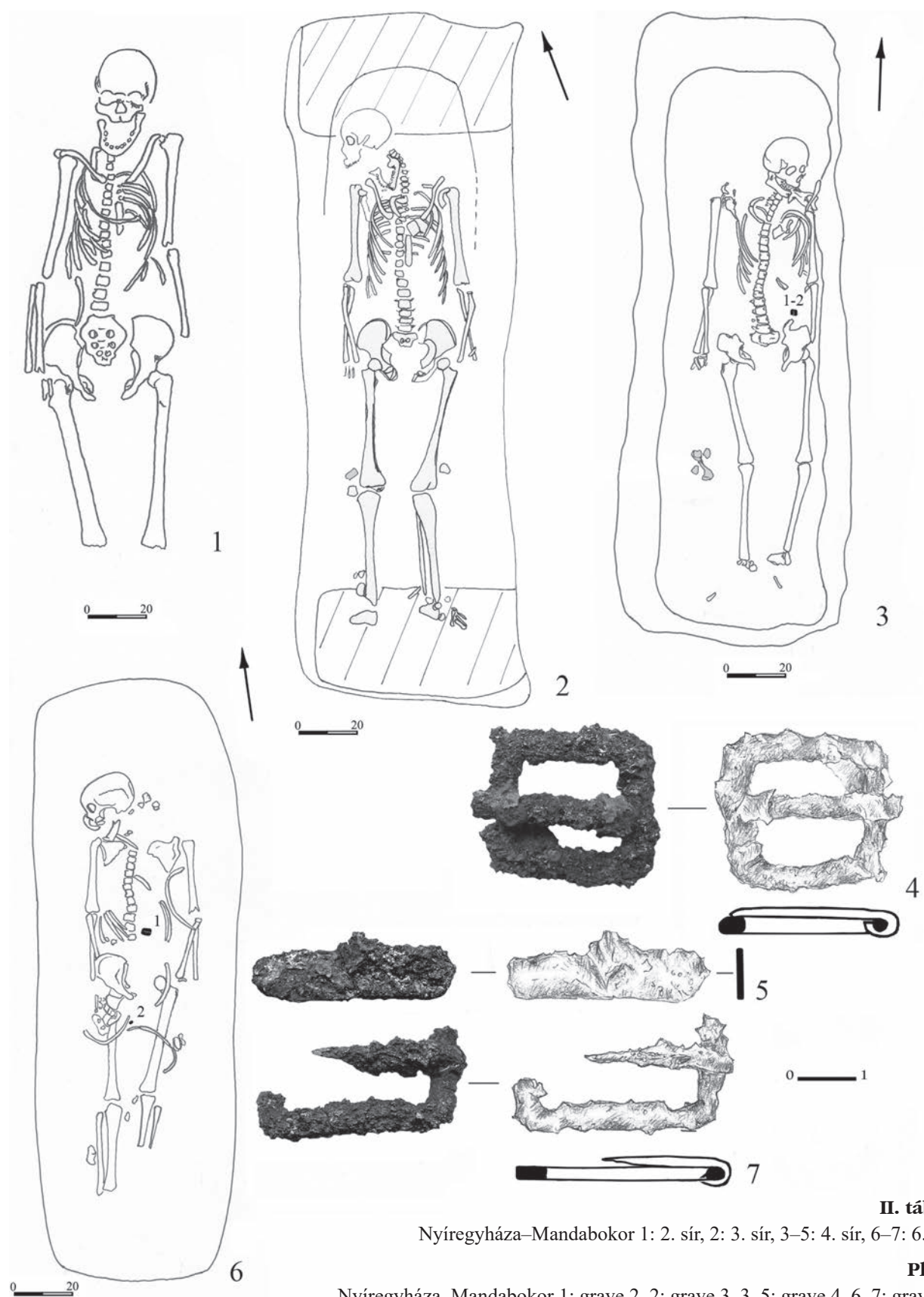
5

I. tábla

Nyírtelek–Kancajárás 1: a lelőhely a megye területén, 2: a sírok feltételezhető elhelyezkedése, 3–4: 1. sír, 5: a lelőhely elhelyezkedése

Pl. I

Nyírtelek–Kancajárás 1: the site on the territory of the county, 2: suggested situation of the graves, 3–4: grave 1, 5: situation of the site

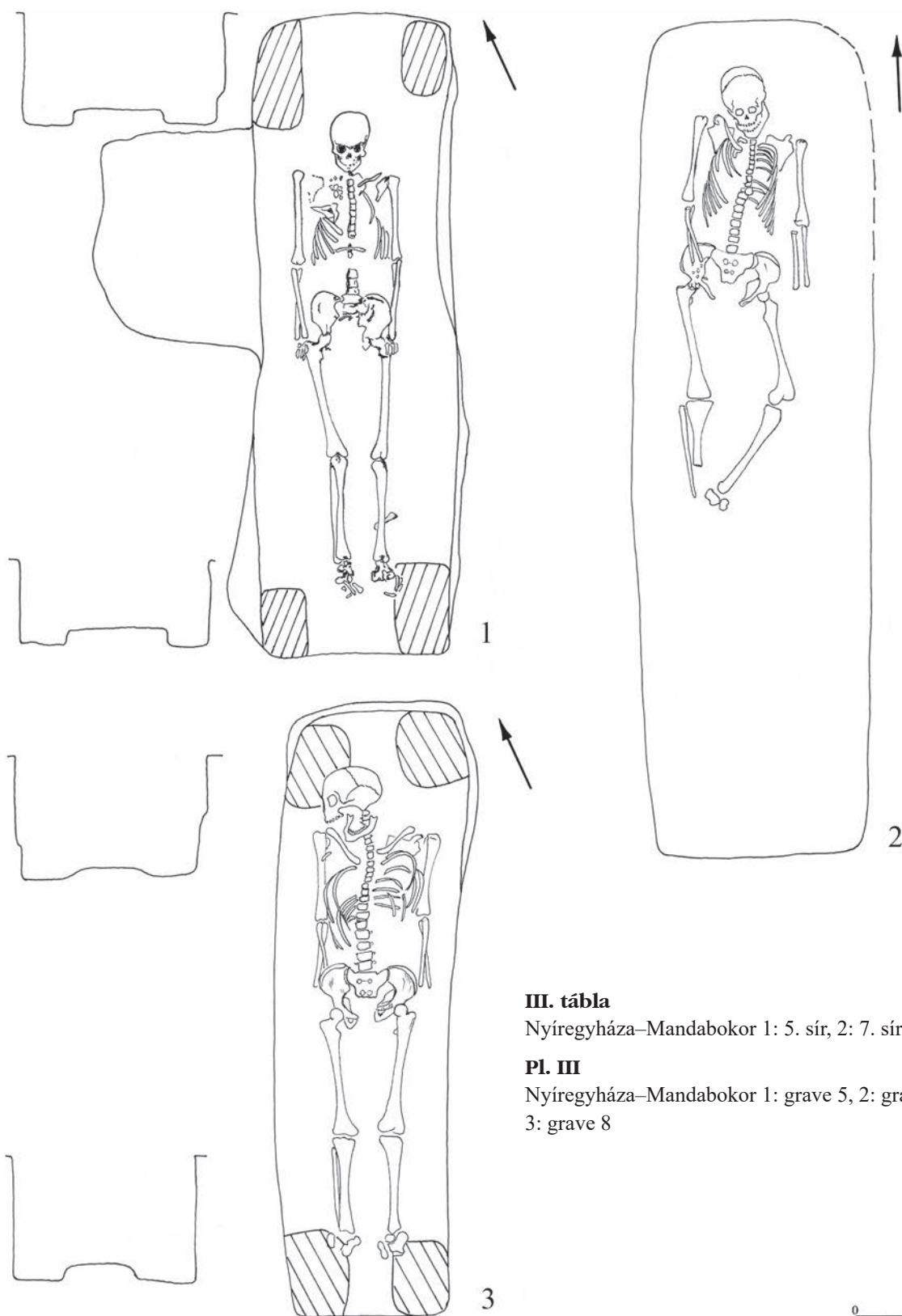

II. tábla

Nyíregyháza–Mandabokor 1: 2. sír, 2: 3. sír, 3–5: 4. sír, 6–7: 6. sír

Pl. II

Nyíregyháza–Mandabokor 1: grave 2, 2: grave 3, 3–5: grave 4, 6–7: grave 6

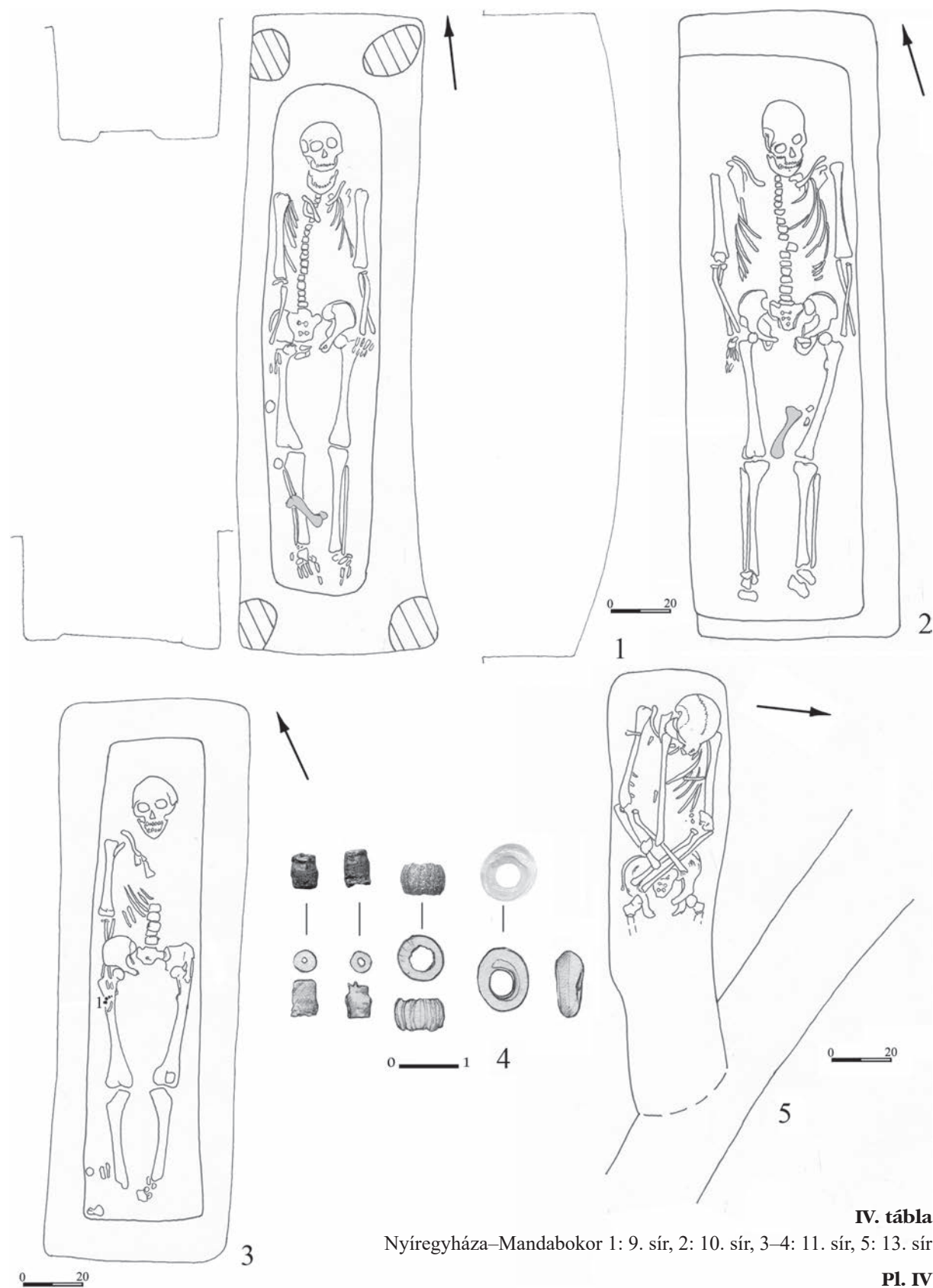

III. tábla

Nyíregyháza–Mandabokor 1: 5. sír, 2: 7. sír, 3: 8. sír

Pl. III

Nyíregyháza–Mandabokor 1: grave 5, 2: grave 7,
3: grave 8

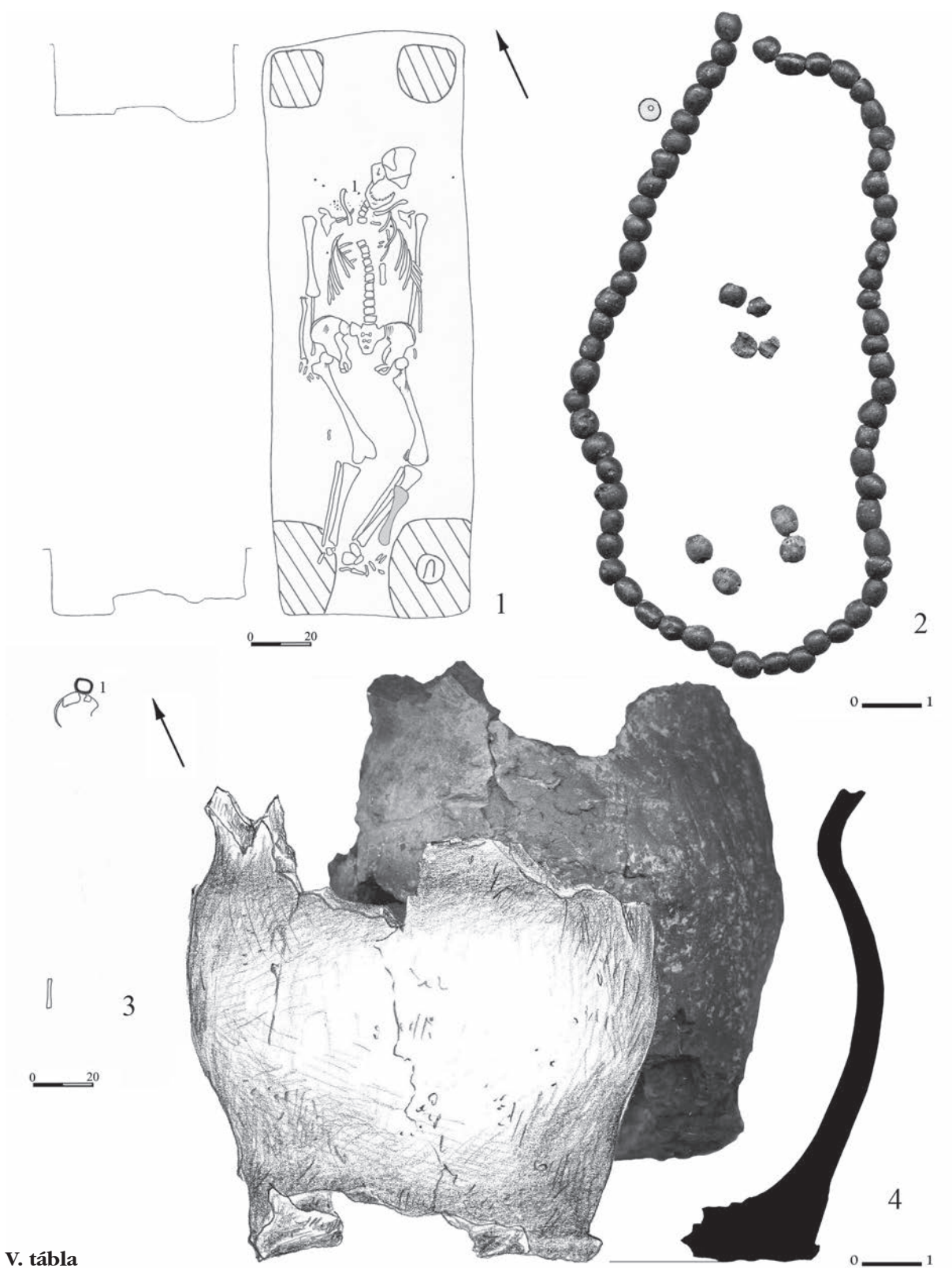

IV. tábla

Nyíregyháza–Mandabokor 1: 9. sír, 2: 10. sír, 3–4: 11. sír, 5: 13. sír

Pl. IV

Nyíregyháza–Mandabokor 1: grave 9, 2: grave 10, 3–4: grave 11, 5: grave 13

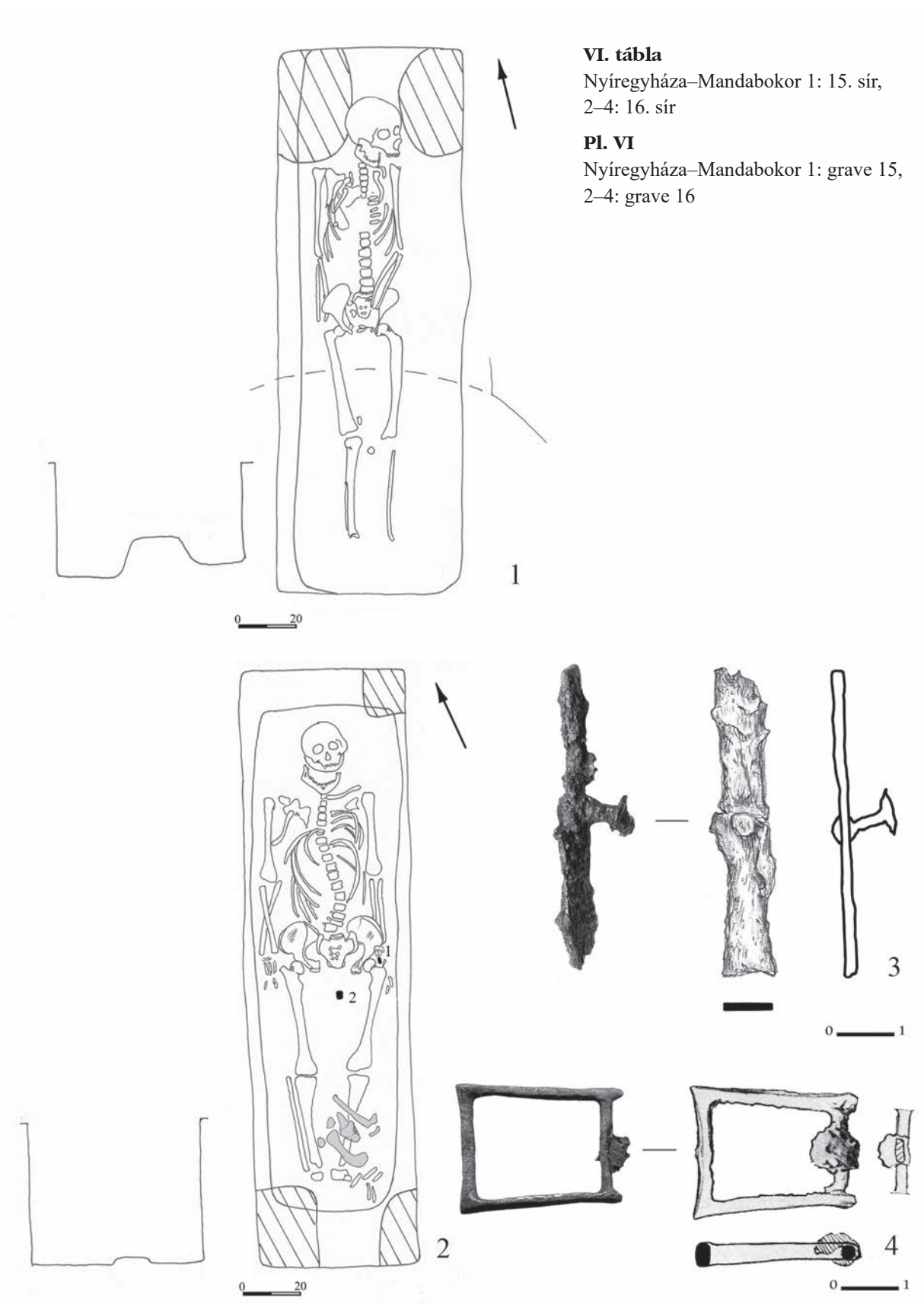

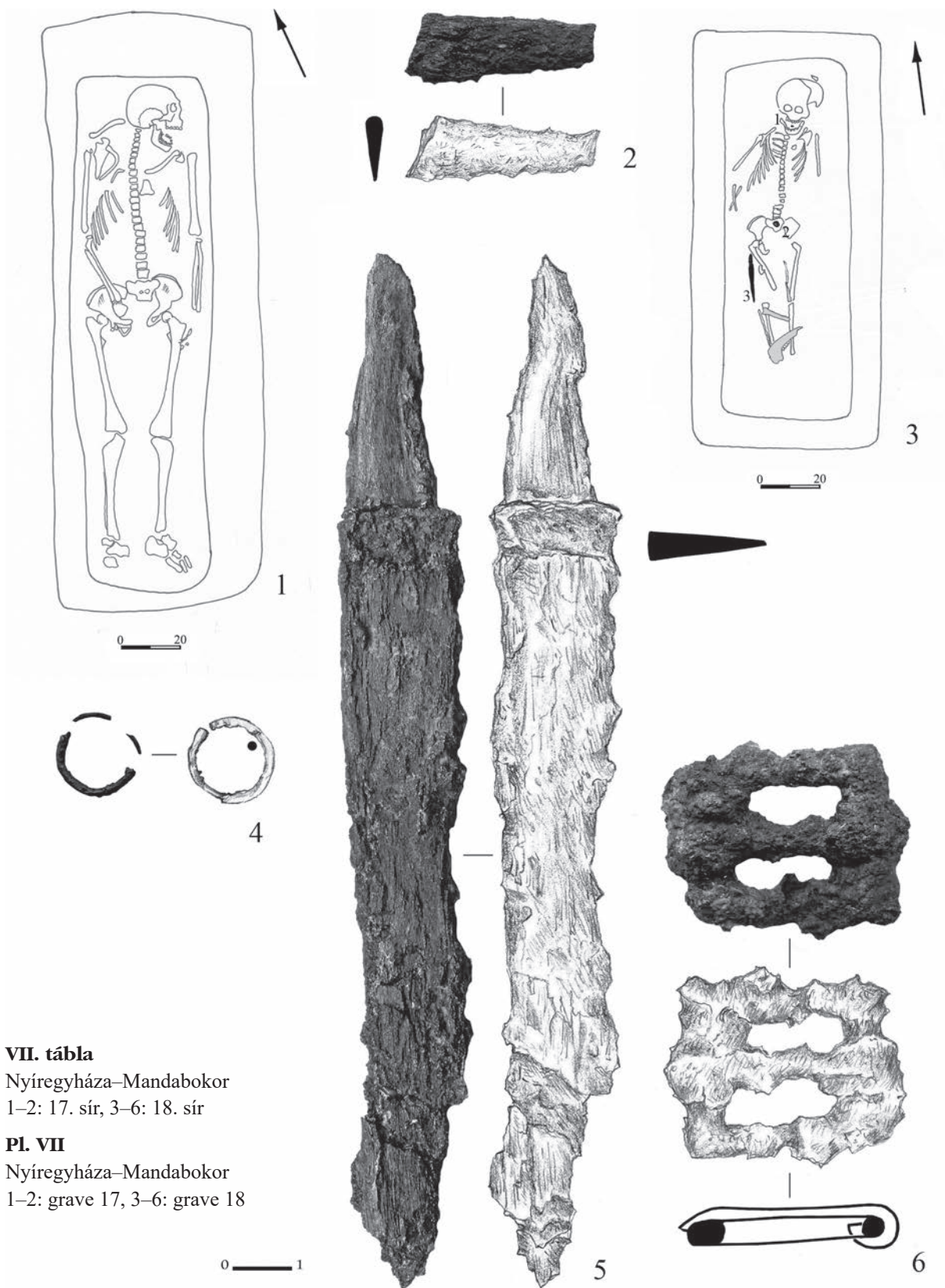
V. tábla

Nyíregyháza–Mandabokor 1–2: 12. sír, 3–4: 14. sír

Pl. V

Nyíregyháza–Mandabokor 1–2: grave 12, 3–4: grave 14

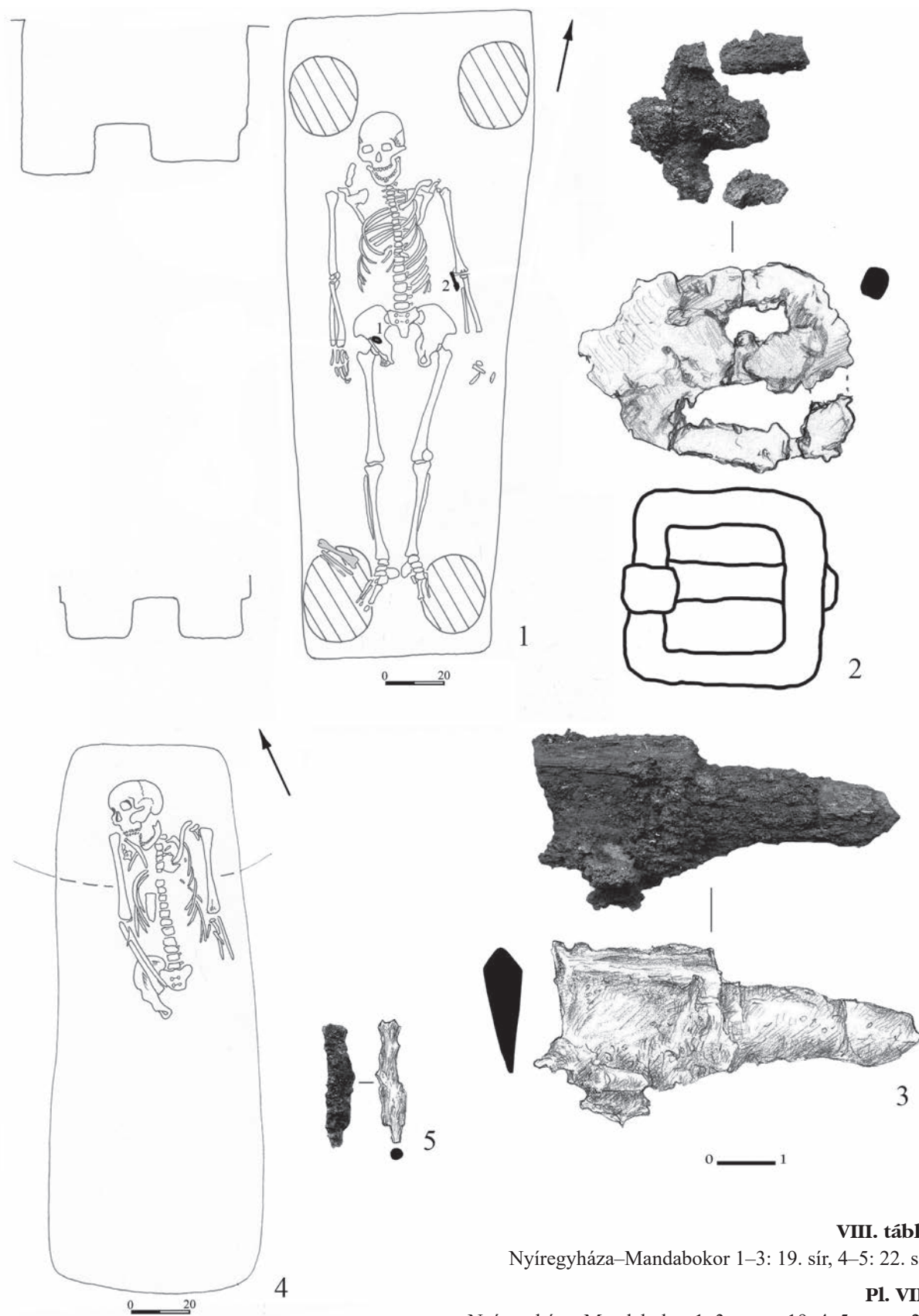

VII. tábla

Nyíregyháza–Mandabokor
1–2: 17. sír, 3–6: 18. sír

Pl. VII

Nyíregyháza–Mandabokor
1–2: grave 17, 3–6: grave 18

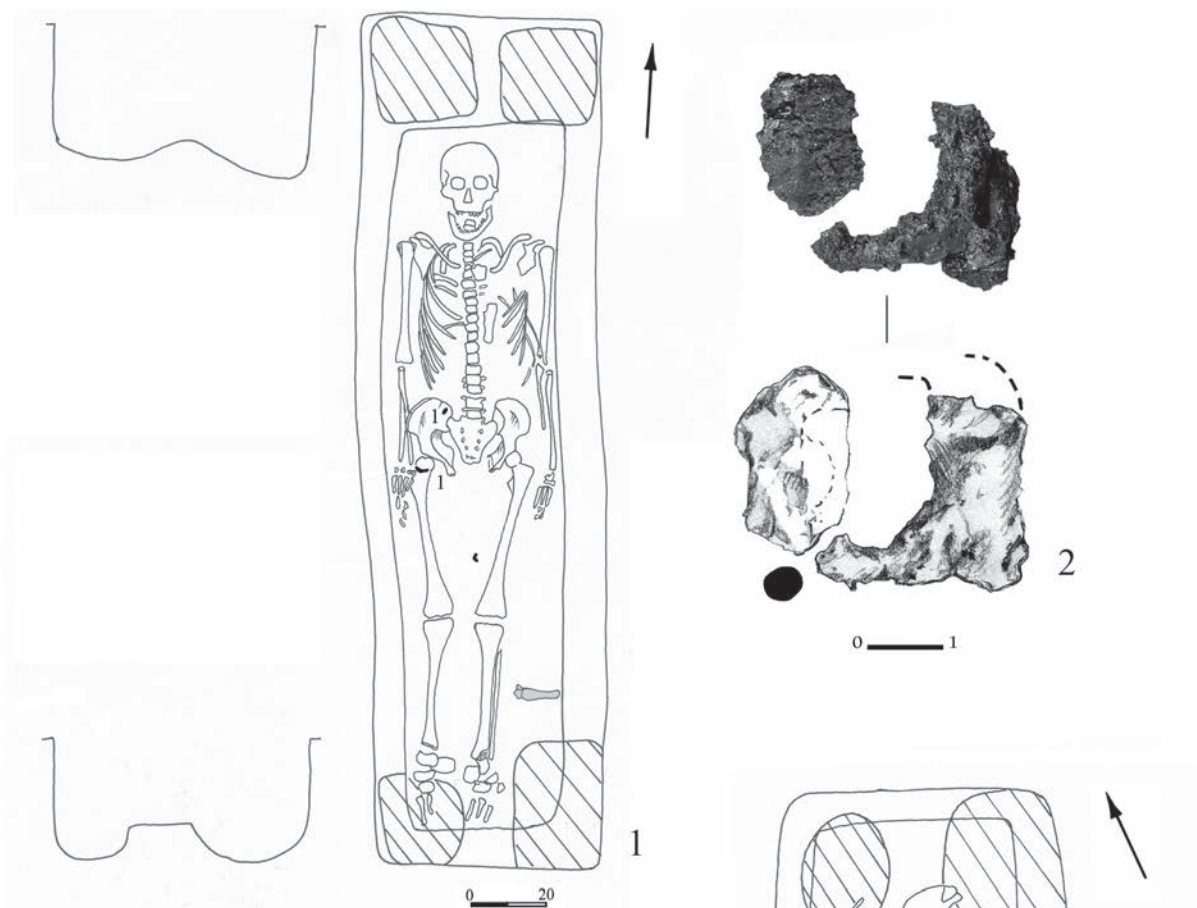

VIII. tábla

Nyíregyháza-Mandabokor 1-3: 19. sír, 4-5: 22. sír

Pl. VIII

Nyíregyháza-Mandabokor 1-3: grave 19, 4-5: grave 22

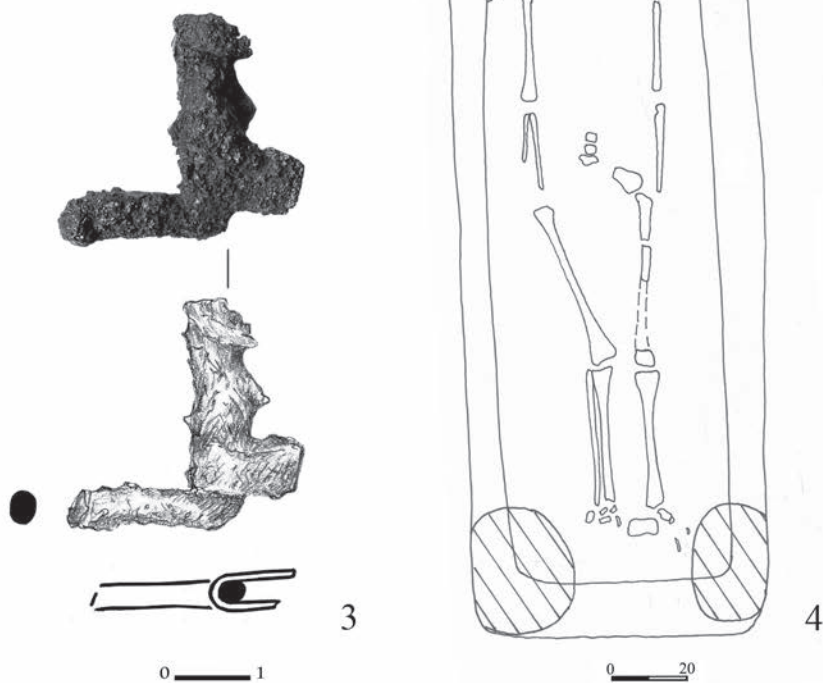

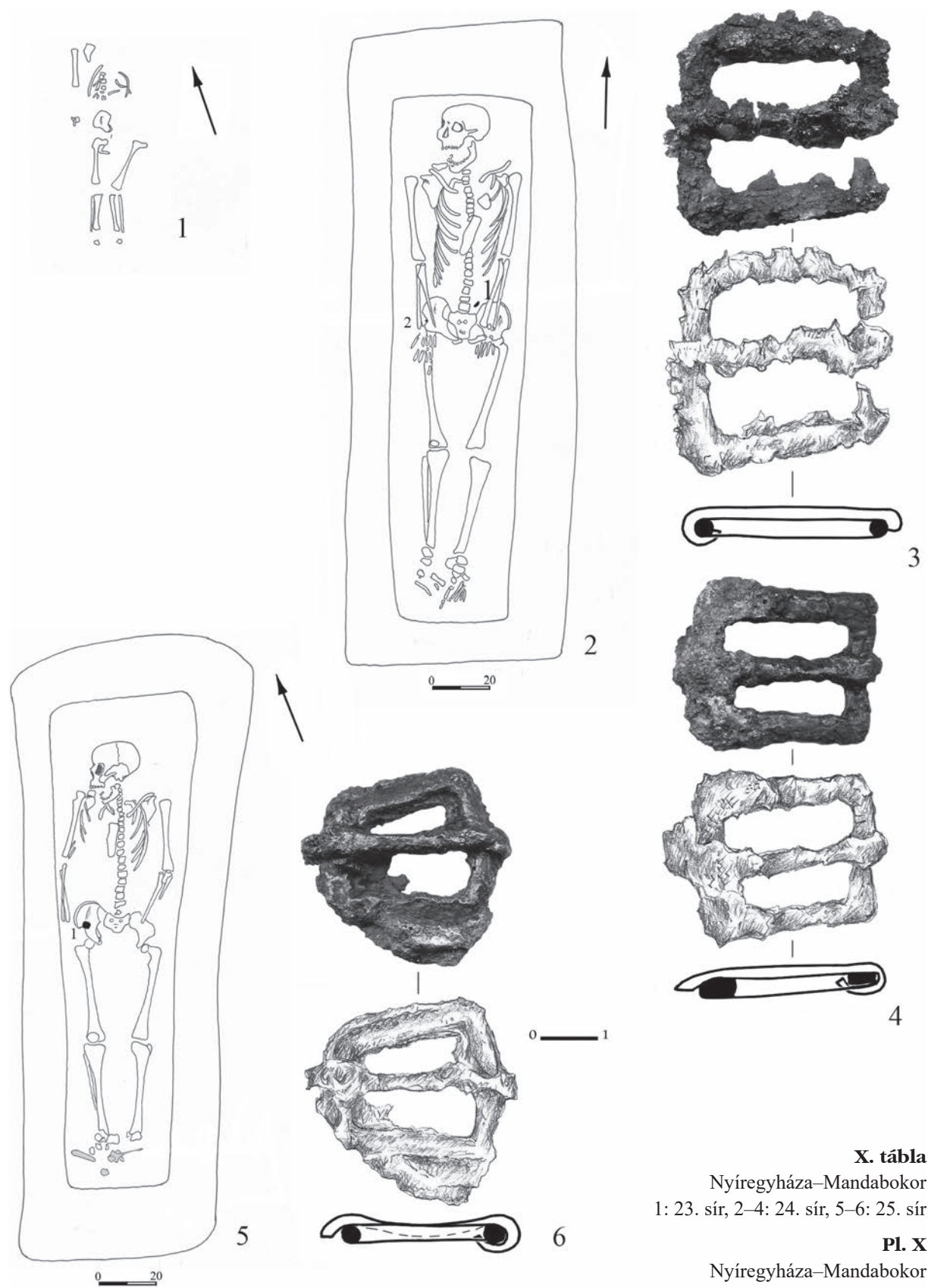
IX. tábla

Nyíregyháza–Mandabokor
1–3: 20. sír, 4: 21. sír

Pl. IX

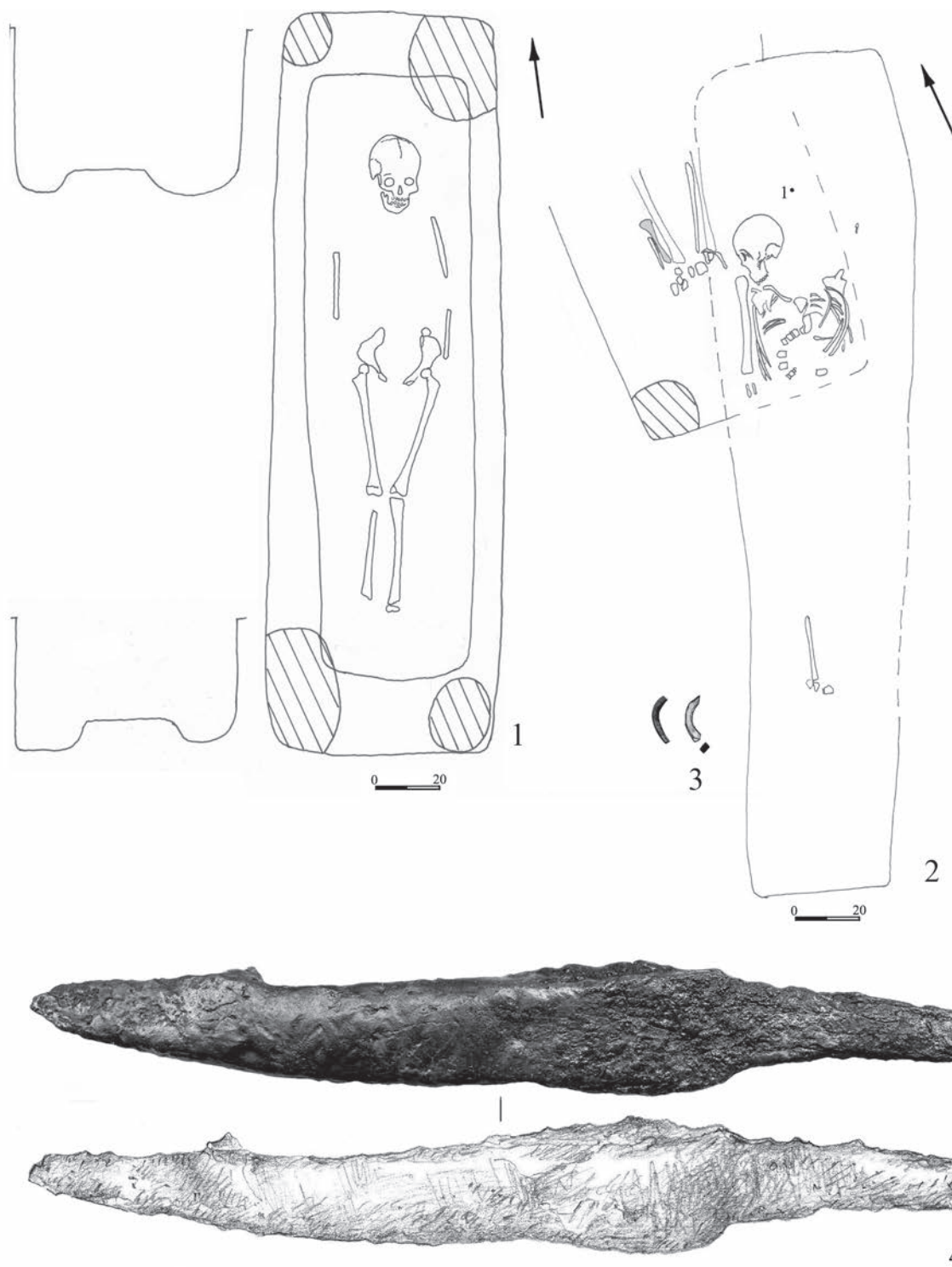
Nyíregyháza–Mandabokor
1–3: grave 20, 4: grave 21

X. tábla
Nyíregyháza–Mandabokor
1: 23. sír, 2–4: 24. sír, 5–6: 25. sír

Pl. X
Nyíregyháza–Mandabokor
1: grave 23, 2–4: grave 24, 5–6: grave

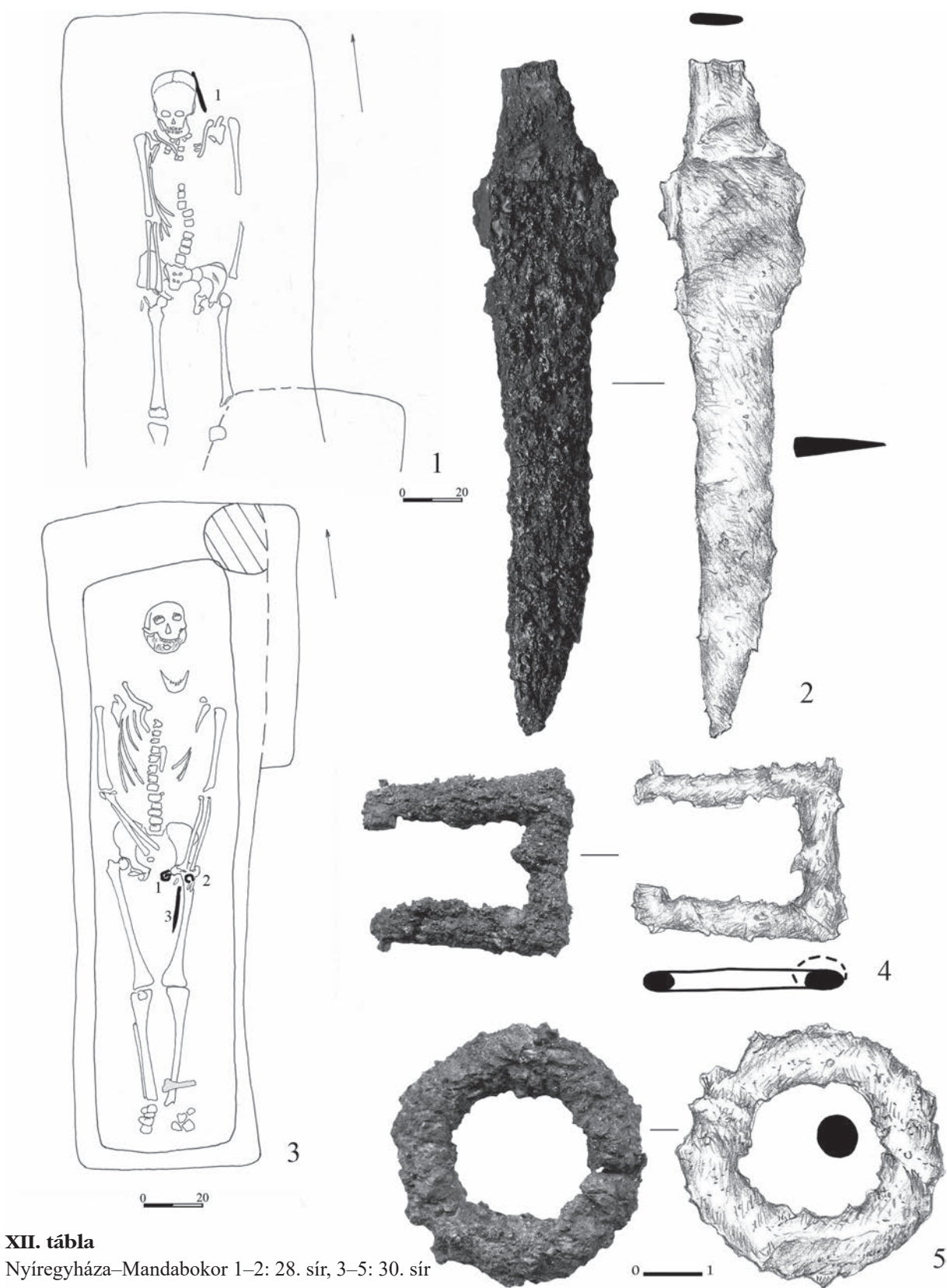

XI. tábla

Nyíregyháza–Mandabokor 1: 26. sír, 2–3: 27. sír, 4: 30. sír

Pl. XI

Nyíregyháza–Mandabokor 1: grave 26, 2–3: grave 27, 4: grave 30

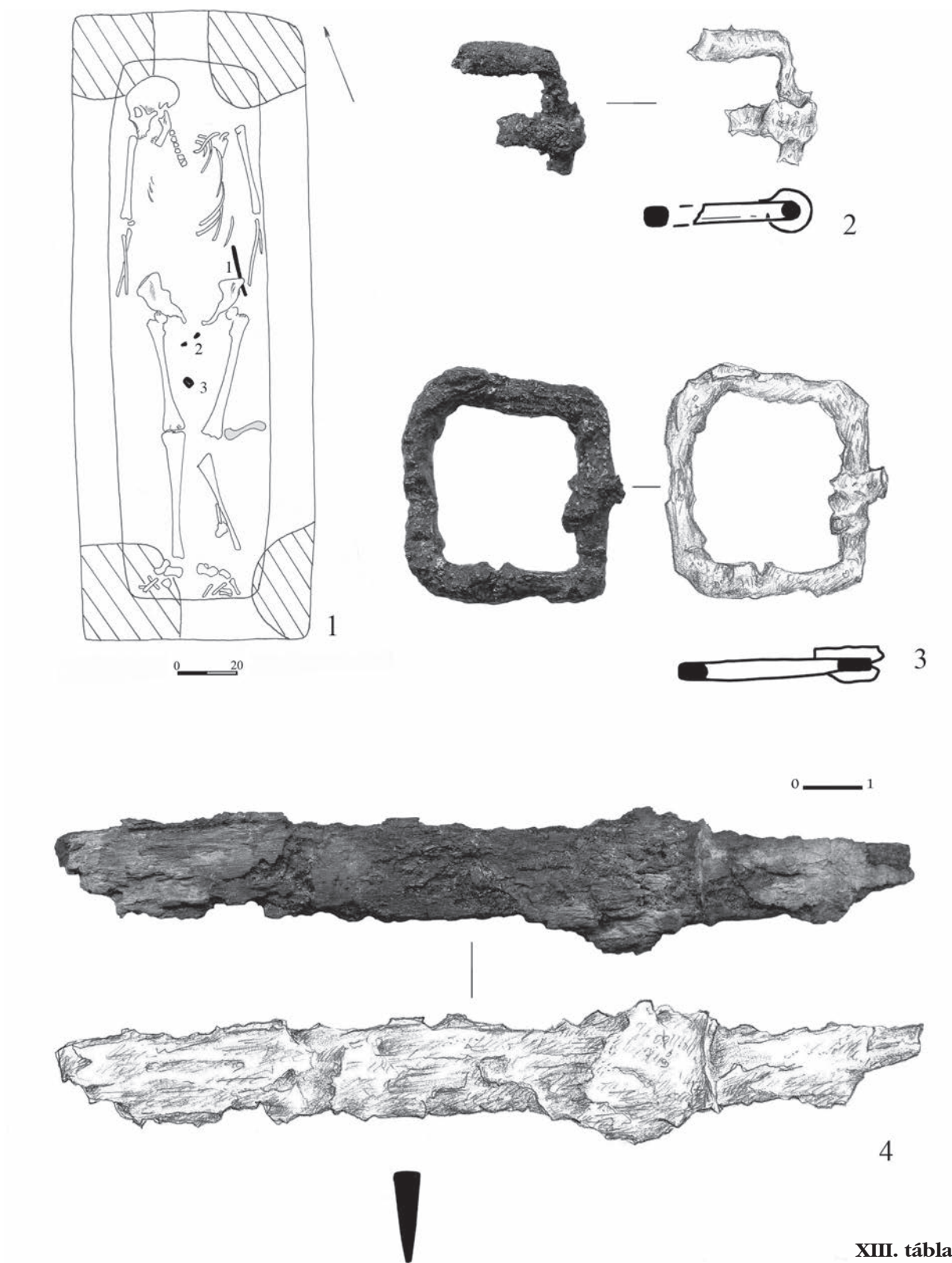

XII. tábla

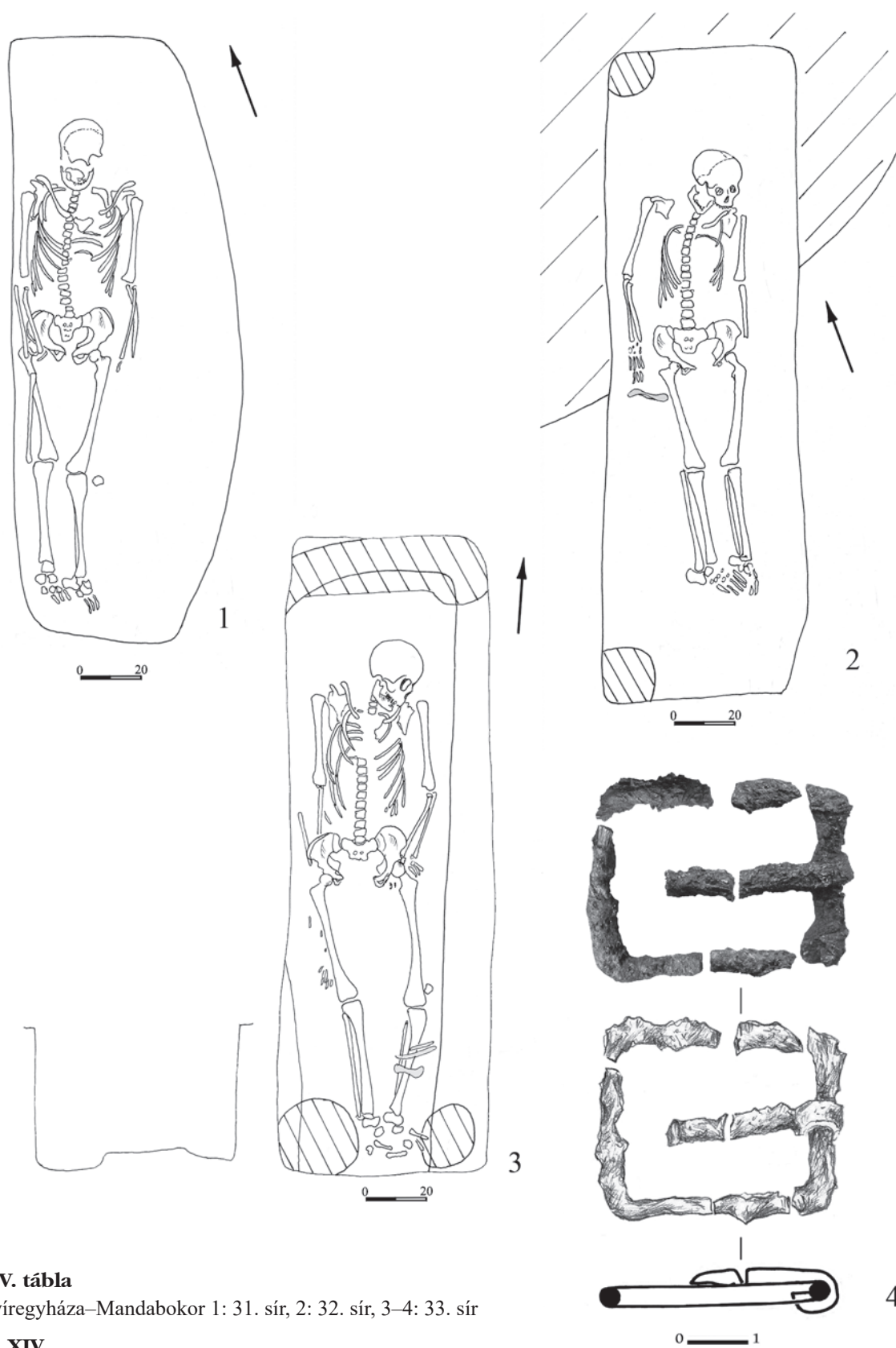
Nyíregyháza–Mandabokor 1–2: 28. sír, 3–5: 30. sír

Pl. XII

Nyíregyháza–Mandabokor 1–2: grave 28, 3–5: grave 30

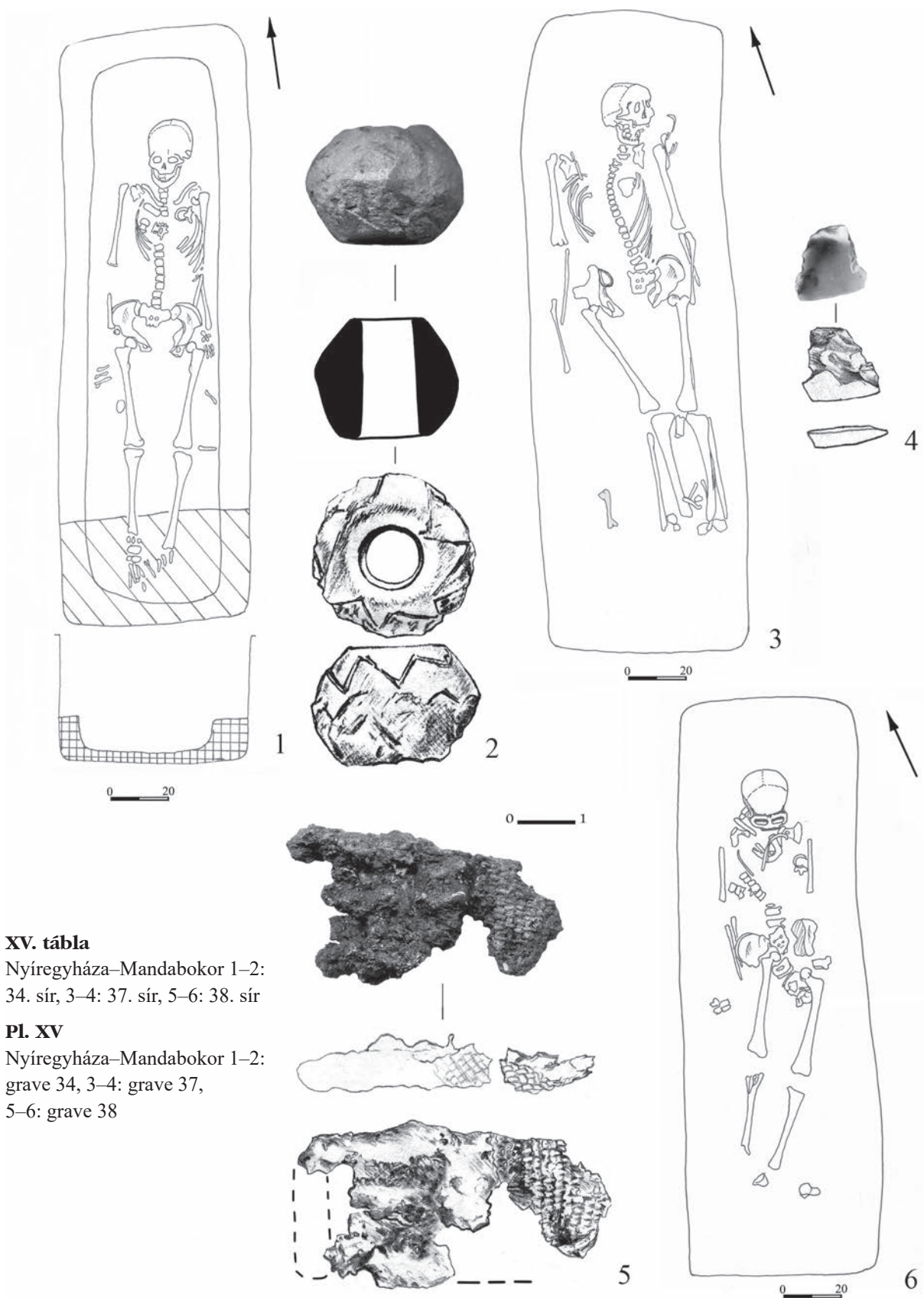

XIII. tábla
Nyíregyháza–Mandabokor 29. sír
Pl. XIII
Nyíregyháza–Mandabokor grave 29

XIV. tábla
Nyíregyháza–Mandabokor 1: 31. sír, 2: 32. sír, 3–4: 33. sír

Pl. XIV
Nyíregyháza–Mandabokor 1: grave 31, 2: grave 32, 3–4: grave 33

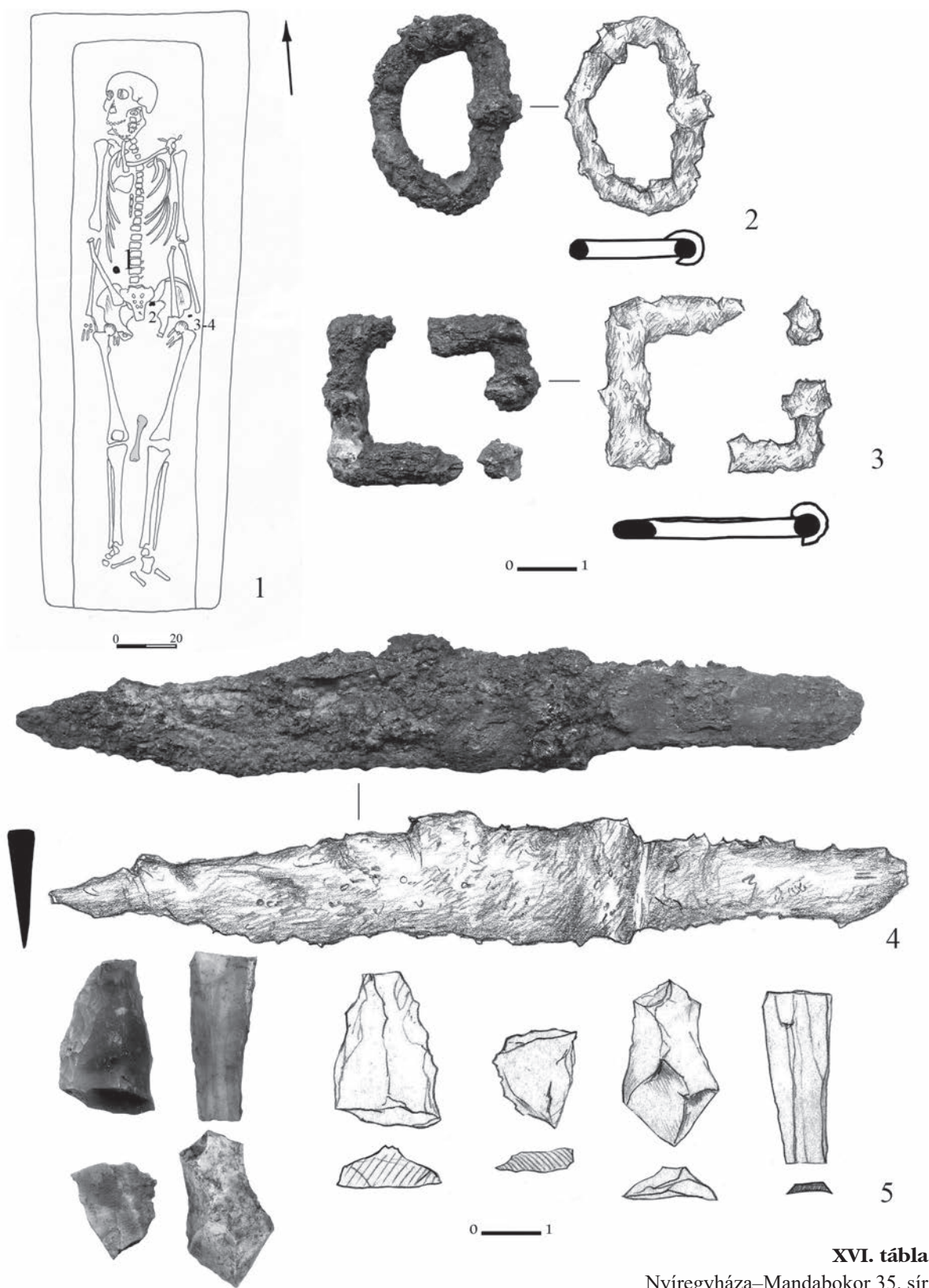

XV. tábla

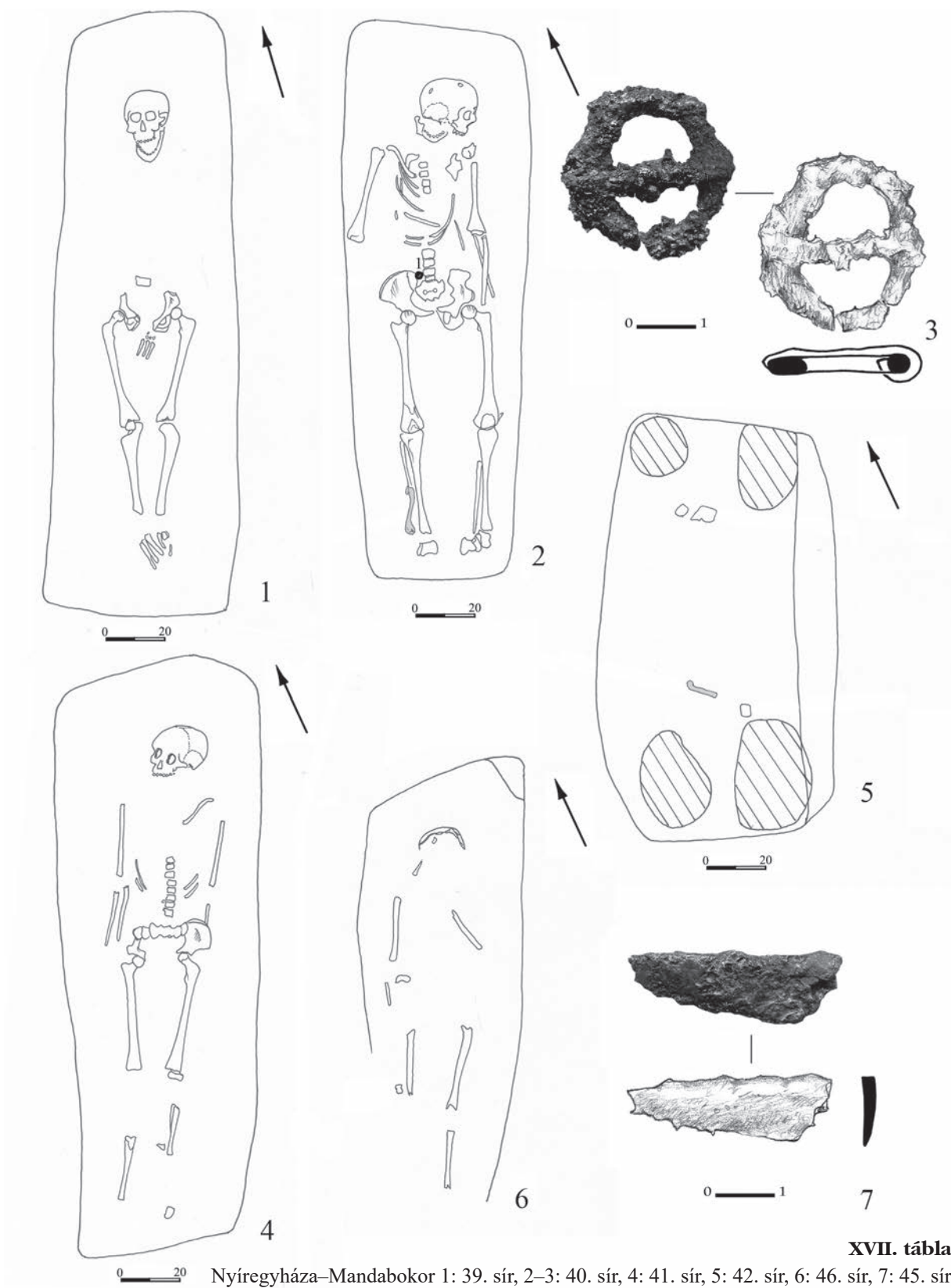
Nyíregyháza–Mandabokor 1–2:
34. sír, 3–4: 37. sír, 5–6: 38. sír

Pl. XV

Nyíregyháza–Mandabokor 1–2:
grave 34, 3–4: grave 37,
5–6: grave 38

XVI. tábla
 Nyíregyháza–Mandabokor 35. sír
Pl. XVI
 Nyíregyháza–Mandabokor grave 35

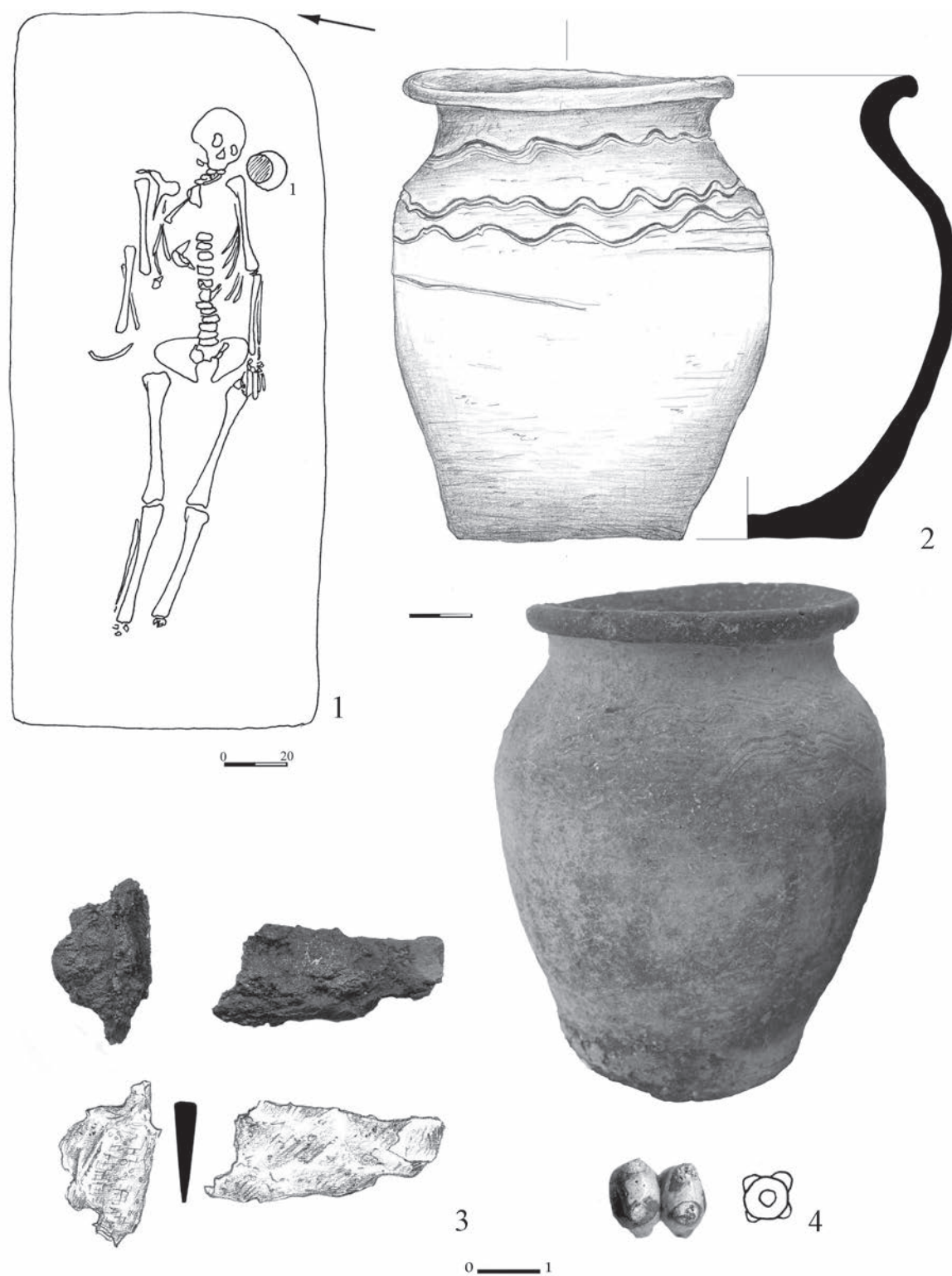

XVII. tábla

0—20 Nyíregyháza–Mandabokor 1: 39. sír, 2–3: 40. sír, 4: 41. sír, 5: 42. sír, 6: 46. sír, 7: 45. sír

Pl. XVII

Nyíregyháza–Mandabokor 1: grave 39, 2–3: grave 40, 4: grave 41, 5: grave 42, 6: grave 46, 7: grave 45

XVIII. tábla

Nyíregyháza–Oros, Kánya-hegy-dűlő 1–2: 3298. sír, 3: 5956. sír, 4: 5182/01. sír

Pl. XVIII

Nyíregyháza–Oros, Kánya-hegy-dűlő 1–2: grave 3298, 3: grave 5956, 4: grave 5182/01

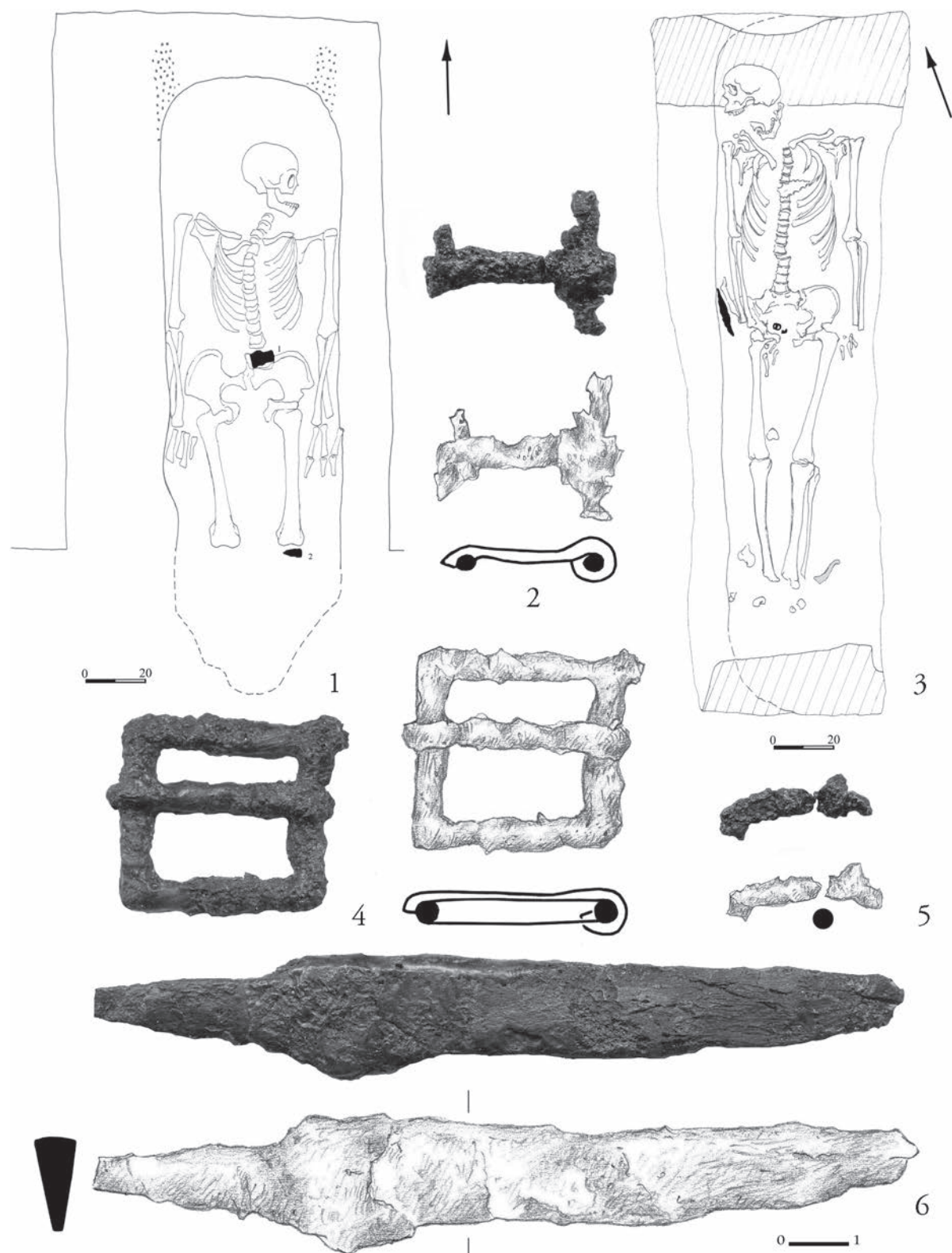

XIX. tábla

Nyíregyháza–Oros, Kánya-hegy-dűlő 5182. ház és 5182/1. sír

Pl. XIX

Nyíregyháza–Oros, Kánya-hegy-dűlő house 5182 and grave 5182/1

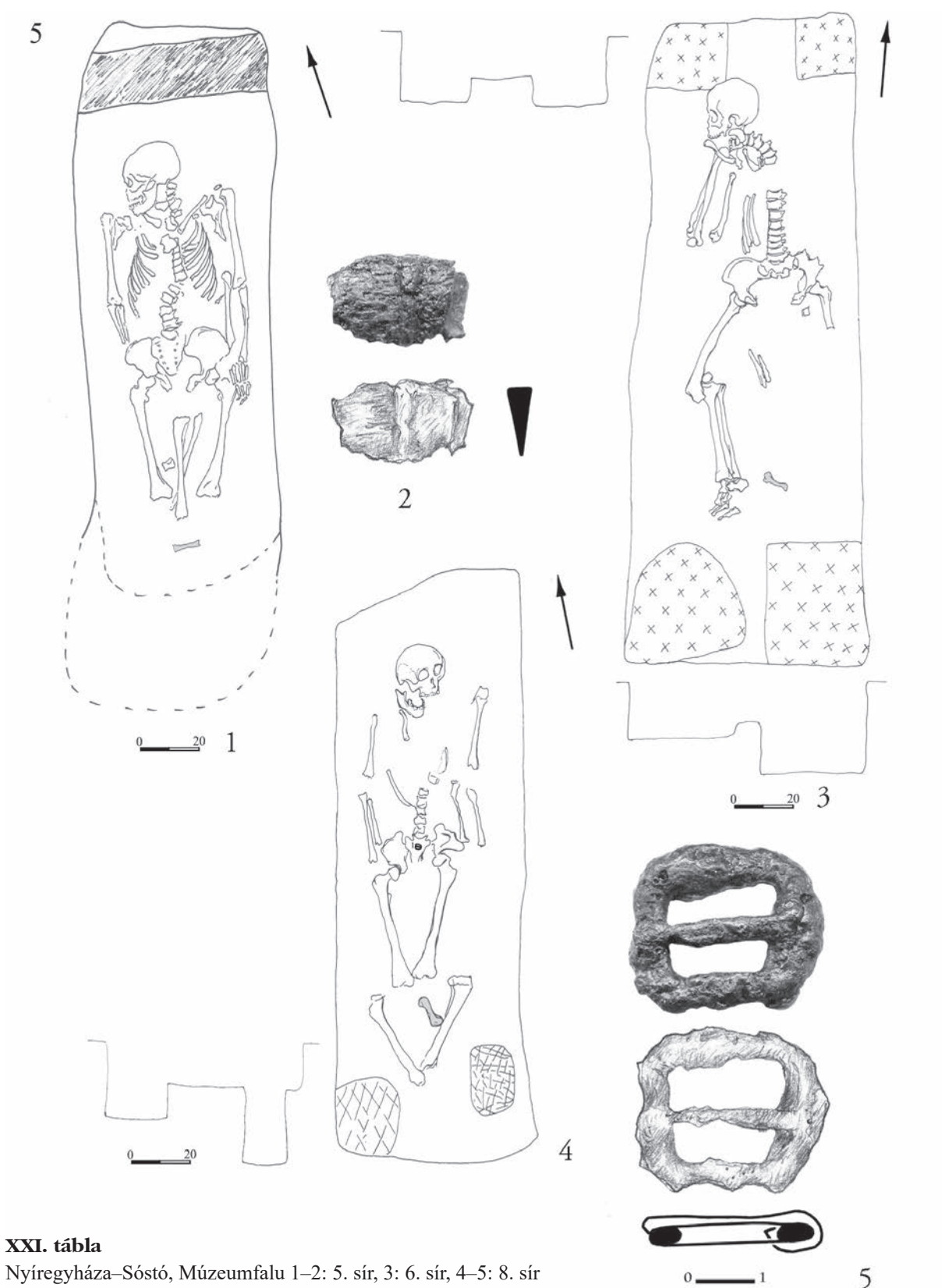

XX. tábla

Nyíregyháza-Sóstó, Múzeumfalu 1–2: 1. sír, 3–6: 4. sír

Pl. XX

Nyíregyháza-Sóstó, Museum Village 1–2: grave 1, 3–6: grave 4

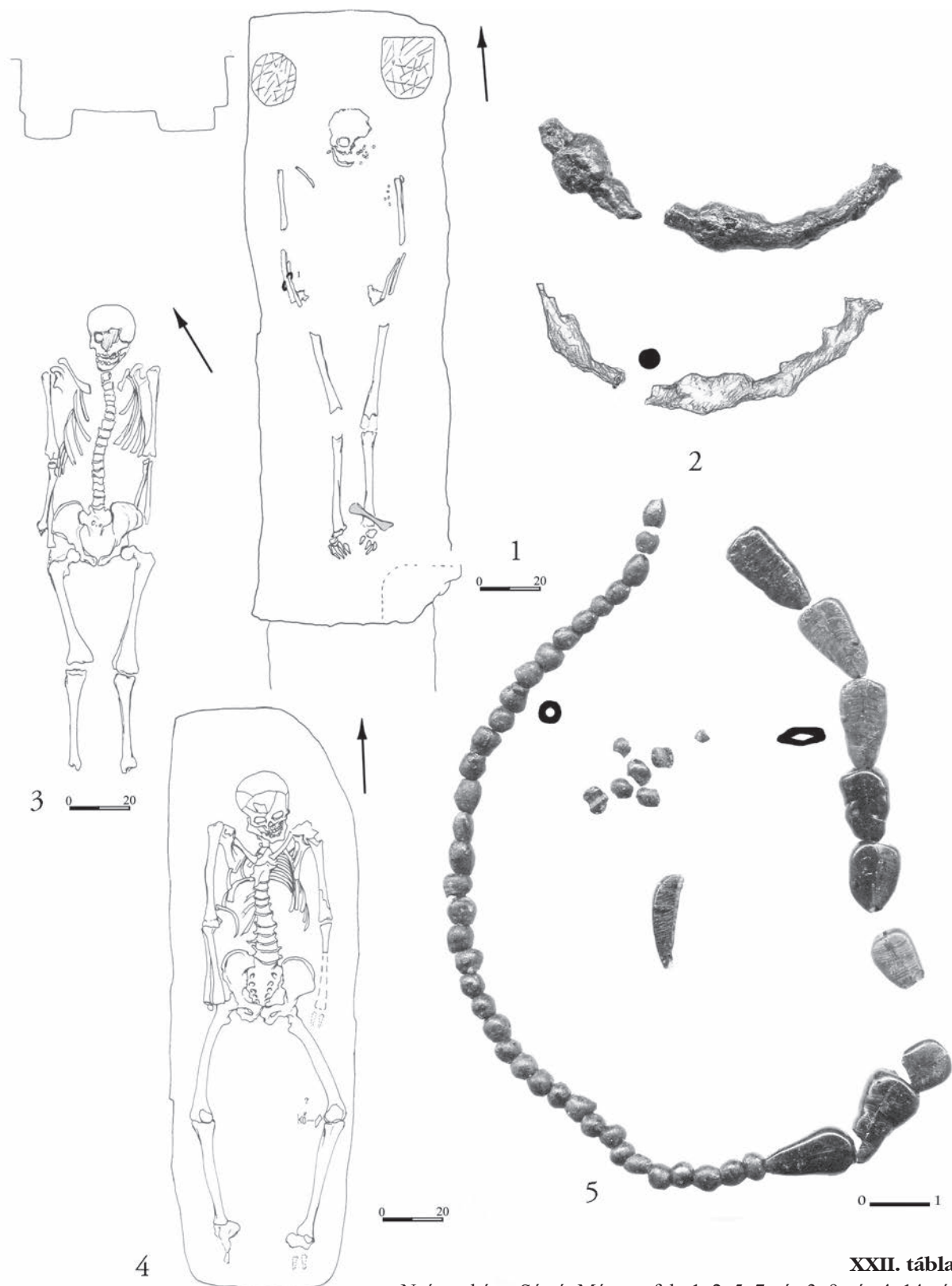

XXI. tábla

Nyíregyháza-Sóstó, Múzeumfalu 1-2: 5. sír, 3: 6. sír, 4-5: 8. sír

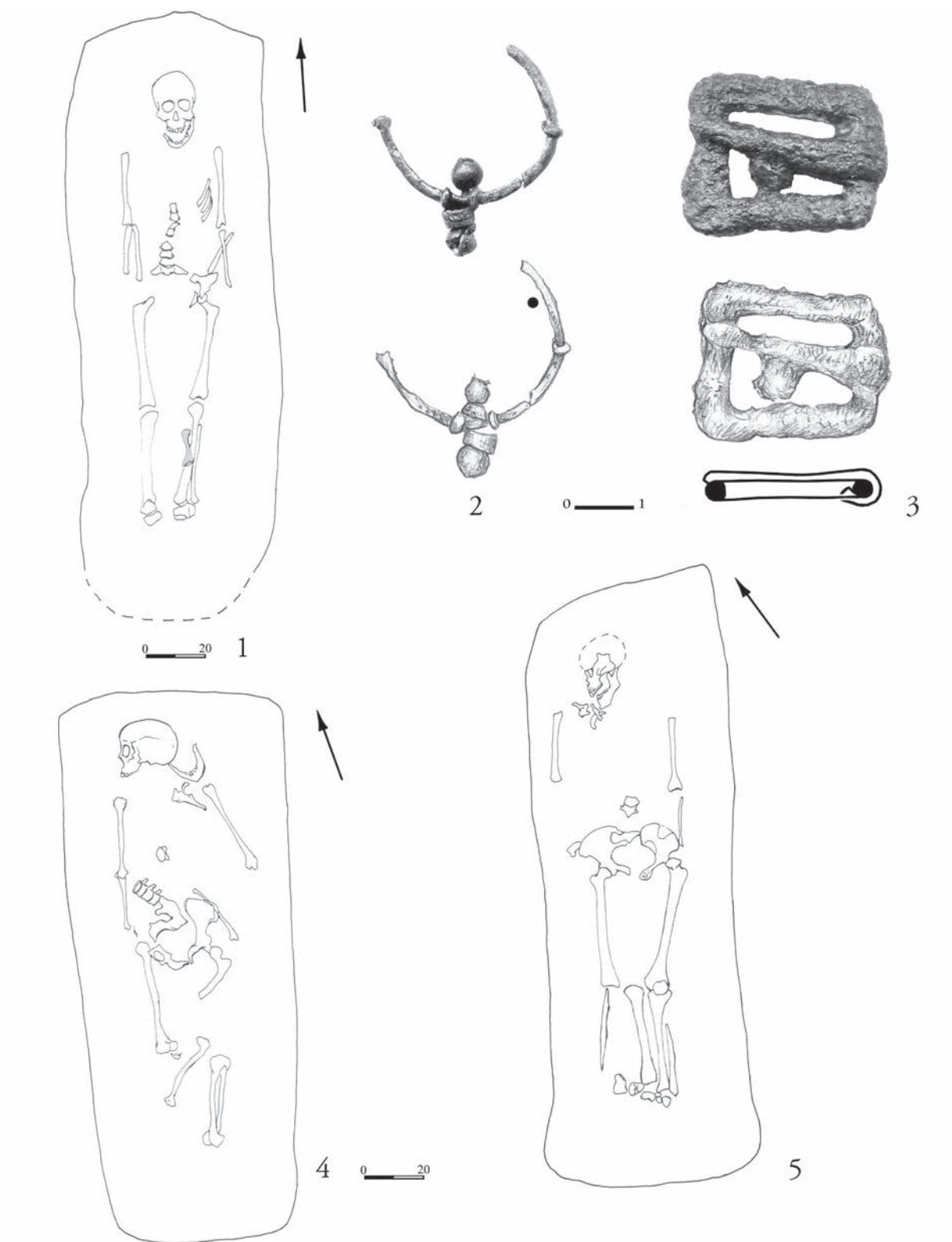
Pl. XXI

Nyíregyháza-Sóstó, Museum Village 1-2: grave 5, 3: grave 6, 4-5: grave 8

XXII. tábla
Nyíregyháza-Sóstó, Múzeumfalú 1-2, 5: 7. sír, 3: 9. sír, 4: 14. sír

Pl. XXII
Nyíregyháza-Sóstó, Museum Village 1-2, 5: grave 7, 3: grave 9, 4: grave 14

XXIII. tábla

Nyíregyháza–Sóstó, Múzeumfalú 1–3: 15. sír, 4: 16. sír, 5: 17. sír

Pl. XXIII

Nyíregyháza–Sóstó, Museum Village 1–3: grave 15, 4: grave 16, 5: grave 17

XXIV. tábla
Nyíregyháza–Sóstó, Múzeumfalu 1–5:
18. sír, 6: 19. sír
Pl. XXIV
Nyíregyháza–Sóstó, Museum Village 1–5:
grave 18, 6: grave 19